

АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ:

Веселин Минчев, *Институт за икономически изследвания, БАН*
Евгения Маркова, *London Metropolitan University*
Михаела Мишева, *Университет за национално и световно стопанство*
Ирена Зарева, *Институт за икономически изследвания, БАН*
Искра Христова-Балканска, *Институт за икономически изследвания, БАН*
Венелин Бошнаков, *Университет за национално и световно стопанство*
Йордан Калчев, *Юго-Западен университет, Благоевград*

Монографията представя резултати от проекта: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие”. Тя дебатира необходимостта от пренасочване на аналитичния фокус на изследванията на миграцията от мястото на придвижване и произход към самото придвижване и към взаимодействията, поддържащи трансгранична битност. Миграционните политики често пренебрегват факта, че транснационалните общности се състоят от тези, които емигрират и от онези, които остават. Политиките се ориентират към „изпращащите” и „приемащите” държави, докато самите емигранти участват в социални и икономически мрежи, разпростиращи се най-малко в две отделни държави. Всъщност, от значение е дали т. нар. страни на произход (България в нашия случай) могат да достигнат до своите диаспори по начин, различен от този да стимулират трансферите и завръщането.

Теориите за емиграцията, миграционните политики и сравнителният анализ между старите страни-членки на ЕС и България се допълват с анализ на информация от проведените в рамките на проекта емпирични проучвания. Те категоризират потенциалните емигранти на преселници, дългосрочни и краткосрочни емигранти, като специално внимание се отделя на потенциалната образователна емиграция. Идентифицират се завърналите се емигранти. Проследяването на техния миграционен опит предоставя безценни свидетелства не само за бита на българите зад граница, но и за слабопознатите механизми на формиране на новата българска диаспора. Предлага се и богата информация за българската общност в Испания, разкриваща както демографския профил, икономическия и социален статус на нашите сънародници в тази страна, така и взаимоотношенията между тях и близките им у нас, с българските представителства и с местните власти.

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ: ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ, ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ:
ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ, ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Икопис
София, 2012

Монографията съдържа резултати от научноизследователски проект на тема: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие”, осъществен по Договор № ДИД 02/21 от 17.12.2009 г. и Анекс към Договора от 15.12.2011 г. между Института за икономически изследвания при БАН и Фонд „Научни изследвания”, програма „Идеи”.

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ: ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ, ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Първо издание, © „Икопис” – ООД, София, 2012 г.

Авторски колектив:

Веселин Минчев, Професор в Институт за икономически изследвания при БАН
Евгения Маркова, Лектор в London Metropolitan University

Михаела Мишева, Главен асистент в УНСС

Ирена Зарева, Доцент в Институт за икономически изследвания при БАН

Искра Христова-Балканска, Професор в Институт за икономически изследвания при БАН

Венелин Бошнаков, Доцент в УНСС

Йордан Калчев, Доцент в ЮЗУ, Благоевград

Участието на авторите е както следва:

© Веселин Минчев, Отговорен редактор, Предговор, Глава IV и Глава VIII

© Евгения Маркова, Глава I, Глава II – т. 2.1, Глава X

© Михаела Мишена, Глава II – т. 2.2.1, 2.2.2, 2.2.4 и т. 2.3

© Ирена Зарева, Глава II – т. 2.2.3, Глава VI, Глава VII – т. 7.2 и 7.3

© Искра Христова-Балканска, Глава III и Глава VIII

© Венелин Бошнаков, Глава IV

© Йордан Калчев, Глава V, Глава VII – т. 7.1 и Глава IX

Рецензенти:

Професор Кръстьо Петков

Доцент Андрей Нончев

ISBN: 978-954-91905-8-8

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или възпроизвеждана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Икопис”.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
I. ТЕОРИИ ЗА МЕЖДУНАРОДНАТА МИГРАЦИЯ	11
1.1. Въведение.....	11
1.2. Теоретизиране на „защо” в миграцията.....	12
1.3. Пазарни теории и миграция.....	14
1.4. Нова икономическа теория за миграцията. Теория на мрежите.....	16
1.5. Теория за дуалистичния пазар на труда.....	17
1.6. Теория за световните системи.....	18
1.7. Последниците от миграцията.....	19
1.8. Транснационални теории.....	20
1.9. Теорията за преход на статута.....	23
1.10. Заключение.....	25
II. МИГРАЦИОННИ ПОЛИТИКИ	29
2.1. Миграционни политики на Европейския съюз.....	29
2.1.1. Обща рамка.....	29
2.1.2. Правна основа на политиката на ЕО по отношение на имиграция и убежище	32
2.1.3. Създаване на единна граница и трансфер на информационни данни между държавите-членки.....	38
2.1.4. Заключение.....	42
2.2. Миграционни политики в България.....	46
2.2.1. Въведение.....	46
2.2.2. Законодателна рамка на българската миграционна политика.....	49
2.2.3. Образователна политика на българската държава за българите в чужбина.....	57
2.2.3.1. Нормативна уредба.....	57
2.2.3.2. Институционална уредба.....	62
2.2.3.3. Насоки за подпомагане на образованието на българите зад граница от страна на българската държава....	66
2.2.4. Стратификационна картина на имиграцията в България.....	71
2.2.4.1. Информация за имиграцията в България.....	72
2.2.4.2. Емпирична информация от социологически изследвания на имиграцията в България.....	74

2.3. Миграционна политика на Испания.....	83
2.3.1. Историческа перспектива.....	84
2.3.2. Законодателна рамка на миграционната политика в Испания.....	86
2.3.3. Планът „Греко”.....	87
2.3.4. Стратификационна картина на имиграцията в Испания.....	88
2.3.5. Квотната система за достъп до пазара на труда.....	90

III. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ЕС-27 И НА БЪЛГАРИЯ93

3.1. Българската трудова емиграция – размер и насоки	93
3.2. Динамика на макроикономическото развитие в страните от ЕС 27 и България	97
3.2.1. Макроикономическо развитие на страните-членки на ЕС – основни дестинации на българската трудова миграция.....	97
3.2.2. Макроикономическо развитие на България – предизвикателства и решения.....	107
3.3. Пазар на труда в ЕС– заетост и безработица.....	111
3.4. Неравенство на доходите в ЕС – един от стимулите за емиграция.....	117
3.4.1. Население под прага на бедността в ЕС 27 и в България.....	118
3.4.2. Неравенство на доходите в ЕС 27 и в България.....	122
3.5. Демографска структура на България.....	124
3.6. Икономически предизвикателства пред ЕС 27.....	127

IV. ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В БЪЛГАРИЯ И В ИСПАНИЯ (МЕТОДИКА И ОЦЕНКИ).....131

4.1. Емпирично социологическо изследване в България (потенциални и завърнали се емигранти).....	131
4.2. Емпирично социологическо изследване в Испания.....	135
4.2.1. Планиране на извадката.....	135
4.2.2. Провеждане на анкетирването.....	140
4.3. „Потенциални” и „завърнали се” емигранти – категоризация и оценки.....	143
4.3.1. Потенциални емигранти.....	143
4.3.2. Завърнали се емигранти и брой лица, пребиваващи в момента зад граница.....	144

V. ДЕМОГРАФСКИ, СОЦИАЛЕН И ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ.....147

5.1. Демографски, социален и икономически профил на потенциалните емигранти от България.....147

5.1.1. Основни групи потенциални емигранти.....147

5.1.2. Полово-възрастова структура на потенциалните емигранти.....150

5.1.3. Образователна структура на потенциалните емигранти.....152

5.1.4. Етническа структура и вероизповедание на потенциалните емигранти.....154

5.1.5. Структура на потенциалните емигранти по местоживеење.....155

5.1.6. Социално-икономически и материален статус на потенциалните емигранти.....157

5.1.7. Заключение.....163

5.2. Демографски, социален и икономически профил на завърналите се емигранти в България.....168

5.2.1. Полово-възрастова структура на завърналите се емигранти.....168

5.2.2. Образователна структура на завърналите се емигранти.....170

5.2.3. Етническа структура на завърналите се емигранти.....171

5.2.4. Социално-икономически статус на завърналите се емигранти.....172

VI. ТРУДОВА РЕАЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ.....177

6.1. Предпочитан сектор на заетост и очаквана длъжност на потенциалните емигранти от България (Намерения за трудова реализация).....177

6.2. Сектор на заетост и заемана длъжност по време на престоя на българските емигранти зад граница (Трудова реализация).....183

6.3. Сектор на заетост и заемана длъжност на българските емигранти по време на престоя им зад граница и след завръщането в България (Трудова реализация – сравнителен анализ).....190

6.4. Българи, обучаващи се зад граница.....198

VII. СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ТРУДОВА РЕАЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ИМИГРАЦИЯ В ИСПАНИЯ.....	201
7.1. Социално-демографски характеристики на българската имиграция в Испания.....	201
7.2. Сектор на заетост и заемана длъжност (трудова реализация) на българите в Испания.....	206
7.3. Българи, учащи се в Испания.....	217
VIII. ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ И ДОХОДИ (Емпирични свидетелства на примера на завърналите се емигранти и на българите в Испания).....	221
8.1. Въведение.....	221
8.2. Доходи на завърналите се емигранти по време на престоя им зад граница.....	227
8.3. Парични средства, изпращани от завърналите се български емигранти (по време на престоя им в чужбина).....	233
8.4. Доходи и парични трансфери на българските емигранти в Испания.....	237
8.5. Заключение.....	243
IX. БЪЛГАРСКАТА ДИАСПОРА – СОЦИАЛНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОТНОШЕНИЯ.....	247
9.1. Новата социална среда и социалното общуване сред българската имиграция.....	247
9.2. Отношение: България – българска емиграция.....	253
9.3. Социални и личностни отношения на българските емигранти (диаспора) в Испания.....	256
9.4. Очаквано завръщане в България на българската имиграция от Испания.....	259
X. ЕФЕКТИ НА МИГРАЦИЯТА ЗА БЪЛГАРИЯ.....	265
10.1. Въведение.....	265
10.2. Емпирични данни за ефекта на миграцията върху България.....	266
10.2.1. Последици за пазара на труда и демографски ефекти....	266
10.2.2. Социални последици от миграцията.....	270
10.2.3. Изтичане на мозъци, печелене на мозъци и ролята на „новата” българска диаспора.....	271
10.2.4. Парични преводи.....	275
10.3. Заключение.....	279

ПРЕДГОВОР

Настоящата монография представя по-голямата част от резултатите по проект „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие” (Договор № ДИД 02/21 от 17.12.2009 г. и Анекс към Договора от 15.12.2011 г. между ИИИ при БАН и ФНИ). Първите две глави на монографията са ориентирани към огласяване, от една страна, на резултатите от проведения „деск” анализ по отношение необходимостта от пренасочване на аналитичния фокус от мястото на предвижване и произход към самото предвижване и взаимодействия, поддържащи трансгранична битност. От друга страна, обръща се внимание, че миграционните политики (миграция, интеграция и убежище) твърде често пренебрегват обстоятелството, че транснационалните общности се състоят от тези, които емигрират и от тези, които остават. Политиките се фокусират все още основно на „изпращащите” и „приемащите” държави, докато изследваните групи участват активно в социални и икономически мрежи, разпростиращи се поне в две страни. Всъщност, от значение е дали т. нар. страни на произход – България, в нашия случай – могат да достигнат до своите диаспори по начин, различен от този да стимулират трансферите и завръщането. В този контекст авторите на първите две глави – Евгения Маркова, Ирена Зарева и Михаела Мишева, проследяват:

- Теориите за емиграцията;
- Политиките за емиграция и убежище в Европейския съюз, Испания и България;
- Образователната политика, насочена към българските общности зад граница;
- Стратификационната картина на имиграцията в Испания и България.

Същевременно третата глава, с автор Искра Христова-Балканска, търси отговорите, свързани с емиграцията, в социално-икономическите разлики между старите страни-членки на ЕС и България, проследявайки:

- Динамиката на редица макро-икономически показатели като БВП, инфлация, бюджет (бюджетен дефицит и държавен дълг), от една страна;
- Параметрите на пазара на труда и демографската ситуация, от друга, а именно – равнище на заетост и безработица; проблемите, свързани с положението на хората в риск от бедност, работещите бедни и неравенството на доходите; средно-месечна и минимална работна заплата.

Теориите за емиграцията, миграционните политики и стратегически документи, сравнителният анализ между старите страни-членки на ЕС и България, се допълват с анализ на информацията от проведените в рамките на проекта емпирични социологически изследвания (Веселин Минчев и Венелин Бошнаков представят самата методика на изследванията в IV глава).

Представителното проучване в България, включващо 1204 стандартизирани интервюта, основано на двустепенен гнездови подбор, случаен на втората степен, категоризира потенциалните емигранти на преселници, дългосрочни и краткосрочни емигранти, като специално внимание се отделя на потенциалната образователна емиграция (въпреки сравнително ограниченият брой респонденти, желаещи да продължат образованието си зад граница).

Целта е очертаване на миграционните нагласи и мотивация, предпочитани дестинации и пр., открояване на социално-икономическия профил на потенциалните емигранти, на техния професионален и трудов статус и др.

Същевременно се идентифицират и т. нар. „завърнали се” (фактически) емигранти; макар и по-малко на брой (което предпо-

лага индикативни изводи и анализ) проследяването на техния миграционен опит – фактическите начини на заминаване и организиране на пътуването; трудова дейност и образование; доходи, разходи и трансфери; отношение към нашите сънародници от страна на местните власти, работодатели и население; дейността на българските асоциации; политическото участие на сънародниците ни в чужбина, контактите с България и пр. – предоставя безценни емпирични свидетелства не само за бита на българите зад граница; но и за „механизмите” на сформирването на новата българска диаспора – контактите с която са от първостепенна важност.

Информацията от това емпирично изследване се групира в следните няколко направления:

- Демографски и социално-икономически профил на потенциалните и на завърналите се емигранти (V глава с автор Йордан Калчев);
- Трудова реализация на българските емигранти и българи, обучаващи се зад граница (VI глава с автор Ирена Зарева).

Второто изследване, което се използва тук, е проведено в Испания. То е ориентирано към профила на фактическата българска емиграция и към факторите, имащи отношение към формирането на новата българска диаспора в Западна Европа.

Изборът на Испания не е случаен. Там е една от големите български общности зад граница. Бе събрана и обработена голяма по обем и с добро качество информация, която позволява да представим както демографския профил, икономическия и социален статус на нашите сънародници в тази страна, така и взаимоотношенията между тях и близките им у нас, а също и с българските представителства, и с местните власти и т. н.

Представените резултати са фокусирани основно върху:

- Социално-демографския профил, трудовата реализация и образователната дейност на българите в Испания (VII глава с автори Йордан Калчев и Ирена Зарева);
- Както и върху самата диаспора – самоорганизация, мрежи, възможно завръщане (IX глава с автор Йордан Калчев).

Освен формирането на новата българска диаспора в Западна Европа, заключителните глави на монографията представят своеобразен „микс“ от резултатите от „деск“ анализа и емпиричните изследвания, главно по отношение на:

- Макро- и микроикономиката на паричните трансфери и доходи на емигрантите (VIII глава с автори Искра Христова-Балканска и Веселин Минчев);
- Икономическите и социални ефекти от емиграцията от гледна точка както на паричните трансфери и „изтичането“ на висококвалифицирана работна сила, така и през призмата на социалните мрежи (X глава от Евгения Маркова).

И не на последно място, авторският колектив изказва своята признателност към колегите Валентин Гоев, Димитър Статев и Мартин Димов за активното им участие в работата по проекта и за съдействието при подготовката на настоящата монография.

I. ТЕОРИИ ЗА МЕЖДУНАРОДНАТА МИГРАЦИЯ

Евгения Маркова

London Metropolitan University

1.1. Въведение

В прегледа на съвременните миграционни теории на Портес и Борош (Portes and Borocz, 1989) става ясно, че теоретичните разработки никога не остават непроменени. По този начин ни се напомня, че задачата да се теоретизира миграцията никак не е лесна и че всякакви опити тя да бъде теоретизирана е малко вероятно да успеят да отразят реалността и живия опит на емигрантите, точно защото те са част от непрекъснато развиваща се и променяща се среда. *Затова и ние признаваме, че до ден днешен няма една единствена и цялостна теория на международната миграция, която да може да обясни многообразния характер на явлението миграция.* Напротив, това което съществува е набор от теории, развити до голяма степен в изолация една от друга, а понякога и разделени от дисциплинарни граници. Ние признаваме необходимостта от комплексна теория на миграцията, която да интегрира в себе си перспективите и предположенията на едно многообразие от миграционни модели, за да може да се добие по-пълна представа за протичащите миграционни процеси. В същото време ще е полезно да анализираме някои широко известни миграционни теории.

Първото нещо, което се твърди е, че миграцията е много по-стара от всякакви теоретични постановки за нея (Moses, 2006). Миграцията е фундаментална част от човешкото съществуване така, че движението на хората през цялото ни историческо развитие представлява сбор от онези съществени моменти, когато човешките същества са разработвали и придобивали нови умения и разбирания за света, който днес обитаваме. От първоначалните пътувания на хомо-сапиенса, през цяла Европа, Австралия и Азия, до по-късните миграции от Индия, Гърция и Северна Европа до

Америка, нашата колективна история е белязана от миграцията, затова и тя за нас е само положителен човешки опит. Въпреки това, първото нещо, което ние отбелязваме, анализирайки миграционната теория, е каква голяма част от нея се опитва да разбере какво поражда миграцията и следователно анализите се насочват към това как тя може да бъде ограничена – или чрез подобряване на условията, които се смята, че карат хората да емигрират, или чрез влошаване на условията там, където хората мигрират, така че емиграцията да стане по-малко атрактивна и да е по-приемливо да се остане. На практика никакво внимание не се отдава на не по-малко важния въпрос „Защо не?“, с други думи, имайки предвид ситуацията, в която много хора по света се намират – глад, бедност, безработица, защо тогава много повече хора не искат да емигрират другаде за по-добър живот?

Преобладаващият дискурс се базира на виждането, че хората са географски ограничени (или би следвало да са ограничени) в рамките на пространства, определени чрез представите за гражданство и правата на гражданите са ограничени в същите тези пространства. Ние, за разлика от такива разбирания, бихме искали да се позовем на това, което Бурдийо (Bourdieu, 1998) ни кара да правим: „Преосмисли въпроса със статута на чужденците в модерните демокрации, с други думи (преосмисли) границите, които могат легитимно да се наложат върху движението на хората в страните, които като нашите собствени печелят толкова много от движението на хора и стоки.“

1.2. Теоретизиране на „защо“ в миграцията

Въпреки, че се смята, че първите хора са започнали да мигрират преди повече от 70 000 години, то едва в края на 19 век се наблюдават първите опити да се изгради теория около миграционния феномен със законите на Равенщайн (Ravenstein 1889), бележещи усилието да се обясни миграцията чрез „push“ и „pull“ процеси, където комбинация от несгоди, преживени в родната страна и очаквано благоденствие в приемащата страна окуражават хората да мигрират. *По този начин „push“ факторите са тези житейски ситуации, които карат хората да са недоволни в настоящото им място на живеене, докато „pull“ факторите са*

тези атрибути на далечни места, които ги правят да изглеждат твърде привлекателни (Dorigo and Tobler, 2005). Преди повече от 100 години Равенщайн, формулирайки миграцията, идентифицира като нейни бариери основно разстоянията, трудностите при пътуването и ограниченията, свързани с пол, макар че по-късни изследвания на миграцията са показали, че по отношение на пола, жените имат тяхната собствена богата миграционна история (Phizacklea et al., 1983; Kofman et al., 2000).

Докато за Равенщайн разстоянието е един важен фактор за възпиране на миграцията, то за днешните транснационални теоретици (Morokvasic 2004; Portes, 1997; Turner, 2008; Horst 2006; Ryan et al., 2009; Collins, 2009), разпадането на разстоянието чрез подобри пътища, средства за придвижване и информация определя миграционния контекст. Въпреки това, ние ще предположим, че обяснението не е в това, че в един момент пътуването е било трудно, а сега – по-лесно. Дори докато Равенщайн е формулирал теорията си, вече са съществували голям брой доказателства, които са опровергавали твърдението, че разстоянието може да е ефективна бариера срещу миграцията. Движението на повече от 30 милиона европейци до Северна и Южна Америка между 20-те години на XIX-и и XX-и век, представлява една от най-големите световни миграционни вълни до днес. Хората практически са прекосявали почти половината земно кълбо, за да се придвижат от своите стари места до новите си дестинации, и това показва как разстоянието само по себе си не е било бариера за емиграцията. Действително между 1880 и 1920 г., четири милиона души са емигрирали само от Италия, докато почти същият брой хора са емигрирали от Ирландия до Америка (Massey, 1990; Diner, 2001). В началото на 20-ти век около три милиона души годишно са мигрирали в търсене на работа и нов живот. Освен това, през периода от 1939-45 г. около 20 милиона души стават преселници. Въпреки това, тези миграционни движения не се отразяват в концептуалните разбираня за емиграцията, създавани от повечето учени на Запад, чиито фундаментален фокус е бил върху точката на пристигане, наместо върху точката на заминаване или на пространството, и процесите между тези две точки. Тези предишни големи миграционни потоци са концептуализирани по-скоро като приключенски или колонизаторски експедиции. Важно е да се отбележи, обаче, че те много рядко са били представяни като запла-

ха за съществуващия ред в приемащите среди. Защо тези концепции са формулирани по този начин също се обяснява с това кой ги формулира. Тъй като много миграционни теории са били създадени в отговор на нарушение на установения ред, те неизбежно произлизат от разбирането, че културни и други социални норми в приемащото общество трябва да бъдат спазени. Следователно теориите често са се фокусирали върху „защо“ на миграцията, с особен фокус върху икономическата ѝ обосновка, отколкото върху опита на емигрантите и върху това как този опит се променя под въздействие на местните държавни норми.

„Push” и „pull” теориите продължават да резонират и днес. Отчасти това е така, защото те разкриват истински ситуации – на най-обикновено ниво, безработицата в къщи и възможностите за работа в приемащата страна. Пишейки много години след Равенщайн, Лий (Lee, 1966) все още е запазил валидността на миграционната теория, макар че също така описва така наречените „намесващи се” обстоятелства за потенциалните емигранти, които предотвратяват тяхната емиграция, включително разстояние, пол и възраст. Историите, събрани и записани от МакКей, Маркова, Параскевопулу (McKay, Markova and Paraskevopoulou, 2011) показват, че нито разстоянието, нито пола и възрастта са достатъчни да възпрат нелегалната миграция.

По-нататък авторите твърдят, че за много нелегални мигранти пътуването е не по-малко проблематично днес, отколкото е било преди 100 години и действително то може да бъде много опасно за хората без документи, имайки предвид естеството на охраняване на границите, сравнено с времето, когато много страни са имали много малко гранични проверки или изисквания за вход в страната.

1.3. Пазарни теории и миграция

Тъй като, както заявихме, теорията за миграцията се фокусира до голяма степен върху пазара на труда, неизбежно основна роля играят икономическите теоретици, като икономическият рационализъм води до теориите за глобалното търсене и предлагане.

Първоначално неокласическата икономическа теория е развита, за да обясни трудовата миграция в процеса на икономическото

развитие (Lewis, 1954; Harris and Todaro, 1970; Todaro, 1976). Според тази теория международната миграция се причинява от географските различия в търсенето и предлагането на трудова сила. Страните с голям потенциал от труд спрямо капитал имат ниско равнище на пазарно заплащане, докато онези с нисък потенциал на трудова сила се характеризират с високи пазарни заплати, както ни описват графично познатите ни криви на търсене и предлагане на труд.

Съществуващото диференциране в заплащането кара работниците от страни с ниско възнаграждение да се придвижват към такива, които предлагат високо. В резултат на това предлагането на работна сила в страна бедна откъм капитал намалява, което води до увеличаване на заплатите, докато предлагането на труд в богатата страна се увеличава, което пък води до намаляване на заплатите, като в резултат възниква международно диференциране на заплатите, което отразява само цената на международното движение – материална и физическа (Massey et al., 1993).

На макроикономическия модел съответства микроикономическият модел на индивидуалния избор. Той се фокусира на индивида като рационален участник, който взема своите миграционни решения на основата на изчисления „разходи – ползи”, които посочват положителен нетен баланс, обикновено паричен, от преместването. Международната миграция се концептуализира като форма на инвестиция в човешкия капитал. За автори като Саастад (Sjaastad, 1962), Тодаро (Todaro, 1969), Тодаро и Марушко (Todaro and Maruszko, 1987) това е метод за преразпределяне на човешки ресурси от райони (обикновено аграрни), където е налице излишък, към такива, където има недостиг, основан на допускането, че очакваното възнаграждение в градските райони е причина за миграция.

Тази теория разглежда миграцията като рационален избор, направен на основата на информирани решения, при които потенциалният мигрант е запознат с положението в приемащата страна и условията там. За Гош (Ghosh, 1996), само търсещите възможности мигранти могат да действат рационално, като тяхното придвижване е по-скоро въпрос на избор, а не на принуда, с по-голяма тенденция да се проявява чувствителност към икономическите възможности.

1.4. Нова икономическа теория за миграцията. Теория на мрежите.

Новата икономическа теория за миграцията подчертава семейните стратегии за диверсифициране на доходите, минимизиране на рисковете за домакинството и преодоляването на бариерите за кредит и капитал. Тук мигрантът не е задължително този, който формира решението за своята миграция (Taylor, 1993; Stark, 1991). Ключова за този нов подход е гледната точка, че хората действат колективно не само, за да максимизират очаквания доход, но и за да намалят рисковете и отслабят ограниченията, свързани с най-различни пазарни сривове, не само тези на трудовия пазар. Теорията може да бъде адаптирана, за да обясни решението за легализиране на недокументираните мигранти. Възможното узаконяване на престоя и работата на член на семейството значително намалява разходите и увеличава печалбата от миграцията. Важен компонент от печалбата на немигриращото семейство от миграцията на член на семейството са паричните преводи. Така, програмите за регуларизация предпазват законните канали за превод. Нещо повече, те се оказват стабилна основа за семейните стратегии относно диверсифициране на източниците на доходи и минимизиране на риска. Решението за регуларизиране може да бъде и семейно решение, а регуларизацията – семейна стратегия. В тази широка теоретична рамка *институционалната теория* се опитва да обясни организацията и „деликатното” управление на миграционните потоци веднъж щом международната миграция е започнала. Литературата посочва разнообразие от законни и незаконни организации, които предлагат транспорт, настаняване и други услуги, които правителствата често имат трудности да регистрират и регулират. Организации и предприемачи предлагат широка гама услуги на мигрантите срещу заплащане, определено от „подземния” пазар: прекарване през граници, нелегален превоз до определена дестинация, осигуряване на връзка между мигранти и работодатели, подправяне на документи и визи, настаняване, отпускане на кредит и друга помощ в приемащата страна (Massey et al., 1993). Подобни институции биха могли да улеснят участието на мигрантите в програмите за регуларизация (Минчев, В. 2010) като предлагат законови и други услуги, например помощ при попълването на необходимите документи.

Мрежовата теория също допълва новата икономическа теория за миграцията. Старк (Stark, 1991) твърди, че подкрепата на старите емигранти в приемащата страна е важна при обясняването на моделите на международната миграция. Мигрантските мрежи са концептуализирани като играещи значителна роля в намаляването на разходите и рисковете от миграцията, включително и участието в програми за регуларизация. Тяхната роля в разпространяването на информация относно такива програми сред недокументираните мигранти е решаваща. Така връзките в рамките на мрежата представляват форма на социален капитал, на който хората могат да разчитат, за да се сдобият с достъп до настаняване, работа и начините за регуларизация. Мрежите се представят като опериращи главно на основата на родствени връзки, но връзките могат да бъдат разширени и до всякакви видове приятелски отношения, съществуващи в общностите на изпращащата държава (MacDonald and MacDonald, 1964; King, 1996). Правителствените политики на приемащата държава често допринасят за развитието на такива мрежи. В допълнение на нарастването на мрежите и развитието на мигрантски институции за оказване на помощ, международната миграция се самоподдържа и по други начини, които правят допълнителното придвижване по-вероятно с течение на времето, един процес който Мирдал (Myrdal, 1957) нарича **кумулятивно „причиняване“** (Massey, 1990). „Причиняването“ е кумулативно с това, че всяко миграционно действие променя социалния контекст в рамките на който се взимат последващи миграционни решения, обикновено по начин, който прави последващите придвижвания по-вероятни.

1.5. Теория за дуалистичния пазар на труда

Теорията за дуалистичния пазар на труда насочва своя поглед встрани от решенията на отделните индивиди и твърди, че миграцията се причинява от вътрешно присъщи изисквания за труд в модерните индустриални общества. Пиор (Piore, 1979) е най-успешният и елегантен поддръжник на тази теория със своето твърдение, че международната миграция се причинява от постоянно търсене на имигрантски труд, което е вътрешно присъщо на икономическата структура на развитите нации. Според автора,

имиграцията не се причинява от изтласкващи фактори в страните на изпращане (ниски заплати или висока безработица), а от привличащи фактори в приемащата държава (хронична и неизбежна нужда от чуждестранни работници). Според традиционния подход на дуалистичния пазар на труда, работодателите търсят работници-мигранти с ниски заплати, за да поддържат труда като променлив фактор на производството. При наличието на процъфтяваща „сива“ икономика потоците от мигранти се определят главно от търсенето. Наличието на „желаещи да емигрират работници“ става необходимо, но не и достатъчно условие за емиграция. Щраубар (Straubhaar, 1988) твърди, че търсенето в приемащата държава се формира от „работодатели желаещи да наемат недокументирани мигранти“ и именно това може да се посочи като необходимо и достатъчно условие за осъществяване на миграция.

1.6. Теория за световните системи

Теория за световните системи: Като се основават на труда на Уолърщайн (Wallerstein, 1974), множество социологически теоретици свързват корените на международната миграция със структурата на световния пазар, която се е развила и разширила от XVI в. насам (Morawska, 1990). В тази схема проникването на капиталистическите икономически отношения в периферни, некапиталистически общества създава мобилно население, склонно да мигрира в чужбина. В миналото това пазарно проникване е било свързано с колониалните режими, които административат бедни региони в полза на икономическите интереси на колонизиращите общества. Днес това става възможно благодарение на неоколониалните правителства и многонационалните компании, които персонализират властта на международните елити, участващи в световната икономика като капиталисти или предлагащи ресурсите на техните нации на глобалните компании. Според тази теория, миграцията е естествена последица от смущенията и разместванията, които неизбежно се получават в процеса на капиталистическото развитие.

В центъра на тези теории са така наречените „оцеляващи мигранти“ (Papademetriou and Martin, 1991). За тях търсенето на основна икономическа сигурност е определящ фактор при миграци-

онните решения. Тъй като напускат родната си страна, принудени от тежки икономически обстоятелства, вероятността да имат валидно пребиваване и разрешения за работа е по-малка. Те често работят недокументирано за „сивата“ икономика на приемащата страна, оперират на периферията на формалния сектор, което прави трудно обхващането им чрез редовните механизми и мерки на пазара на труда. „Оцеляващите мигранти“ са основна цел на програмите за регуларизация, макар да има вероятност да проявяват нежелание или колебание, когато имат възможност да легализират статута си.

Нашата позиция е, че икономически рационалните модели предлагат непълна картина на мигрантските решения. Мигрантите често получават информация за условията в приемащите държави от онези, които вече са мигрирали, но техните описания може да са нереалистични поради желание да представят миграцията положително, като успех, а не като провал. В допълнение на това, условията, които недокументирания мигрант ще заvari в приемащата страна може да са непредвидими, напр. вследствие на промяна на политиката именно по отношение на недокументираната миграция.

1.7. Последниците от миграцията

Трудът на Пиор (Piore, 1979) също е опит да се разработи теория за миграцията и да се разгледат политически проблеми, особено във връзка с недокументираната миграция в контекста на САЩ. Авторът се отдалечава от теорията защо хората мигрират, за да се фокусира върху работата, която вършат мигрантите, като твърди че те заемат определени позиции, които местната работна сила не желае. Според него, определящи за миграцията са не приходите, а характеристиките на съответната работа. Това го води до извода, че дори и разликата в приходите в Съединените щати и Мексико някога да изчезне американската икономика просто ще започне да търси работници другаде. Пиор отхвърля ограниченията върху миграцията като „неефективен политически инструмент“, тъй като те не успяват да ограничат вторичния пазар на труда.

Пиор твърди, че като ограничава влизането в страната прави-

телството просто принуждава мигрантите да останат за по-дълго време и така да формират трайни връзки, удължаващи периода на недокументирания им престой. Авторът се противопоставя на санкциите срещу работодателите като твърди, че за да запазят печалбите си те ще насърчат още по-високи нива на експлоатация на недокументираните мигранти. Също така: „до степента, до която тези ограничения всъщност поставят граници на заетостта в този сектор [вторичния], той ще започне да се разширява извън настоящите си граници.”

1.8. Транснационални теории

Според някои развитието на транснационални общества в резултат на миграцията е основен фокус на теорията. Портес (Portes, 1997) предлага следната дефиниция за транснационални общества:

„Общества, които са възседнали политическите граници и в буквалния смисъл „не са нито тук, нито там”... Гъсти мрежи през пространството и от все по-голям брой хора, които водят двойствен живот. Членовете им говорят поне два езика, движат се лесно между културите и често поддържат домове и в двете страни. Но не всеки е транснационален, терминът е запазен за „дейности от икономически, политически и културен характер, които изискват участие на редовни начала от членовете като основна част от тяхната дейност”.

Борн (Bourne, 1916) е първият, който прави опит да теоретизира върху влиянието на новите общества и култури, възникващи в резултат на миграцията. Той дефинира Америка като превръщаща се не в нация, а в транснационалност, тъкан свързана с други земи, с многобройни нишки от най-различен цвят и размер. Всяко действие, което се опитва да попречи на тази тъкан или да боядиса в един цвят или да премахне нишките е грешно при тази космополитна визия и Борн ни напомня, че асимилацията не е била част от оригиналната американска история и че всеки заселник не само е носел със себе си своята културна традиция, „но самия начин на живот, с който е свикнал.” Идеите на Борн за транснационалността са били развити в трудовете на теоретичите на транснационалността, които подчертават запазващата се връзка на миг-

рантите с техните общества на произход.

Според транснационалната теория разстоянието вече не е фактор във времена, когато пътуването е лесно, което отразява аргумента, че съвременният свят е структуриран по начин, който позволява на (някои) индивиди да действат в повече от едно място (Collins, 2009); и когато комуникационните технологии привличат останалите далеч семейства в ограниченото пространство на местата на живот на много мигранти в приемащите страни (Horst, 2006). Същевременно, Колинс (Collins, 2009) отбелязва, че достъпът до комуникационни технологии води „дома“ по-близо до „тук“, което увеличава, както възможностите, предлагани от „дома“, така и ограниченията. Накратко, авторът твърди, че макар мигрантите да имат възможността да участват редовно в живота на своите приятели и роднини, които са останали у дома, съответстващото е, че тези хора също могат да взимат участие в живота на мигрантите, „което в някои случаи може да включва и опити да се дисциплинират онези“, които са напуснали дома. По тази причина авторът заключава, че „националните идентичности и свързаните с тях социални формирования, продължават силно да влияят на транснационалния живот“.

Риан (Ryan et al, 2009) отчитат, че историите на техните респонденти илюстрират важността на транснационалните семейни мрежи като постоянни източници на практическа и емоционална подкрепа, което се улеснява от наличието на телефонни разговори, електронна поща и текстови съобщения. Същевременно се отбелязва, че миграцията дава възможност на мигрантите да напуснат неприятни семейни ситуации. Според други транснационализъмът е свързан не толкова с надеждата транснационалната мрежа да помогне за подобряване на положението в страната, където са се установили, колкото с това, че новите комуникационни технологии помагат на мигрантите да се установят в рамките на мобилността, като остават мобилни, колкото може по-дълго, за да подобрят качеството на живот у дома. „Така, техният опит от миграцията се превръща в начин на живот, тяхното напускане на дома и заминаване, парадоксално става стратегия за оставане у дома и по този начин алтернатива на онова, за което обикновено се смята миграцията“ (Mogokvasic, 2004). Някои автори оспорват ползата от тази теория. Портес (Portes, 1997) предполага, че това би могло да е „една от онези преходни моди, които грабват вни-

манието на социалните учени за известно време, само за да потънат после в забрава”. Авторът твърди, че появата на транснационални общества е свързана с логиката на самия капитализъм и че именно интересите на инвеститорите и работодателите от развитите страни са довели до тяхното възникване. За него тези общности са отделно явление, различно от традиционните модели на имигрантска адаптация. В същото време „тъй като явлението се охранва от динамиката на самата глобализация, то има по-голям потенциал за растеж и предлага по-широко поле за автономни популярни инициативи, отколкото алтернативните пътища за справяне с грабежите на бродещия из света капитал”. Ахмад (Ahmad, 2008) също вижда някои ограничения в теорията като отбелязва:

„Социолозите на миграцията, които се фокусират върху транснационализма и глобалните мрежи, често игнорират въпроса за индивидуалната мотивация на мигранта, като приемат примата на колективното материално добруване на домакинството за даденост”.

По-голям, неразрешен въпрос е дали миграцията, в ситуация, където семейните връзки и тези с родната страна могат да бъдат запазени, създава нова идентичност, която е транснационална и позволява на мигрантите да живеят както в родната, така и в приемащата държава. Търнър (Turner, 2008) твърди, че макар транснационалните ангажименти да прекосяват територии и да преодоляват пространственото фиксиране, те биха могли да предоставят и стабилизирани идентичности за засегнатите. Бъчър (Butcher, 2009), от друга страна, не може да намери доказателства за такава идентичност и твърди, че е невъзможно да чувстваш света така както чувстваш дома си, нито привързаността към идеята да си „глобален гражданин” да преодолее нуждата от национална идентичност. Според нея, все още съществува импулс да принадлежиш към място, което е познато и дава уют, включително и с елементи на национална представа. Това се подкрепя от поддържането на специфични връзки, за да се потвърди, че тази идентичност и свързаните с нея практики и ценности са споделени и следователно ценни. Мандавил (Mandaville, 2009), разглежда мюсюлманските общности и твърди, че разностранният опит на мюсюлманите в Европа, които търсят да създадат обща кауза през границите, често носи със себе си багажа на техните уникални национални (и дори местни) преживявания, което затруднява обединението око-

ло споделено усещане за европейско мюсюлманство. Същевременно, други автори смятат, че мигрантските общности стават културно транснационални в случаите, когато мигрантите инкорпорират своя опит от културите им у дома и от приемните култури, за да създадат „култура на миграция”, различна от тази на нациите по произход и приемане (Massey et al., 1994). *Като се има предвид, че националните граници не са изчезнали в рамките на глобализацията, смятаме за проблематично да се твърди, че съществува истинска транснационална идентичност, макар да се облягаме на тези теории и особено на Маси (Massey), за да предложим, че процесът на миграция създава нова идентичност, изградена върху страните на произход и приемане, като при това процесът излиза извън ограниченията на тези две фиксирани идентичности.*

Когато се обсъждат теориите за миграцията е важно фокусът да не се ограничава само до онези теории, които се опитват да разберат защо индивидите мигрират. От специален интерес за нас е темата, за термините, които се използват за описание или обяснение на недокументираната миграция и начина, по който самият език оформя дебатите около миграцията. Макар терминът ”незаконен” или „нелегален” до голяма степен да е премахнат от академичния диспут, има автори, които защитават неговото възстановяване (Schrover et al., 2008).

1.9. Теорията за преход на статута

Маккей и др. (McKay et al., 2011) са разработили теория за преход на статута като използват термина „недокументиран”, за да опишат онези, които живеят или работят в нарушение на установените законови правила. Концептуално те се облягат на труда на Рус и Андерсън (Ruhs and Anderson, 2008) и тяхното идентифициране на три вида статут: *спазващият* – онези, които имат законно право да пребивават и работят, това са принципно мигранти, които не са обект на контрол, или които имат разрешение както за пребиваване, така и за работа; *неспазващият* – онези, които нямат право на пребиваване, макар тук да спадат и лица, които са имали право на пребиваване в миналото (например такива, които са просрочили срока на разрешението за пребиваване); и *полус-*

пазващият – онези, „които пребивават законно, но работят в нарушение на законовите изисквания, произтичащи от техния имиграционен статут”. Тези категории помагат на авторите да идентифицират истинските пътища на мигрантите не като фиксирани, а като част от един променящ се процес, повлиян от техните собствени решения, както и от онези на държавата – домакин. Влиянието на статута се усеща най-силно при условията за наемане на работа и Андерсън (Ruhs and Anderson, 2010) разглежда внимателно ефекта на миграционния контрол, не само за създаването на недокументирани мигранти, а и за това, че те се оказват принудени да работят в условия на особена експлоатация. Като използва термина „риск”, тя твърди, че идеята за риск „обхваща както атипична, така и несигурна заетост, а също така има и смисъл отиващ извън заетостта, сочещ към свързаното с нея отслабване на социалните връзки”. По тази причина авторката смята, че ”работници, които са подложени на миграционен контрол може да са желани за работодателите от онези мигранти и граждани, които не са” и че „изграждането на категория от хора, които пребивават незаконно е отчасти неизбежна функция на всяка форма на имиграционен контрол и организирано гражданство в националната държава”. Следователно рисковата работа за онези, които работят нелегално „не е само резултат от прищевките на работодателя, но е структурно създадена от взаимодействието между имиграционното и трудовото законодателство”. Това кара авторката да заяви, че трябва да се отделя сериозно внимание на връзката между пазари на труда и имиграционен контрол, които не само правят нелегални някои групи, но легализират други по особено специфични начини. По-нататък Андерсън твърди:

„В крайна сметка загрижеността за ефекта от имиграцията върху британските работници може да се окаже фокус, шедьовър за отклоняване на общественото внимание, когато онова което заслужава внимание е качеството на работата, сигурността и ниското заплащане. Имиграционните ограничения и тяхното прилагане, не само са недостатъчни за намаляване на риска за мигрантите, но всъщност активно го произвеждат и налагат”.

1.10. Заключение

В този текст бяха разгледани множество теории, които се опитват да обяснят как започва международната миграция, какво я поддържа, какво определя последиците ѝ за изпращащите и приемащите държави, как би могла да бъде концептуализирана флуидността в миграционния статут. Макар всички теории да се опитват да обяснят факторите, които формират дискусиата върху миграцията, всяка една използва радикално различни понякога концепции и координатни системи. В зависимост от това при какви обстоятелства кой модел се поддържа, може да се стигне до много различни, а понякога и противоречащи си политически съвети. Например, един социален учен би могъл да препоръча политиките да регулират миграцията чрез промяна на заплатите и условията на работа в приемащите страни, като се насърчи икономическото развитие в страните на произход, като се установят програми за социално осигуряване в изпращащите общества, като се намалят неравенствата в доходите в местата на произход или някаква комбинация от тези мерки. *Същевременно нашето твърдение е, че теориите за миграцията се съсредоточават прекалено много на въпроси, свързани с това защо мигрират индивидите и поради тази причина теориите могат да се използват, за да осигурят на политиките аргументи, оправдаващи засилен контрол върху миграцията. Вместо това теоретичните дебати върху миграцията трябва да започнат от изходната позиция, че миграцията е положително преживяване за мигрантите, а също и за гражданите в страните, където те мигрират, като фокусът трябва да бъде върху това какви са последиците от миграцията за основните участници в нея – самите мигранти.*

Библиография

Ahmad, Ali N. (2008) 'The romantic appeal of illegal migration: gender, masculinity and human smuggling from Pakistan' in Schrover, M., Van Der Leun, J., Lucassen L., Quispel, C. (2008) *Illegal migration and gender in a global and historical perspective*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, Amsterdam, pp.127-150.

Bourdieu, P. (1998) *Acts of resistance – against the new myths of our time*, Polity Press, Cambridge.

Bourne, R. (1916) 'Trans-national America', *Atlantic Monthly*, 118:86-97.

Butcher, M. (2009) 'Ties that Bind: The Strategic Use of Transnational Relationships in Demarcating Identity and Managing Difference', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35: 8, 1353-1371.

Collins, F. L. (2009) 'Connecting 'Home' With 'Here': Personal Homepages in Everyday Transnational Lives', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35: 6, 839 – 859.

Diner, H. R. (2001) *Hungering for America, Italian, Irish and Jewish foodways in the age of migration*, Harvard College, USA.

Dorigo, G. and Tobler, W. (2005) 'Push pull migration laws', *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1):1-17.

Ghosh, B. (1996) 'Economic Migration and the Sending Country' in: Van den Broek, J. (ed.) *The Economics of Labor Migration*. Cheltenham and Brookfield: Edward Elgar.

Harris, J.R. and Todaro, M.P. (1970) 'Migration, unemployment and development: A two-sector analysis'. *American Economic Review* 60: 126-142.

Horst, H. A. (2006) 'The blessings and burdens of communication: cell phones in Jamaican transnational social fields', *Global Networks*, 6(2): 143-159.

King, R. (1996) 'Migration in a World Historical Perspective', in: *The economics of labor migration*, ed. Julien van den Broek, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp.7-77.

Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P. and Sales S (eds.). (2000) *Gender and international migration in Europe*. London: Routledge.

Ladas, S. (1932) *The exchange of minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, McMillan Press.

Lee, E. (1966) 'A theory of migration', *Demography*, Vol. 3, No. 1 (1966), pp. 47-57.

Lewis, W. A. (1954) 'Economic development with unlimited supplies of labour', *The Manchester School*, 22: 139-191.

MacDonald, J.S. and MacDonald, L.D. (1964) 'Chain Migration, Ethnic Neighbourhood Formation and Social Networks', *Millbank Memorial Fund Quarterly*, 41(1): 82-97.

Mandaville, P. (2009) 'Muslim Transnational Identity and State Responses in Europe and the UK after 9/11: Political Community, Ideology and Authority', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35: 3, 491- 506.

Massey, D. S. (1990) 'The social and economic origins of immigration', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 510: 60-72.

Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., and

Taylor, J. E. (1993) 'Theories of International Migration: A Review and Appraisal', *Population and Development Review*, vol. 19(3): 431-466.

Massey, D. S., Goldring, L. and Durand, J. (1994) 'Continuities in transnational migration: an analysis of nineteen Mexican communities' *The American Journal of Sociology*, Vol. 99, No. 6 (May, 1994), pp. 1492-1533.

McKay, S., Markova, E. and Paraskevopoulou, A. (2011) *Undocumented Workers' Transitions*. Oxford and New York: Routledge.

Morawska, E. (1990) 'The sociology and historiography of immigration' in: Yans-McLaughlin V. (ed.) *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*. New York: Oxford University Press, pp. 187-240.

Morokvasic, M. (2004) 'Settled in mobility': engendering post-wall migration in Europe' *Feminist Review* (2004) 77, 7-25.

Moses, J. W. (2006) *International migration*, Zed Books, London.

Myrdal, G. (1957) *Rich Lands and Poor*. New York: Harper and Row.

Papademetriou, D. and Martin, Philip L. (1991) *The unsettled relationship: labour migration and economic development*, Greenwood Press, USA.

Petrakou, H., and E. Tatlidil (2003) 'Dimensions of female immigration in the European Union and Greece' in Tatlidil E, and P. Fokiali (eds) *Greek – Turkish approaches: revealing women's socio – economic role*, Atrapos, Athens.

Phizacklea, A. (ed) (1983) *One way ticket – migrant and female labour*, Routledge and Kegan, London.

Piore, M.J. (1979) *Birds of Passage: migrant labour and industrial societies*, New York: Cambridge University Press.

Portes, A. (1997) 'Globalisation from below: the rise of transnational communities', Princetown University, September 1997.

Portes, A. and Borocz, J. (1989) 'Contemporary immigration: theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation, *International Migration Review*, 23(3): 606-630.

Ravenstein, E.G. (1889) 'The laws of migration', *Journal of the Royal Statistical Society*, June 1889, pp. 241-301.

Ruhs, M. and Anderson, B. (2008) The origins and functions of illegality in migrant labour markets: an analysis of migrants, employers and the state in the UK, WP-06-30a, Compas, Oxford.

Ruhs, M. and Anderson, B. (eds.), (2010) *A Need for Migrant Labour? Labour strategies, immigration and public policy*, Oxford, OUP.

Ryan, L., Sales, R. Tilki, M. and Siara, B. (2009) 'Family strategies and transnational migration: recent Polish migrants in London', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35: 1, 61-77.

Schrover, M., Van Der Leun, J., Lucassen L. and Quispel, C. (2008) *Illegal migration and gender in a global and historical perspective*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Sjaastad, L. (1962) "The costs and returns of human migration", *Journal*

of *Political Economy* 70S, pp. 80-93.

Stark, O. (1991) *The migration of labor*, Massachusetts: Blackwell.

Straubhaar, T. (1988) *On the Economics of International Labour Migration*. Stuttgart: Haupt.

Todaro, M. P. (1969) 'A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries', *The American Economic Review*, 59(1):138-148.

Todaro, M. P. (1976) *International Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labor Office.

Todaro, M. P. and Maruszko, L. (1987) 'Illegal migration and US immigration reform: a conceptual framework', *Population and Development Review*, vol. 13 (1), pp. 101-114.

Turner, S. (2008) 'Studying the tensions of transnational engagement: from the nuclear family to the World-Wide Web', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(7):1049-1056.

Wallerstein, I. (1974) *The Modern World System, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Желязкова, А., Владимиров, Ж., Ангелова, В., и Манчева, М. (2008) Аналитичен доклад за проблемите на нелегално работещите имигранти в България. ИМИР: София.

Минчев, В. (2010) Глобалният подход към миграцията – поуки за България, Икономически изследвания, кн. 1:3-32.

II. МИГРАЦИОННИ ПОЛИТИКИ

2.1. МИГРАЦИОННИ ПОЛИТИКИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Евгения Маркова

London Metropolitan University

В продължение на векове Европа е била район на емиграция. Милиони европейци напускат континента и се заселват другаде в хода на колонизация, завоевателни походи и империализъм. Възстановяването на Европа след Втората световна война отбелязва началото на нова миграционна епоха като всички държави – членки, освен новите, се превръщат в центрове на имиграция. Страните са обвързани от международни задължения, които закрилят основните човешки права и по този начин приемат известно ограничение на своята власт по отношение на миграционните политики. Такова е положението във връзка със закрилата на търсещите убежище и бежанците, но освен това съществува и сериозен обем международно право, което признава основните права на мигрантите. Настоящият текст е фокусиран не върху международното право, а върху това как Европейският съюз (ЕС) и неговите държави – членки управляват своите миграционни политики по отношение както на законните, така и на недокументираните мигранти.

2.1.1. Обща рамка

Започваме с преглед на правния контекст на ЕС, който определя кой е европейец и кой не. Както показва изследването на Иън Уорд (Ward, 1996), този въпрос е свързан не само с националността и гражданството, но също и с прилагането на правни мерки, за да се „реализира обожавания идол на Общността за свободно движение на хора” (Ward, 1996: 108). Членове 39-55 от Договора за Общността предвиждат свободно движение на три отделни категории лица: работници, самонаети лица и доставчици на услуги.

Споменатите разпоредби не включват никой друг.

О'Лиъри (O'Leary, 1999) посочва, че дори преди приемането на оригиналния Договор за ЕИО, планираните разпоредби за свободно движение на хора са били оживено дискутирани. В рамките на дискусиата за свободно движение възниква напрежение между икономическата рационалност и социалните съображения. Това напрежение се засилва, особено след 70-те години на ХХ век.

В съответствие с чл. 3 от Договора за ЕО основна цел е установяването на вътрешен пазар, характеризиращ се с премахването на всякакви ограничения върху свободното движение на стоки, хора, услуги и капитал между държавите – членки. За единен пазар се споменава и в самия договор след приемането на Единния европейски акт. Това става като още един опит за засилване на европейските интеграционни процеси с цел създаване на напълно интегрирано икономическо пространство. Независимо от яснотата на икономическото съдържание на целите на Договора, продължава да съществува очевидно напрежение относно тълкуването на неговите разпоредби, отнасящи се до свободата на движение.

Неяснотите произтичат, от една страна, от необходимостта да се насърчи миграцията в отговор на недостига на квалифицирана работна ръка, демографските промени и конкурентоспособността, а от друга, от изглеждащото като наложително затягане на границите и отхвърлянето на онези, които влизат без разрешението на държавата. Нещата се усложняват още повече от принципа на „субсидиарност“, дефиниран в чл. 5 от Договора за ЕО, който изисква решенията да се взимат възможно най-близо до гражданите и постоянно да се извършват проверки дали дадено действие на ниво Общност е оправдано, дали еквивалентни мерки не са били приети на ниво държави – членки. Това ограничава развитието на правото на Общността в сферата на миграцията, макар че както се установява в *Прехода на недокументирани работници*¹, законодателните рамки на национално ниво са станали поунифицирани през последните години. В този контекст, както индивидуалните политики на държавите – членки, така и онези на ниво ЕС се съчетават в координиран опит за контрол на миграцията.

По подобен начин е ограничено дори и свободното движение

¹ <http://www.workinglives.org/research-themes/migrant-workers/undocumented-worker-transitions.cfm>

на хора. Според Уорд (Ward,1996) в много сфери свободното движение е такова само на думи. То е ограничено на основание обществен ред, обществена сигурност и обществено здраве в чл. 39, ал. 3. На държавите – членки е позволено да ограничават свободното движение като или откажат достъп до своята национална територия или съответно експулсират от нея. Членове 48(3) и 56 от Договора за ЕС разрешават на държавите – членки правото на дерогация на договора. „Онова, което е редно, сигурно и здравословно за гражданите на една държава – членка невинаги е такова за тези в друга” пише Иън Уорд (Ward,1996: 108). Значителна част от съдебната практика на Общността свидетелства за нежеланието на Съда да се намесва в националната юрисдикция в една изключително чувствителна политическа зона. Един такъв пример е делото „Ван Дин” (*Van Duyn*) [Case 41/74, *Van Duyn v Home Office* [1974] ECR 1337]. Съдът постановява, че недопускането на сциентоложката във Великобритания е оправдано от съображения, свързани с обществения ред².

Доколкото става дума за съдебната практика на Общността, тя се занимава само с дела на работници, самонаети и доставчици на услуги като отразява традиционния подход към международната трудова миграция. Работниците се движат свободно в рамките на общия пазар, привличани от възможности за заетост в други държави – членки. Докато дискутира ранните години на европейския опит с временната миграция, икономистът, специалист по заетостта Томас Щраубар (Straubhaar,1988), посочва, че работниците мигрират от държави – членки с нисък доход към такива с високо заплащане на техния труд, като по този начин доближават различните нива на производителност на труда в интегрираното пространство.

Дори и в ранните дни на ЕИО, разпоредбите на Договора за свободно движение не успяват да осигурят очакваното движение на работна сила между държавите – членки. Вместо това, толкова необходимата работна ръка през 60-те години на XX век до към 1973 г. се доставя от Италия, Гърция, Испания, Португалия, Турция и бивша Югославия в посока Швейцария, Белгия, Франция и Западна Германия. Новопристигналите се разглеждат като временна работна сила, която да запълни недостига на пазара на тру-

² http://www.ena.lu/judgment_court_justice_van_duyn_case_41_74_december_1974-030003034.html

да, и когато вече не е необходима да се завърне обратно в „страните на произход”. При все, че работниците мигранти са „социално” изолирани в държавите – домакини, през 60-те години на XX век един коментатор отбелязва, че „може би времето наистина ще се окаже огънят, който да загрее казана на претопяването и...притокът на работници извън Общността може да доведе до различие между „ние от Общността” и „чуждите те”, което все повече да се задълбочава” (Feldstein, 1967: 46, cited in O’Leary, 1999).

2.1.2. Правна основа на политиката на ЕО по отношение на имиграция и убежище

Членове 61-69 от Договора за ЕО полагат основата на прогресивното установяване на „пространство на свобода, сигурност и правосъдие”. Това се отнася до контрола на външните граници (член 62), убежището и имиграцията (член 63), важни гаранции за сигурността (член 64). Основата на обща политика по отношение на миграцията се полага на срещата на Съвета в Тампере през декември 1999 г. *Някои експерти забелязват двойствен подход, фокусиращ се по-малко върху действителните права на мигрантите, присъстващи в ЕС и повече на регулацията на онези, които се опитват да влязат в него.* На практика общият подход към миграцията би могъл да въведе два съперничаещи си императива „справедливо отношение към гражданите на трети страни” от една страна и „управление на миграционните потоци” от друга (MacDonald and Cholewinski, 2007).

Макар да няма никакво съмнение, че ЕС е приел твърд ангажимент да зачита човешките права и основните свободи, така както те са признати от Европейската конвенция по правата на човека (ЕКПЧ)(член 6(2) от Договора за ЕС), този ангажимент не се прилага напълно в създаването на обща политика по отношение на миграцията. Въпреки че политиката на ЕС е заявена като „осигуряваща баланс между права и сигурност”, на практика ударението е върху сигурността (Triandafyllidou and Pliets, 2010: 26) и регулирането на влизането, и движението на граждани на трети страни, чрез например Шенгенския визов списък³, а по-отскоро и с разра-

³ Регламент (ЕО) № 539/2001 на Съвета от 15 март 2001 година за определяне на третите страни, чиито граждани трябва да притежават виза, когато преминават външните граници на държавите-членки, както и тези, чиито граждани са освободени от това изискване,

ботването на Кодекс на границите на ЕС⁴. Фокусът на Шенген забележимо измества приоритета на Общността от свободно движение към контрол (Geddes, 1995: 210). През юни 1985 г. пет държави – членки (Белгия, Холандия, Люксембург, Франция и Германия) подписват договор (известен като Шенгенското споразумение) за прекратяването на вътрешния граничен контрол. В момента страните от Шенген са 15. Техните територии са известни като Шенгенска зона или пространство⁵. Договорът от Амстердам включва Шенгенските споразумения в рамките на ЕС с включването в него на Протокол за шенгенските споразумения. Общите правила относно визи, убежище, проверки на външните граници и сътрудничество между полиция и съдебни власти са включени в Дял IV на Договора за ЕО и Дял VI от Договора за ЕС (White, 2004). Изместването от свободно движение към контрол се символизира от Шенгенската информационна система (ШИС), смятана за „гръбнак“ на конвенцията, която събира и координира лични данни за мигранти и лица търсещи убежище (Baldwin-Edwards, 1991: 208-9). Много автори критикуват системата като нарушаваща гражданските свободи и противоречаща на ЕКПЧ. Според някой тя дори може да нарушава и самото Право на ЕС. (Spencer, 1995: 55-9, cited in Ward, 1996: 111). Премахването на вътрешните граници и засилването на контрола по външните създаде т. нар. „Крепост Европа“.

В сферата на убежището друго значително усилие към засилването на „Крепост Европа“ е конвенцията от Дъблин от 1997 г. Конвенцията изисква лицата, търсещи убежище да подават молба в първата държава от ЕС, в която влязат. Това се оказва трудно за прилагане, тъй като много малко на брой лица са били трансферирани до този момент. Множеството лица търсещи убежище от френската страна на тунела под Ла манша с надеждата да влязат във Великобритания са посочени като един от най-драматичните примери за неуспехите на конвенцията. (Stalker, 2002: 166).

Един преглед на миграционните политики на ЕС от края на 90те години на XX век нататък разкрива, че макар да е налице

ОВ 2001 L 81/1, с изменения.

⁴ Регламент (ЕО) № 562/2006 на Европейския парламент и на Съвета от 15 март 2006 година за създаване на Кодекс на Общността за режима на движение на лица през границите (Кодекс на шенгенските граници), ОВ 2006 L 105/1.

⁵ www.eurovisa.info/SchengenCountries.htm

голям брой политики, следващи една след друга, на всеки една или две години, те повече или по-малко се фокусират върху същите сфери на дейност, свързани с експулсирания и други форми на санкции. През 1998 г. Съветът за правосъдие и вътрешни работи приема Виенския план за действие⁶ на Съвета и Комисията за най-добро прилагане на разпоредбите на Договора от Амстердам⁷ в областта на свободата, сигурността и правосъдието. Това подчертава ефективната борба с феномена, който Комисията продължава да нарича в своите документи „незаконна миграция“. Договорът от Амстердам създава компетенции за Общността в тази област, като установява правната основа за регламенти, свързани с граничния контрол и визовата политика, заедно с мерки срещу незаконните имиграция и пребиваване, включително репатрирането на незаконно пребиваващи лица. В своето Съобщение от юли 2006 г. (СОМ (2006) 402), Комисията отбелязва, че „работата с незаконната миграция е централна част от общата имиграционна политика на ЕС от въвеждането ѝ през 1999 г.“ *През тази година Европейският съвет в Тампере (Финландия) се съгласява да координира националните мерки в областта на имиграцията, с цел постигането на обща имиграционна политика в рамките на ЕС. Това води до приемането през 2002 г. от Съвета на министрите на ЕС на Плана за действие за борба с незаконната миграция и трафика на хора в Европейския съюз.*⁸

През 2002 г. Съветът приема и обща политика относно незаконната миграция, основаваща се на програма за връщане, която предполага развитието на известен брой краткосрочни, средносрочни и дългосрочни мерки, включително и на общи за целия ЕС минимални стандарти и насоки, във връзка с връщането на недокументирани-пребиваващи. Това води до по-голям обмен на информация и статистика между държавите – членки и насърчава по-голямото сътрудничество със страните на произход при връщане и обратно приемане. Тази политика е приета официално от Съвета по правосъдие и вътрешни работи (2002/С 142/02)⁹. Той предлага също така, като условие за бъдещо приемане на нови

⁶[http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31999Y0123\(01\)&model=guichett](http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31999Y0123(01)&model=guichett)

⁷<http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>

⁸http://europa.eu/legislation_summaries/other/133191b_en.htm

⁹<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:142:0023:0036:EN:PDF>

страни кандидатки в ЕС, от тях да се изисква да инкорпорират във вътрешното си законодателство и практика релевантната част от Правото на ЕС. В същото време се планира и разработване на споразумения за сътрудничество с транзитните страни, „за да им се помогне да се справят с проблема с пропуските в граничния контрол”.

Сцената е подготвена за прилагането на Програмата от Хага¹⁰ стартирала през 2005 г. и подкрепяща общата политика спрямо незаконната миграция и процедурите по „връщане”, които да се прилагат във всички държави – членки. Макар програмата да призовава за политика срещу незаконната миграция, която да е „както твърда, така и съобразена с правата и достойнството на гражданите на трети страни”, нейният ключов фокус е върху мерките, които или да предотвратят влизане или да наложат връщане. Програмата обяснява необходимостта от такива политики, както следва:

„При отсъствието на общи критерии за приемане на законни мигранти, броят на граждани на трети страни, които влизат в ЕС незаконно без гаранции за работа – и по тази причина за интегриране в нашите общества – ще нарасне.”

Хагската програма се основава на сключването на споразумения за обратно приемане между страните на произход и държавите – членки. Тези споразумения продължават да са ключова част от стратегията на ЕС спрямо миграцията и са сключени със шест трети страни, докато с пет други продължават да се водят преговори. Тези споразумения обаче не са без своите критики, които твърдят, че има потенциал те да се окажат обвързани с пакети от помощи и претенции, че помощите ще отиват само за страни, които се съгласят на споразуменията за обратно приемане (Adepoju et al. 2010).

Две години по-късно Комисията излиза с нов комплект предложения относно миграцията. През юли 2006 г. тя приема Съобщение за политическите приоритети в борбата срещу незаконната имиграция на граждани от трети страни (COM (2006) 402). Тук за първи път се включва и официално сътрудничество с трети страни (съвместни патрули, наблюдения и засилен капацитет за реакция), по-нататъшното укрепване на външните граници (създаване на обща и автоматизирана система за регистриране на влизащи и

¹⁰<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/153&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

напускащи, система „електронни граници”), позиция относно регуларизацията, и преглед на политиката по връщане, основана на по-нататъшни споразумения за обратно приемане и засилено използване на съвместни полети за връщане. Освен това Комисията призовава и за подобрен обмен на информация чрез ICONet и Европол.

Концепцията за обратно приемане, чрез споразумения между изпращащи и приемащи страни е предложена и чрез плана от Рабат¹¹, където се срещат представители на европейски и африкански държави, за да обсъдят важноста от насочване към корените на незаконната миграция, като се декларира фокусиране върху насърчаването на т. нар. циркулярна и временна миграция, отчитаща нуждите на пазара на труда. Декларира се следното:

„Ние се ангажираме за създаването и развитието на тясно сътрудничество между нашите страни, така че да работим заедно, като следваме всеобхватен, балансиран, прагматичен и оперативен подход и като спазваме правата и достойнството на мигрантите и бежанците, по отношение на миграционните пътища, които засягат нашите народи.”

Това сътрудничество между страни на произход, транзит и приемащи страни има за цел да предложи „конкретен и подходящ отговор на фундаменталния въпрос за контрола върху миграционните потоци” и се основава на силното убеждение, че „управлението на миграцията между Африка и Европа трябва да бъде осъществявано в контекста на партньорство за борба с бедността и насърчаване на устойчиво и съвместно развитие”.

През юни 2008 г. ново Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите – Обща имиграционна политика за Европа: принципи, действия и инструменти (COM/2008/0359 окончателен) отбелязва че имиграцията е „възможност и предизвикателство за ЕС”, но че съществува необходимост държавите – членки и ЕС да действат на „основата на обща визия” като предпоставка както за управлението на законната миграция, така и за „борба с незаконната миграция, като същевременно се спазват универсални ценности като закрилата на бежанците, зачитане на човешкото достойнство и толерантност” (*Press release*, 17 June

¹¹ http://www.realinstitutoelcano.org/materiales/docs/RabatDeclaration_Action_Plan.pdf

2008). Съобщението отбелязва, че няма причини да се очаква имиграционните потоци към ЕС да намалееят и по тази причина:

„Ефикасното управление на имиграцията означава и справяне с различните проблеми, свързани със сигурността на нашите общества и на самите имигранти. То изисква борба с незаконната имиграция и криминалните дейности, свързани с нея, намирането на точен баланс между личната неприкосновеност и грижата за общата сигурност.”

Съобщението свързва по един поразителен все пак начин недокументираната миграция с криминалната дейност като твърди, че обществената сигурност се основава на изключването на недокументираните мигранти и че:

„Незаконната заетост също следва да се разгледа, тъй като тя създава ситуации на злоупотреби и нарушаване на основни права и свободи. Тя също така подронва законната имиграция и има отрицателно въздействие върху сближаването и лоялната конкуренция”.

Стокхолмската програма¹², която обхваща периода от 2010 до 2014 г., идва на мястото на Хагската програма. Тя не съдържа промени в приоритетите на ЕС относно недокументираната миграция и фокусът остава върху същите въпроси: връщане, граничен контрол и споразумения за обратно приемане като се отбелязва:

„С цел поддържане на стабилни и устойчиви системи на имиграция и убежище в ЕС, е необходимо да се предотврати, контролира и ограничи незаконната миграция, тъй като ЕС е изправен пред засилващ се натиск от незаконни миграционни потоци, особено държавите – членки по външните граници, включително южните.”

Контекстът на Хагската програма е интересен във връзка с това, че продължава да поставя ударението върху необходимостта да се отговори на недокументираната миграция. Докато в програмата се твърди че ЕС е поставен пред все по-голям натиск от незаконната миграция, в друг контекст ЕС заявява, че е необходимо „преразглеждане” на изчисления брой недокументирани мигранти от 8 на 3.8 милиона (Европейска комисия, 2010). Очевидно или броят на недокументираните мигранти в ЕС е много по-малък и

¹² http://www.se2009.eu/polopoly_fs/1.26419!menu/standard/file/Klar_Stockholmsprogram.pdf

следователно необходимостта от контрол е не по-голяма от сега съществуващия, или броят всъщност продължава да е висок, но Комисията не желае да подчертава това, тъй като то би навело на идеята, че политиката основаваща се на връщане и двустранни споразумения е неефективна. Развитието не спира до тук. Европейският парламент и Съвета приемат Директива 2008/115/ЕС *относно общите стандарти и процедури, приложими в държавите-членки за връщане на незаконно пребиваващи граждани на трети страни*. Година по късно е приета и *Директива за санкции*.

Работната програма на Комисията за 2010 г. – Време за действие (COM (2010) 135 окончателен), макар и да демонстрира акцент върху „интегрирането на имигрантското население” отново поставя ударение върху необходимостта да се гарантира едновременно отворена и сигурна Европа, второто от които би трябвало да се постигне чрез „справяне с незаконната имиграция”.

2.1.3. Създаване на единна граница и трансфер на информационни данни между държавите – членки

Основният орган занимаващ се с управлението на външните граници на ЕС е Европейската агенция за управление на оперативното сътрудничество по външните граници на държавите-членки на Европейския съюз (FRONTEX). Основана през 2004 г. с централа в Полша, агенцията отговаря за подпомагането на държавите – членки в контрола и наблюдението на външните граници. Заедно с държавите – членки по средиземноморското крайбрежие оперира мрежа за крайбрежни патрули. FRONTEX е организираща морски патрули в Егейско море и във водите между Либия, Малта и остров Лампедуза с цел да попречи „на корабни товари от мигранти да навлязат в европейски води”¹³. Агенцията е много активна и в дейностите по връщане. Тя отделя специално внимание на контрола на Шенгенските граници, където наличието на обща граница подчертава изискването за компетенции отвъд тези на държавите – членки.

Системата за финансиране на FRONTEX е силно критикувана от южните страни Малта, Кипър, Гърция и Италия, които през 2010 г. създават групата QUADRO и призовават разходите по патрулирането на южните граници да се споделят от всички държави

¹³ *The Guardian*, 25 May 2010

– членки, вместо да падат върху тях. Промените в препоръките на агенцията през 2010 г., според които намерените при операции по издирване и спасяване мигранти следва да се отвеждат до държавата – домакин на мисията вместо до най-близкото пристанище водят до там, че Малта се оттегля от това да приема мисии на FRONTEX. На срещата на Съвета на министрите по правосъдие и вътрешни работи на 3 юни 2010 г.¹⁴, е отбелязано, че Гърция е страната с най-голям приток на мигранти, пристигащи от Турция, като се отправя призив турското правителство да сътрудничи на FRONTEX¹⁵.

Ударението, което законодателството на Общността поставя върху ограниченията и контрола на граждани от трети страни е потвърдено с приемането на Директивата за дългосрочно пребиваване¹⁶. Някои коментатори твърдят, че директивата не само позволява на държавите – членки да ограничат принципа на равното третиране до неясните „основни придобивки”, но също така, че тя изключва други редовни мигранти (които са дългосрочно пребиваващи) от основни социални права (MacDonald and Cholewinski, 2007: 75).

Липсата на внимание към правата на човека в разпоредбите относно общата миграционна политика се илюстрира най-добре от начина, по който ЕС третира недокументираните мигранти. В това отношение основната черта в политиката на ЕС е връщането. То се концептуализира като необходима част от миграционната политика, като се приема, че връщането е предпоставка обществеността да приеме миграцията. Заявената цел е всички недокументирани мигранти, които са заловени, да бъдат върнати до тяхната страна на произход или транзитна страна. През 2006 г. Комисията отбелязва: „Връщането остава крайъгълен камък в миграционната политика на ЕС. Една ефективна политика в това отношение е ключ към осигуряването на обществена подкрепа за явления като законната миграция и даването на убежище”.

„Връщане” е термин предпочитан пред „експулсиране” или „депортация”. Той създава усещане, че процесът е доброволен, докато в действителност дори недокументираните мигранти да

¹⁴ PICUM Newsletter, July 2010 (www.picum.org)

¹⁵ www.frontex.europa.eu/

¹⁶ Директива 2003/109/ЕО на Съвета от 25 ноември 2003 година относно статута на дългосрочно пребиваващи граждани от трети страни.

напускат без на държавата да ѝ се налага да прилага сила, то връщането не е доброволен избор на заловените лица. С цел пълноценно прилагане на тази политика през 2002 г. се постига съгласие за Програма за действие за връщане, като през септември 2005 г. Комисията прави още една крачка напред, предлагайки директива в тази сфера. Декларираните цели са осигуряване на „ясни, прозрачни и справедливи общи правила относно връщането, преместването, използването на принудителни мерки, временното задържане и обратното влизане, като се вземе изцяло предвид зачитането на човешките права и основни свободи на засегнатите лица”.

Годишният доклад на Комисията за 2009 г. отбелязва, че докато доброволното заминаване изглежда се е превърнало в предпочитана форма на връщане „няколко държави – членки предприемат и по-строга политика на принудително връщане като посочват различния ефект”. Това навежда на извода, че политиката на връщане се използва като форма на наказание за създаване атмосфера на страх (McCaу, 2010).

Директивата за връщане е една от най-спорните теми в текущата политика на ЕС. В момента недокументираните мигранти са връщани до страните на произход или транзит с, както изглежда, малко грижи за техните човешки права, което накара Комитета за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание на Съвета на Европа да докладва при посещенията си в Италия през 2009 г., че „в настоящата си форма политиките на Италия за прихващане на мигранти по море¹⁷ и задължаването им да се връщат в Либия или други не – европейски страни нарушава принципа на забрана за връщане (non-refoulement)”.

Този глас на опозиция и загриженост не е единствен. През септември 2009 г. Комисарят по правата на човека на Съвета на Европа, в реч озаглавена „Европа трябва да зачита правата на мигрантите” осъжда тенденцията из цяла Европа: да се отхвърлят на всяка цена потоците от нередовни мигранти, като по този начин човешкият живот се поставя на сериозен риск, като твърди и

¹⁷ На 30 август 2009 г. италианското правителство „връща” 75 мигранти в Либия, включително 15 жени и три деца, които най-вероятно идват от Еритрея и Сомалия (*PICUM Newsletter*, August/September 2009). Смята се, че това е първото насилствено репатриране, координирано от FRONTEX (*PICUM Newsletter*, July 2009).

че използваните методи често нарушават принципите на международното право (PICUM Newsletter, October 2009). В свой доклад от 2009 г. Асоциацията за правата на човека в Андалусия също установява систематични нарушения на човешките права при миграцията през южните граници на Европа.¹⁸

През 2010 г. след оценка на ефекта от ролята на FRONTEX, Европейската комисия изменя Регламент 2007/2004/ЕО, с който е основана агенцията, за да предвиди задължителен принос, както финансов, така и в човешки ресурси от всички държави – членки, като същевременно дава ролята на съвместен водач на агенцията при осъществяването на съвместни операции срещу недокументираната миграция. Наскоро FRONTEX и Агенцията за основни права подписаха споразумение за сътрудничество, което поне от части има за цел да подпомогне FRONTEX да интегрира зачитането на основните права в своята дейност, което показва най-малкото, че това е една сфера, в която е признато, че FRONTEX има слабости.

Развитието на този съвместен дневен ред за борба с недокументираната миграция води до появата на нови форми на обмен на данни между държавите – членки, които отправят предизвикателство към концепцията за държавен суверинитет и имат потенциал да повлияят върху гражданските права. Съществуват няколко институции, които според нас са допринесли за това свиване на гражданските свободи. ICONet (уеб базирана мрежа за обмен между държавите – членки на стратегически, тактически и оперативни данни относно движението на недокументирани мигранти), създадена с Решение на Европейската комисия през 2006 г. (2005/267/ЕО)¹⁹ се състои от мрежи от имиграционни офицери за свързка от държавите – членки, разположени в страните по произход, които, ако се съди по доклада на Европейската комисия за миграцията от 2010 г. (SEC(2010) 535 окончателен), може да бъдат заменени от FRONTEX, което прави агенцията потенциално по-силна. Забележимо е, че в един сравнително кратък период от време предложенията за по-широк обмен на информация са приети и одобрени. Така например през септември 2009 г. Европейската комисия представи предложение да даде на служителите от

¹⁸ Reported in *PICUM newsletter*, July 2009.

¹⁹ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/57&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

Европол достъп до EURODAC²⁰, европейската база данни, съдържаща отпечатъци от пръсти на лица потърсили убежище и на такива влезли в ЕС в нарушение на правилата. Самият Европол е създаден, за да подобри ефективността на държавите – членки в предотвратяване и борба с тероризма, трафика на наркотици и други сериозни форми на организирана престъпност. Идентифицирането на търсещите убежище и недокументираните мигранти с такива сериозни криминални дейности е още един пример за начина, по който ЕС възприема миграцията.

Влиянието на всички тези нови мерки за контрол означава отстъпление от основните човешки права, както ясно показва един доклад на PICUM (Платформа за международно сътрудничество по въпросите на недокументираните мигранти). В много държави – членки недокументираните мигранти вече нямат достъп до здравеопазване, въпреки че това е признато основно право в рамките на ЕС (Cholewinski, 2006).

2.1.4. Заключение

Законодателството на Общността относно свободното движение на хора е пълно с противоречиви разбирания за мигрантите като „производствени единици“ и консуматори, и мигрантите като човешки същества, които се нуждаят от закрила. Както показва действащото Право на ЕС, икономическата парадигма, използвана за да се оправдае комплекс от права за законните мигранти, се изменя, когато се стигне до въпроса какво да се прави с недокументираните мигранти.

Държавите – членки се съгласяват на обща миграционна политика преди повече от десетилетие на срещата на европейския връх в Тампере. Това на времето е аплодирано като голям успех за ЕС, тъй като е официално признание за нарастващото присъствие на недокументирана миграция в Европа и колективен ангажимент тя да бъде управлявана. До ден днешен крайният резултат е повече от енергично инсталиране на сложни системи за охрана на външните граници на Европа и установяването на удебазирана система, координирана от Комисията, за обмен на разузнавателна и друга информация, свързана с въпросите на убежището и миграцията. В същото време страните продължават да реагират на

²⁰http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/133081_en.htm

нарастващия брой нередовни мигранти индивидуално на своите територии, което е израз на реалността, че имиграционната политика по същество е подчинена на суверенитета.

След присъединяването на България и Румъния към Европейския съюз през януари 2007 г., много от страните-членки приеха мерки за „защита“ на трудовите си пазари от новите работници за максимален период от 7 години, след което се задължават да ги премахнат напълно. През периода 2007-2009 година, българските и румънски работници нямаха ограничен достъп само до пазарите на Кипър, Република Чехия, Естония, Финландия, Литва, Полша, Словакия, Словения и Швеция. В останалите страни на съюза нашите граждани трябваше да притежават разрешително за работа, минавайки през продължителни и тежки административни процедури, за да започнат легално работа. През ноември, 2008 г., Европейската комисия поощри всички европейски страни да премахнат останалите бариери към трудовите си пазари, изтъквайки като аргумент факта, че новите работници не причиниха нито „сериозни неуредици“, нито пък наводниха пазарите, както някои се опасяваха. Комисията също подчерта приноса на тези работници за икономическия растеж, вливайки нова работна сила в отраслите, които най-много се нуждаеха от нея; нещо повече: тази емигрантска работна ръка е имала „незначителен или никакъв негативен ефект“ върху заплатите и нивата на безработица в приемачите страни (Вълчева, 2009). В началото на януари 2009 Европейската комисия съобщи, че Гърция, Испания, Унгария и Португалия премахват ограниченията към трудовите си пазари за български и румънски работници. През февруари същата година, на референдум, мнозинството швейцарци подкрепиха идеята за свободно движение на работници от двете най-нови европейски страни (Поп, 2009). В същото време, Великобритания, Ирландия, Германия, Франция, Австрия, Люксембург, Холандия и Белгия запазиха затворени трудовите си пазари за наши и румънски работници за втори период от три години, позовавайки се на икономическия спад като основна причина за решението.

Библиография

Adepoju, A. Femke Van Noorloos and Annelies Zoomers (2010) 'Europe's Migration Agreements with Migrant-Sending Countries in the Global South: A Critical Review', *International Migration*, 48(3):42-75, June 2010.

Baldwin-Edwards, M. (1991) 'Immigration after 1992', *Policy and Politics*, 19: 199-211.

Bouteillet-Paquet, D (2003) 'Passing the buck: a critical analysis of the readmission policy implemented by the European Union and its Member States' *European Journal of Migration and Law*, 5:359-377.

Cholewinski, R. R. Perruchoud and E. MacDonald (eds) (2007) *International Migration Law: Developing Paradigms and Key Challenges*, Cambridge University Press.

Cholewinski, Ryszard (2006) *Irregular migrants: access to minimum social rights*, Council of Europe.

Chou, Meng-Hsuan (2006) *EU and the migration-development nexus: what prospects for EU-wide policies*, Working paper No. 37, Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford.

Engbersen, G. (2001) 'The Unanticipated Consequences of Panopticon Europe: Residence Strategies of Illegal Immigrants', in Guiraudon V. and Joppke C. (ed.), *Controlling a New Migration World, EUI Studies in Political Economy*, Routledge, London, pp. 222-246 .

European Commission (2010) *First Annual Report on Immigration and Asylum, 2009* Commission staff working paper.

European Commission (2010) *First annual report on immigration and asylum*, (COM(2010) 214) [http://www.emn.fi/files/238/CSWP - SEC\(2010\)_535.pdf](http://www.emn.fi/files/238/CSWP_-_SEC(2010)_535.pdf) .

Evans, Y. (2008) *Papers please – the impact of the civil penalty regime on the employment rights of migrants in the UK*, Migrant Rights Network, London.

Geddes, A. (1995) 'Immigrant and Ethnic Minorities and the EU'S "Democratic Deficit"', *Journal of Common Market Studies*, 33, pp. 197-217.

Global Commission on International Migration (2005) *Migration in an interconnected world: new directions for action*, <http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf> .

Guiraudon, Virginie (2006) 'Enlisting third parties in border control: A comparative study of its causes and consequences', in Marina Caparini and Otwin Marenin (eds) *Borders and Security Governance*. Vienna and Geneva: LIT Verlag/DCAF, pp. 79–97.

LRD (2010) 'Using immigration law to break our unions?' *Labour Research*, August 2010, pp.9-11.

MacDonald, E. and Cholewinski, R. (2007) *The Migrant Worker Con-*

vention in Europe. Paris: UNESCO.

McKay, S. (2010) 'Controlling Undocumented Migration at EU Level', WLRI (mimeo).

O'Leary, S. (1999) 'The Free Movement of Persons and Services' in: P. Craig and G. de Burca (eds.) *The Evolution of EU Law*, Oxford: Oxford University Press, pp. 517-554.

Piore, Michael, J. (1979) *Birds of paradise – migrant labour and industrial societies*, Cambridge University Press.

Stalker, P. (2002) 'Migration Trends and Migration Policy in Europe', *International Migration*, vol. 40(5), pp. 152-178.

Straubhaar, T. (1988) *On the Economics of International Labour Migration*. Bern; Stuttgart: Haupt.

Swedish Presidency (2009) *The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving and protecting the citizen*, Council of the European Union, http://www.se2009.eu/polopoly_fs/1.26419!menu/standard/file/Klar_Stockholmsprogram.pdf.

Triandafyllidou, A and M. Ilies (2010) 'EU irregular migration policies' in Triandafyllidou, A. (ed) (2010) *Irregular migration in Europe – myths and realities*, Aldershot: Ashgate, pp. 1-41.

Ward, I. (1996) *The Margins of European Law*. Chippenham: Antony Rowe.

White R. C. A. (2004) *Workers, Establishment, and Services in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.

Вълчева, Е. (2009) Три европейски страни се отварят за български и румънски работници, 02.01.2009 (<http://euroobserver.com/851/27339>); достъп до материала на 10. 09. 2011.

Поп, В. (2009) Швейцария се отваря за български и румънски работници, 02.02.09 (<http://euroobserver.com>); достъп до материала на 10.09.2011.

2.2. МИГРАЦИОННИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ

Михаела Мишева

Университет за национално и световно стопанство

2.2.1. Въведение

Счита се, че класическите теории за международната миграция не са в състояние да обяснят съвременните миграционни процеси. Не съществува доминираща парадигма за изследване на миграцията. Установени са „фрагментирани“ от границите на своите научни дисциплини теоретични модели. Въпреки това, както традиционните, така и съвременните миграционни теоретични модели са „дълбоко“ интердисциплинарни²¹.

За да се разбере международната миграция днес е наложително тя да се разглежда като процес, част от определен географски, икономически и политически контекст, „доминиран“ от националните държави. Те са тези, които определят имиграционната политика, ограничават или поощряват миграционните движения чрез законодателни бариери или система от бонуси, чрез изисквания за достъп до пазара на труда, разрешения за престой и т. н. Те са основен фактор за интензитета и посоката на съвременните миграционни процеси.

Регламент 862/2007²² поставя общи правила за събиране и обобщаване на статистиката на Общността не само по отношение на емиграцията и имиграцията на гражданите на трети страни към ЕС, но и по отношение на миграционните потоци от територията на една държава членка към друга държава членка. Регламентът предоставя унифицирани дефиниции за:

- „имиграция“ означава действието, чрез което дадено лице установява своето обичайно местопребиваване на територията на държава членка за период, който е или се очаква да бъде най-малко дванадесет месеца, като преди това лицето е пребивавало

²¹ Виж по-подробно в Глава I „Теории за международните миграции“.

²² <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:199:0023:0029:BG.PDF>.

обичайно в друга държава членка или трета страна. Съответно „имигрант“ означава лице, предприемащо имиграция;

- „гражданин на трета страна“ означава всяко лице, което не е гражданин на ЕС, включително лицата без гражданство.

Необходимостта от подобно уточняване на дефинициите е свързано с миграционните политики на ЕС²³, които обхващат гражданите от трети страни. Гражданите на ЕС, мигриращи в страна членка на ЕС не са обект на миграционни политики. Тяхното предвижване се определя като *вътрешна миграция* и е обект на политиките на мобилност. Формулировката на политиките на всяка отделна държава в ЕС зависи от дефиницията за имигранти от трети страни на наднационално ниво, но е обект на решения на национално ниво.

През последните две десетилетия България е главно страна на емигранти – за всички континенти и почти всички развити в икономическо отношение държави. Високата емиграция, както и ускореното стареене на населението в страната, поставят понякога на дневен ред и въпроса за „внос“ на работна сила, за имиграция на граждани от други страни. През 2007 са отчетени рекордни стойности в недостига на работна сила. От друга страна, приемането на страната за член на ЕС в началото на 2007 г., я направи привлекателна за чужди граждани главно от страни, които не са членки на ЕС. Тези фактори както и сравнително високият икономически растеж от годините, предшестващи икономическата криза, актуализира, главно по настояване на бизнеса, необходимостта от „внос“ на работна сила, от развитие на адекватни политики за имиграция от трети страни и свързаните с тях политики за интеграция. Кризата прекрати този процес, но можем да прогнозираме, че след отминаването ѝ недостигът отново ще бъде факт и ще върне имиграцията в дневния ред на българското общество /тук не коментираме актуалния след началото на кризата в Сирия бежански проблем/.

В България има приети законодателни актове за увеличаване на заетостта, за включване в заетостта на високо квалифицирана работна сила, за нейното задържане в страната (както и в отделната фирма), което предполага оценка на възможността да се конку-

²³ За това виж по-подробно в § 2.1. „Миграционни политики на Европейския съюз“

рира в това отношение с политиките на страните и пазарите на труда, които имат потребност от чуждестранна работна сила. Политиката за заетостта е пряко свързана с миграционната политика.

Като държава членка на Европейския Съюз, интересът към България се засилва първо от страните с традиции в емиграцията към България – Молдова, Македония и Украйна, но също така тя става цел и за граждани на Северна Африка и Близкия Изток. България е страна на т. нар. транзитна миграция на хора, които ползват страната като „трамплин“ за дълготрайна миграция в други държави на Европейския Съюз. Според данни на Българската гранична полиция за 2007 г. опитите за нелегално преминаване на границата са се увеличили с 65%.

Чужденците, които пребивават в страната на законно основание са защитени от (произволно) експулсиране и екстрадиране в друга държава против тяхната воля, освен при условията и по реда, определени със закон. Гарантира се предоставянето на закрила на чужденци преследвани заради своите убеждения или дейност в защита на международно признати права и свободи. Конституцията регламентира и правото на свободно придвижване и избор на местоживеене на територията на страната и защитава правото на всеки да напусне нейните предели.

Краткосрочно пребиваващите чужденци имат право да пребивават на територията на страната за период до 90 дни. Те трябва да притежават валидна виза за краткосрочно пребиваване вид “С” или да пребивават на основание на международен или двустранен договор за безвизов или облекчен визов режим. Срокът на пребиваване може да бъде продължен единствено по хуманитарни причини.

България е с най-ниския брой разрешения за работа в Европейския съюз – 1137 за 2009 г. и само 800 за 2010 г., като голямата част от тях са продължени разрешения. През 2011 г. издадените разрешения са едва 576 – 365 новоиздадени разрешения и 231 продължения²⁴.

²⁴ <http://www.az.government.bg/bg/stats/view/4/8/>

2.2.2. Законодателна рамка на българската миграционна политика

Законодателната рамка на българската имиграционна политика е изградена от няколко документа. Съгласно *Закона за българското гражданство*, български гражданин по произход е всеки, който има поне един родител с българско гражданство. Всяко лице родено на територията на Република България, което не придобива друго гражданство по произход, от друга страна, е български гражданин по месторождение. Република България е страна по двустранни спогодби за избягване на двойното гражданство. Българско гражданство може да се придобие и чрез процедура по натурализация. Компетентните органи ангажирани с производството по предоставяне на българско гражданство по натурализация са Дирекция “Българско гражданство” и Съвета по гражданството към Министерството на правосъдието. Придобиването на българско гражданство по натурализация се извършва с указ на Президента на Република България.

Българското законодателство ясно посочва възможностите за работа на чужденци у нас, както следва:

- Наети по трудово правоотношение от работодател по смисъла на Кодекса на труда;
- Командировани за определен срок от чуждестранен работодател в рамките на предоставяне на услуги на територията на Република България;
- Желатели да извършват дейност на свободна практика²⁵.

Разрешение за работа се получава за дейност, която изисква специализирани знания и умения, когато пазарът на труда не предлага подготвено местно лице. Според българското законодателство работодателите следва приоритетно да наемат на работа безработни лица, които се намират в момента в страната (български граждани, граждани на ЕС/ЕИП и дългосрочно и постоянно пребиваващи в България граждани на трети държави) и едва след като се изчерпят възможно най-пълно наличните ресурси в страната, да се предприема кандидатстване за наемане на граждани от трети държави. В тази връзка е разширен кръгът на основанията за отказ за издаване на разрешения за работа на работодатели, подали уведомление в дирекции „Бюро по труда” за масово увол-

²⁵ <http://www.az.government.bg/internal.asp?CatID=16/02&WA=IntCooperation/ForeignWorkers.htm>

нение на работници и служители от същите категории, професии и квалификационно ниво, за които желае да назначи чужденци, в предходните шест месеца преди внасянето на искането за издаване на разрешение за работа. Също така може да се откаже издаването на разрешение за работа и на работодатели, когато за тях има влезли в сила наказателни постановления за нарушения по съответни членове на Кодекса на труда и на Закона за насърчаване на заетостта.

Различни институции и ведомства в България са ангажирани по един или друг начин с процеса на управление на миграцията: Министерството на външните работи издава входни визи за страната, Министерството на вътрешните работи отговаря за граничния и административен контрол на чужденците като издава документи за самоличност и разрешения за пребиваване, както и за издаването и изпълнението на заповеди за експулсиране, отвеждане до границата и принудително настаняване в подчинените на Министерството домове за временно настаняване на чужденци. Министерството на труда и социалната политика, от друга страна, издава разрешения за работа по трудово правоотношение и разрешения за извършване на дейност на свободна практика от чужденци; Държавната агенция за бежанците предоставя различни форми на закрила в страната, а Министерството на правосъдието съвместно с Администрацията на Президента на Република България отговарят за процедурите по натурализация, като правното министерство е ангажирано и с издаването на разрешения за извършване на дейност с нестопанска цел от чужденци в Република България.

Координацията на институциите, отговорни за миграционната политика на страната, се реализира чрез **Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011-2020 г.**, която замести първия подобен документ от 2008 г. Националната стратегия обхваща широк кръг от институции за координация, създаване и прилагане на миграционната политика. Съществува и Национален съвет за миграционна политика, който организира и контролира изпълнението на Националната стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията и координира дейността на държавните органи, органите на местното самоуправление, неправителствените и международните организации на територията на страната по въпросите на миграцията.

Таблица 2.1. Законови и подзаконови актове свързани с имиграционната политика на РБ

Законали	Подзаконали актове	Стратегически документи
Закон за убежището и бежанците	Правилник за прилагане на закона за чужденците в Република България	Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011-2020 г.
Закон за чужденците в България	Наредба за реда и условията за издаване на визи	План за действие за изпълнение на националната стратегия за 2013 г.
Закон за гражданската регистрация	Наредба за условията и реда за издаване, отказ и отнемане на разрешения за работа на чужденци в Република България	
Закон за българските документи за самоличност	Наредба за условията и реда за издаване на разрешения за извършване на дейност на свободна практика от чужденци в Република България	
Закон за българското гражданство	Наредба за условията и реда за издаване на разрешения за извършване на дейност с нестопанска цел от чужденци в Република България	
Закон за насърчаване на заетостта	Наредба за реда за временно настаняване на чужденци, организацията и дейността на специалните домове за временно настаняване на чужденци	
Закон за защита от дискриминация	Правилник за прилагане на закона за чужденците в Република България	
Закон за борба с трафика на хора		

Този факт е от неоспорима важност, тъй като предполага фокусиране на работата и по-добра *междуинституционална координация*.

Фиг. 2.1. Институции на миграционната политика в България

ИНСТИТУЦИОНАЛНА СТРУКТУРА НА МИГРАЦИОННАТА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ

Националната стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011-2020 смени, както бе посочено, действащата Национална стратегия по миграция и интеграция 2008 – 2015. В „новия“ документ обаче е уточнено, че въпреки приемането му, старият все още е в действие²⁶. Стратегиите насочват фокуса на миграционната политика в няколко направления, в които както и преди така и сега се наблюдава дисбаланс между вниманието отделено на имиграцията и емиграцията, между контрола и интеграцията, между външната и вътрешните миграции и привличането на висококвалифицирана работна ръка. Това са и основните проблеми, на които е необходимо да се обърне внимание.

²⁶ Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията – 2011-2020, стр 46.

Таблица 2.2. Сравнение на стратегическите документи на миграционната политика на България

Стратегически цели/приоритети на миграционната политика в България (2008-2020 г.)	
Национална стратегия по миграция и интеграция – 2008 – 2015 г.	Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията – 2011- 2020 г.
1. Привличане на лица с българско гражданство, живеещи на територията на други страни, и на лица от български произход с чуждо гражданство – за трайно завръщане и заселване в Република България	1. Гарантиране сигурността на външните граници наЕС;
	2. Ефективно противодействие на незаконната миграция;
2. Постигане и провеждане на адекватна политика по прием и интеграция на чужденци и осъществяване на ефективен контрол на миграционните процеси. Отговорни институции.	3. Ефективно противодействие на трафика на хора;
	4. Осигуряване на високо ниво на защита за търсещите закрила, бежанците и лицата, получили хуманитарен статут, по справедлив, ефикасен и прозрачен начин;
	5. Утвърждаване на принципите на доброто управление при регулиране на легалната миграция за подпомагане на икономическото развитие на страната;
	6. Привличане на висококвалифицирани български граждани-емигранти и чужденци от български произход с цел трайно установяване и заселване в страната;
	7. Гарантиране на основните права на мигрантите – политически, социални, икономически, културни и други;
	8. Борба с корупцията.

В съществуващата стратегия както и в предходната не е определена цел за ограничаване на емиграцията, която е основен проблем за възникналия демографски и трудово-пазарен дисбаланс. И двете стратегии признават факта (повече първата отколкото настоящата), че емиграцията е съществен проблем, но не предвиждат мерки за нейното ограничаване. Целите са насочени към

регулиране на имиграционните потоци, като се предвиждат мерки за активизиране на притока на български емигранти, които да се завърнат в страната. Подминава се важноста на възможни действия за ограничаване емиграцията. В настоящата стратегия е записана цел за привличане само на висококвалифицирани български граждани – емигранти, като няма допълнително обяснение за типа квалификация и защо всички българи напуснали страната не са обект на политика за „завръщане“. На практика почти отсъстват новите дестинации на емиграция като Испания. Единствената мярка посочена в плана и стратегията от 2008 в това отношение е създаване на база данни за децата на български емигранти в чужбина, което липсва в актуалната стратегия, но както вече бе отбелязано, в настоящия момент явно действат и двата стратегически документа. Може да се каже, че проблемът за запазването на българската идентичност на емигрантите и техните деца, не е разработен в дълбочина в стратегията. Успешната интеграция на българските емигранти в страните-приемници не изключва запазването на българската им идентичност и особено тази на децата на емигрантите.

И в двата документа се отчита демографският фактор – застаряване на населението, ситуацията на пазара на труда, вследствие на външната емиграция след 1989 г. и т.н., но не се търси отговор на това как тези проблеми могат да се решават; какъв е вътрешният потенциал на страната в тази насока. При все че се обръща внимание на новосформираната българска диаспора с цел привличането ѝ към българския пазар на труда, а също и чрез подпомагането ѝ в културно отношение (чрез съдействие за български неделни училища, клубове, асоциации и създаването на трудови борси към българските консулства в някои страни), вниманието сякаш е насочено към контрол и противодействие на миграцията.

Емпиричното изследване в рамките на проекта „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“, проведено през 2011 г. – годината на приемане на новата стратегия 2011-2020 г. – показва рязко увеличение на желанието за дългосрочна миграция на българите, с основен мотив „Не желая да живея повече в България“. От друга страна липсват убедителни данни в подкрепа на твърдението за завръщане на българските емигранти. Напротив, анализът на

структурата на завърналите се в България откроява не толкова икономически, колкото чисто семейни, емоционални причини за завръщане в страната. Българите се завръщат поради влошено здраве на член от семейството или раздяла с партньор. Съответно двойно са се повишили желаещите да се преселят в друга държава – от 4% през 2007 на 9% през 2011. Това са факти, които като че ли оспорват сериозно поставянето на стратегически цели за привличане обратно на българи – емигранти, и съответно – финансирането на дейности в тази връзка.

Подчертана е липсата на заявен интерес от държавната администрация към т.нар „циркулярна” или временна миграция. В коментираният тук стратегии този проблем отсъства.

Като положителни моменти могат да се отбележат въвеждането на „синя карта“ за висококвалифицирани имигранти и предложените промени в Закона за българското гражданство с цел облекчаване процедурите за получаване на гражданство.

Политиката по отношение на интеграцията на граждани от трети страни се въвежда бавно и неравномерно. Като успешни могат да се посочат Информационните центрове за имигранти, създадени в София и Бургас, които действат вече три години. Проблемът при тях е, че няма осигурено дългосрочно финансиране и се разчита на проектни предложения по Европейския фонд за интеграция (ЕИФ), които имат едногодишен срок, т. е. всяка година се кандидатства за финансиране. Единият от центровете е на Международната организация по миграция, което осигурява в някаква степен съществуването му. В годишния доклад за 2013 г. за изпълнението на Националната стратегия в областта на миграцията и интеграцията няма отчетена нито една изпълнена мярка в областта на интеграцията, въпреки, че ЕИФ в България успешно усвоява средства от 2007 г. и според доклада от 2011 г.²⁷ средствата за одобрени проектни предложения в сферата на интеграцията на имигранти от трети страни възлизат на 1 877 698 лв. (за 11 проекта общо).

В стратегията приета през 2011 г. се отчитат други важни процеси, като увеличаването на миграционния натиск, и се очертават възможности за контрол, но не и възможности за ефективната интеграция на чужденците на пазара на труда. А именно това

²⁷ Решение №137 от 13 март 2013 г. на Агенция по заетостта: http://www.az.government.bg/eif/20130404_Reshenie_2011.pdf

би могло да превърне т. нар. „миграционен натиск” в полезен за страната процес.

От друга страна, съвременните обяснителни модели за миграцията и особено тези за сегментирания пазар, твърдят, че международните миграции са следствие не само на търсенето на работна сила, но и на държавните програми за нейното привличане. Тук определено възниква проблемната дихотомия – „внос” на висококвалифицирани чужденци или повишаване квалификацията на местните граждани. Това е проблем, който не може да бъде решен единствено с теоретична дискусия. Може да се очаква, че присъствието на местния пазар на труда на висококвалифицирани чужденци ще повиши конкурентната среда и ще раздвижи самия пазар. Според някои изследвания (МТСП, 2008 г.) правени сред работодатели – около 80% от тях са склонни да наемат хора, които в последствие да обучат.

Миграционните процеси не могат да бъдат спрени. Високите бариери пред достъпа на чужденци до европейските трудови пазари „подхранват” недокументираната миграция, с всички рискове за заинтересованите страни и най-вече за самите мигранти от недоизползването на техния капацитет и умения.

Библиография

Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011-2020 г. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=670>

План за действие за изпълнение на националната стратегия за 2013 <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=670>

РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 862/2007 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 11 юли 2007 година относно статистиката на Общността за миграцията и международната закрила и за отмяна на Регламент (ЕИО) № 311/76 на Съвета относно изготвяне на статистика за чуждестранните работници. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:199:0023:0029:BG:PDF>

Решение №137 от 13 март 2013 г. на Агенция по заетостта: http://www.az.government.bg/eif/20130404_Reshenie_2011.pdf

2.2.3. ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ЗА БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА

Ирена Зарева

Институт за икономически изследвания, БАН

2.2.3.1. Нормативна уредба

Основният закон на България гарантира правото на всички българи, във и извън страната, да изучават български език. Според *Конституцията на Република България* (чл. 36) „Изучаването и ползването на българския език е право и задължение на българските граждани”.

Образователната политика на българската държава по отношение на българите зад граница се основава на следните основни нормативни актове²⁸:

Закон за българите, живеещи извън Република България (обн. 2000 г.)

Според този закон, българската държава съдейства за създаването на благоприятни условия за свободно развитие на българите зад граница с цел защита и съдействие на техните права и законни интереси (вкл. изучаването на български език). Тя (държавата) подкрепя организации на българите извън България, чиято дейност е насочена към съхраняване и развитие на българската езикова, културна и религиозна традиция. В съответствие с чл. 11 на закона, българите получават помощ чрез преподаватели, учебни пособия, материални средства или по друг подходящ начин за изучаване на български език, литература, история, география и други дисциплини (съгласно нормите на международното право, местното законодателство и двустранни спогодби и договорености). Държавата създава условия за повишаване квалификацията на преподавателите, а при необходимост командирова български преподаватели. Тя оказва съдействие като: изпраща печатни изда-

²⁸ Отделни аспекти са включени и в някои други актове, но горепосочените определят базата на образователната политика на българската държава.

ния, технически носители на информация и други материали за запознаване с живота, културата и други сфери от развитието на България; организира срещи със специалисти и дейци в съответните области; насърчава и подпомага създаването и дейността на средища за популяризиране и развитие на българската култура и наука; организира културни, научни и други прояви; предоставя при възможност помещения и обзавеждане на организации на български общности или български национални малцинства зад граница за осъществяване на културно-просветна, научна и друга подобна дейност (чл. 12). Законът предвижда също и създаването на *Национален съвет за българите, живеещи извън Република България*²⁹, като държавно-обществен орган с организационни, координиращи и представителни функции, който съдейства за провеждане на единна държавна политика по отношение на българите зад граница; координира дейността на българските публични и частни институции, свързани с българите, живеещи извън България, и оказва съдействие на тях и техните организации. Той съдейства и за представяне интересите на българите и българските общности извън България пред българското правителство.

Поради необходимостта от осъвременяване на съществуващия закон, бе разработен *проект на Закон за българските общности и българите, живеещи извън Република България*. Този проект отчита важността на въпроса за образованието на българите извън страната и в него вече е включен специален раздел „Образование и култура”. Според чл. 20 на проектозакона българската държава подкрепя българските общности в чужбина в организирането и провеждането на различни форми на обучение по български език, история и география на България с цел запазване на българския език, култура, традиции и самосъзнание. Тя създава условия за откриването на училища към български дипломатически или консулски представителства в чужбина, които от своя страна подпомагат дейностите по предоставяне на българска литература и други информационни материали, организиране на чествания на национални празници и на културни инициативи. Лицата от българските общности зад граница получават помощ от Министерство на образованието и науката (МОН) и от други български институ-

²⁹ Първа среща на Националния съвет за българите живеещи в чужбина се състоя на 21.12.2013 г. в Брюксел: <http://www.eurochicago.com/2013/12/savet-na-balgarite-v-tchuzhbina-zvukozapis/>

ции и организации чрез преподаватели, учебни пособия, материални средства или по друг подходящ начин за изучаване на български език, литература, история, география и други дисциплини. При необходимост българската държава командирова български преподаватели в училища, в които се обучават българи, живеещи извън България. В проектозакона е регламентиран и фонд „Подпомагане на българските общности извън Република България”, като второстепенен разпоредител с бюджетни средства към Министерски съвет. Кандидатстването за отпускане на средства от Фонда следва да се извършва чрез представяне на проекти в няколко области, в т. ч. и изграждане и подпомагане на български образователни, културни и религиозни учреждения в чужбина.

Осигуряването на образованието на българите, живеещи извън страната, с преподаватели и учебници, както и финансовото му подпомагане са залегнали и в двата стратегически документа: **Националната стратегия по миграция и интеграция (2008-2015 г.)** и по-новата – **Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011-2020 г.)**, както и в съответните планове за тяхното изпълнение.

Стратегическа цел I на Стратегията (2008-2015 г.) гласи: „Привличане на лица с българско гражданство, живеещи на територията на други страни, и на лица от български произход с чуждо гражданство – за трайно завръщане и заселване в Република България”, а приоритет I на тази цел е: „Трайно завръщане в страната на лица с българско гражданство, живеещи на територията на други държави”. Две от основните дейности по реализирането на този приоритет са: „поддържане на устойчиви връзки с българските общности и техните организационни структури в чужбина” и „създаване на законова възможност сега съществуващите около 100 образователни институции извън границите на България да бъдат обезпечени с учебници и преподаватели и да бъдат финансово подпомагани”. В съответствие с така заложените цел и приоритет, една от дейностите, включени в Плана за действие за 2010 г. е: „Оценка и задоволяване на допълнителните нужди с учебници и преподаватели, финансова осигуреност на сега съществуващите около 100 образователни институции извън границите на България.” Отговорни институции за изпълнението са Министерство на образованието и науката (МОН) и Държавната агенция за българите в чужбина (ДАБЧ).

С приемането на Националната стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011-2020 г.)³⁰ се предвижда преработване на Националната стратегия по миграция и интеграция (2008-2015 г.) в Национална програма, насочена към изпълнение на заложените политики и мерки в областта на законната миграция, интеграцията и развитието. В Плана за действие за 2013 г. по изпълнение на Националната стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011-2020 г.) като един от бъдещите приоритети пред политиката на България в областта на миграцията, развитието и интеграцията е заложено разработване и приемане на новата Национална програма по законна миграция и интеграция (2012-2015 г.), заменяща Националната стратегия на Р България по миграция и интеграция (2008-2015).

Редица мерки и дейности за подпомагане и развитие на образованието на българите зад граница са заложени и в *Плана за действие в изпълнение на Програмата за развитие на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009-2013 г.)*.

По направление „Постигане на европейско качество на образованието” са предвидени две важни мерки в тази насока, а именно: „Изграждане на ефективна система за квалификация и кариерно развитие на педагогическите кадри, включително и на тези в училищата зад граница” (със срок за изпълнение 2010 – 2013 г.) и „Отстояване на националните интереси в политиките на ЕС в областта на образованието, обучението и хармонизиране на българското образование и обучение с политиките и практиките на ЕС”. За реализирането на мерките са определени задачи по координиране на дейностите сред българските общности зад граница – осигуряване на преподаватели в средни училища на българските общности; осигуряване на учебно-помощна литература и оборудване; организиране на квалификационни и езикови курсове и педагогически и езикови практики на учители и ученици и студенти; осигуряване на летен отдих на чуждестранни учащи се от българска народност; изпълнение на ангажиментите за функционирането на Тараклийския държавен университет; организиране функцио-

³⁰ Целта на тази стратегия е създаване на политическа рамка за изграждане на комплексна и устойчива нормативна и институционална основа за гарантиране на успешното управление на законната миграция, и в същото време за превенция и противодействие на незаконната миграция.

нирането на лекторатите по български език и култура в чужди университети; насърчаване изучаването на български език от чуждестранни българи.

По направление „Осигуряване на равен достъп до образование и отваряне на образователната система” е планирана мярка „Ефективна образователна политика сред българите в чужбина” (със срок 2010 – 2013 г.), като за нейното изпълнение са определени седем основни дейности:

а/ Утвърждаване на програмното финансиране на образователни проекти на българите в чужбина с акцент върху осигуряването на обучение по български език и литература, история и география на България (вкл. разработване и приемане на актуализирана *Национална програма за обучението на българите зад граница*);

б/ Уреждане и утвърждаване на статута на обучението към дипломатическите и консулските представителства на Република България и на реда и условията за официално признаване от държавата на резултатите от обучението (в т.ч. законово уреждане на статута на обучението; поддържане на кореспонденция по образователни теми с организирани обучения към посолствата и дипломатическите и консулските представителства, както и със съботно – неделните училища в чужбина);

в/ Създаване на регистър на образователните звена зад граница;

г/ Организиране на квалификационни курсове и педагогически практики на учители, които преподават зад граница;

д/ Осигуряване на безплатни учебници, помагала и литература, разработване на електронни учебни курсове и олекотени учебни програми;

е/ Въвеждане на процедура за оценяване и одобряване на електронни учебници и учебни помагала за осигуряване на обучението;

ж/ Изграждане на ефективен координационен механизъм между различните институции с правомощия по отношение на българите в чужбина.

Един от първите и основни нормативни актове, определящи условията и реда за осъществяване на образователна дейност на Република България спрямо лица от българска народност, живеещи поотделно или в български общности в чужбина е *Постанов-*

ление № 103 на МС от 31.05.1993 г. за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина. Постановлението регулира обучението в Република България; учебно-методическата помощ за учебните заведения с преподаване на български език и за курсовете по български език в чужбина; подпомагането на настоятелства, читалища, печатни издания, радио и телевизионни предавания и на други организации на българските общности в чужбина. В него се определя Министерството на образованието и науката като организатор и координатор на дейностите във взаимодействие с Държавната агенция за българите в чужбина и Министерството на външните работи. МОН следва да осигурява за обучението годишно до 2 на сто от тиража на издаваните в Република България учебници и да изпраща в чуждестранните средни и висши училища преподаватели по български език и литература, българска история, българска музика, български народни инструменти, български народни танци и начални учители.

2.2.3.2. Институционална уредба

Една от основните държавни институции, имащи отношение към изработването и осъществяването на държавната образователна политика по отношение на българите зад граница и определена от нормативната уредба е **Министерството на образованието и науката.**

В съответствие със стратегическите цели и мерките, заложи в нормативната база, целите, които си поставя администрацията на министерството за 2010 г. в тази област са насочени към:

- ✓ Организиране на обучението в българските държавни училища в чужбина и на образователните центрове в чужбина, създадени от българските общности зад граница. Заложените дейности за изпълнението на тази стратегическа цел са били: кадрово осигуряване, проверки на държавните училища в чужбина и на бенефициентите по програма „*Роден език и култура зад граница*”, провеждане на юнската сесия на държавен зрелостен изпит (ДЗИ) в българските държавни училища в чужбина.
- ✓ Координиране на дейностите сред българските общности в чужбина и на дейностите в областта на българистиката. За реализирането на тази цел са били планирани седем комплексни дейности, включващи както осигуряване на препода-

даватели, литература и оборудване, така и организирани на курсове, осигуряване на летен отдых, организирани на конкурси, международни семинари и т.н. Предвиждало се е развитие на международния образователен обмен, изготвяне и подписване на нови, изпълнение и актуализиране на действащи междуправителствени и междуведомствени документи в областта на образованието и науката.

Според отчета на МОН за изпълнението на целите за 2010 г., по заложената цел *„Координиране на дейностите сред българските общности в чужбина и на дейностите в областта на българистиката”* са реализирани седем основни дейности:

- ✓ Осигуряване на преподаватели в средни и висши училища на българските общности зад граница – от заложения показател от 30 преподаватели са били изпратени 25;
- ✓ Осигуряване на учебно-помощна литература и оборудване за нуждите на българистиката и училищата на българските общности зад граница – при предвидени 3000 бр. тома учебно-помощна литература са били изпратени 7847 бр.;
- ✓ Организирани на квалификационни и езикови курсове и педагогически и езикови практики на учители и ученици и студенти от българските общности в чужбина – от планираните 600 души педагогически кадри и 480 ученици и студенти, 600 преподаватели са преминали квалификационни и езикови курсове за една учебна година и 545 ученици и студенти педагогически практики;
- ✓ Осигуряване на летен отдых на чуждестранни учащи се от българска народност – при предвидени 280 души, 215 ученици и студенти са посетили България за летен отдых;
- ✓ Изпълнение на ангажиментите за функционирането на Тераклийския държавен университет – при планирани 200 тома литература за изпращане и 50 участници в педагогически езикови практики са били изпратени 500 тома литература и 112 души са участвали в педагогически езикови практики;
- ✓ Координиране работата на лекторатите по български език, литература и култура в чуждестранните университети – заложен са 1 бр. конкурси, 44 бр. действащи лекторати и 1 бр. доклади, а са изпълнени 2 бр. конкурси, 35 лекторати и 2 доклада;

- ✓ Координиране на чуждестранното участие в ежегодните международни българистични семинари на СУ “Св. Кл. Охридски”, ВТУ “Св. Св. Кирил и Методий” и ЮЗУ “Н. Рилски” – при предвидени 3 бр. семинари и 210 бр. чуждестранни участници са реализирани 3 бр. семинари и 185 бр. участници.

Наред с това министерството отчита още, че през 2010 г. е предоставило близо 8000 тома българска литература за образователни цели на българските общности, живеещи в Молдова, Украйна, Сърбия, Казахстан, Австрия и Гърция. То е осигурило двуседмични курсове за обучение и квалификация на 1145 наши сънародници от Украйна, Молдова, Сърбия и Румъния, сред които: 600 преподаватели, 245 студенти и 300 ученици. През годината 215 ученици и студенти от българска народност, живеещи в Украйна, Молдова, Сърбия, Румъния и Македония са получили възможност за летен отдих в България.

Основната стратегическа цел по отношение на образованието на българите зад граница на администрацията на МОН за 2011 г. е била: *„Провеждане на ефективна образователна политика сред българските общности в чужбина”*. Предвидените мерки за реализиране на целта са аналогични на тези от 2010 г. Поради наложените финансови ограничения, планираните цели за брой изпратени преподаватели зад граница, лектори, проведени конкурси не са постигнати напълно.

За 2012 г. МОН залага като цел актуализирането на националната програма „Роден език и култура зад граница”, като предвижда включването в нея на 30 училища и 300 ученици, както и институционализирането на българските неделни училища в чужбина и въвеждането на механизъм за финансовото им подпомагане.

Другата държавна институция, имаща отношение към образованието на българите зад граница е *Държавната агенция за българите в чужбина*. Като координиращ държавен орган, агенцията събира и анализира информация и поставя проблемите от образователен характер пред компетентните институции. През 2005 г. агенцията за пръв път организира среща между българските училища в чужбина и полага началото на обединяването на тези образователни огнища с цел подобряване комуникацията между тях и държавните институции в България. Агенцията подпомага българските образователни звена в чужбина с литература и аудио и

видеоматериали.

Основната цел на администрацията на ДАБЧ по отношение на образованието за 2011 и 2012 г. е била: *запазване и развитие на националната, културната и духовна идентичност на българите по света*. За реализирането на тази цел са били предвидени няколко основни дейности:

а/ участие в работна група по изработване на Закон за българските общности зад граница;

б/ развитие на взаимодействието и подкрепа на българските образователни звена по света: участие в разработването и реализирането на национална програма „*Роден език и култура зад граница*”; организиране на форум по проблеми на българските училища в чужбина; дарения за българските училища (книги, пособия и др.); детски конкурси, спартакиада, награди за деца;

в/ поддържане на връзки и подпомагане на дейността на български дружества, църковни общини, медии в чужбина: дарения (фолклорни костюми, информационни, културни продукти), отличия на заслужили българи.

Резултати от изпълнението на тези дейности са: увеличаване броя на бенифициентите (училищата, получили подкрепа); обединяване на българското учителство зад граница; укрепване на учебната база на българските образователни звена; привличане на по-голям брой деца, участващи в различните мероприятия; укрепване на контактите между българските деца от страната и чужбина; разширяване на контактите между българските дружества зад граница и българските държавни институции; формиране на българско лоби в чужбина.

Предвиденият за учредяване в Закона за българите, живеещи извън Република България (2000 г.) *Национален съвет за българите, живеещи извън Република България* има следните основни функции: да провежда единна държавна политика по отношение на българите зад граница; да координира дейността на българските публични и частни институции, свързани с българите, живеещи извън България, и да оказва съдействие на тях и техните организации; да съдейства за представяне интересите на българите и българските общности в чужбина пред българското правителство.

2.2.3.3..Насоки на подпомагане на образованието на българите зад граница от страна на българската държава

Четири са основните *форми* на образователна дейност извън България:

- Български държавни училища;
- Обучение към посолствата;
- Обучение извън посолствата;
- Обучение по български език в училища на чужди

държави.

В съответствие с тези форми на образование и въз основа на нормативно определените цели, мерки и дейности се реализират *насоките на подпомагане* на образователната дейност в чужбина от страна на българската държава:

- Финансиране на българските училища от бюджета на МОН;
- Изпращане на учебници – безплатни учебници, електронни учебни курсове;
- Командироване на учители и преподаватели в училища на чужди държави, наемане на местни лица;
- Методическа помощ, изпращане на учебни планове и програми, разработване на олекотени учебни планове и адаптирани учебни програми;
- Подпомагане осигуряването на материална база – възможности за използване на помещения в посолствата, наемане на помещения;
- Подпомагане на настоятелства, читалища, печатни издания, радио- и телевизионни предавания и на други организации на българските общности в чужбина.

В изпълнение на приоритетите на българската държавна администрация за подпомагане, вкл. финансово, на образованието на българите зад граница и съхраняване на българската национална, културна и духовна идентичност е приета и ***Национална програма „Роден език и култура зад граница”***.

Разработването и прилагането на тази програма (започнала да действа от учебната 2009/2010 г.) е част от политиката на българската държава по отношение на българите в чужбина, насочена към съхраняване на българския език и култура, на националната, културната и духовната идентичност на българите и българските общности зад граница. Идеята, която стои в основата на програма-

мата е да се стимулира изучаването на български език и литература, история и география на България от българите зад граница, както и провеждането на дейности, които да съдействат за съхраняване на националното самосъзнание, бит и култура.

В програмата са заложени четири основни *цели*, насочени към реализирането на тази идея:

1. Стимулиране изучаването на български език и литература, история и география на България от подготвителен клас до XII клас от децата на българите зад граница.

2. Подобряване на условията за осъществяване на образователно-възпитателни дейности, съдействащи за укрепване на българската духовност, за съхраняване на националното самосъзнание, бит и култура.

3. Създаване на условия за популяризиране на културно-историческото наследство, българския фолклор и етнография сред българските общности в чужбина.

4. Създаване на предпоставки за успешно продължаване на образованието и обучението в училища в Република България при завръщане в родината.

Програмата е насочена към следните *групи потребители*:

➤ Организации на българи, живеещи извън Република България, които имат право на образователно-културна дейност;

➤ Дипломатическите и консулските представителства на държавата в чужбина, които организират и провеждат обучение;

➤ Български църкви в чужбина, които организират и провеждат обучение;

➤ Училища в системата на светското образование, в които се изучават български език и литература, история и география на България, български народни песни и танци.

Четири основни *групи дейности* могат да бъдат финансирани по програмата:

1. Подобряване на учебната среда и създаване на подходящи условия за обучение по български език и литература, история и география на България зад граница, чрез: осигуряване на учебници и учебни тетрадки, учебни помагала, книги от български автори, дидактически материали, в т. ч. аудио-визуални продукти и художествена литература, както и на средства за тяхното транс-

портиране от България; осигуряване на подходящи помещения за провеждане на обучението и извънкласната дейност с наем, както и на оборудване на помещенията.

2. Подобряване качеството на обучението, чрез: провеждането му съгласно адаптирани учебни програми (адаптираните учебни програми са утвърдени със заповед на министъра на образованието, младежта и науката); усъвършенстване на подготовката и повишаване квалификацията на учителите чрез осигуряване на абонамент на педагогически издания и вестници от България.

3. Съхраняване на националната, културната и духовната идентичност на българските граждани по света, опазване на етнокултурната самобитност на българите и българските общности в чужбина, чрез: създаване на клубове по интереси в областта на културата и фолклора и осигуряване на народни носии, фолклорни музикални инструменти, битови предмети.

4. Създаване и прилагане на образователни продукти, пряко приложими в обучението с доказана ефективност в практиката на училището – методически разработки на уроци, адаптирани за конкретните условия тестове, задачи, помагала, дидактически упражнения, мултимедийни продукти, електронни уроци и др., чрез: осигуряване на авторски хонорари и средства за материали, технически пособия, издателска дейност и др.

За учебната 2009/2010 г. утвърденият общ бюджет на тази програма е бил 5 млн. лв., в т.ч. средства за мониторинг. Постъпилите в MOMH проекти са 56 на брой, а одобрени за финансиране са 53 от тях от над 20 държави (от Европа, САЩ, Канада, Република Южна Африка). В програмата са включени следните дейности:

а/ закупуване на учебници и учебни тетрадки (в проектните предложения са заявени 15 981 броя);

б/ закупуване на учебни помагала (7 071 бр.);

в/ осигуряване на средства за транспортиране на учебниците и учебните помагала;

г/ осигуряване на финансови средства за наемане на помещения за провеждане на обучението;

д/ заплащане на възнаграждения за проведени учебни часове (за планирани 45252 учебни часове);

е/ осигуряване на средства за провеждане на извънкласни дейности, насочени към съхраняване на националния език и култура

на българските общности в чужбина (в т.ч. 1408 лекторски часове, 2369 народни носии и/или елементи към тях, 119 фолклорни музикални инструменти, 870 битови предмети).

Получените отзиви за Националната програма „Роден език и култура зад граница” са изключително позитивни. Сънародниците ни зад граница считат, че тя съществено подобрява условията за изучаване на българския език и за популяризиране на българската култура.

За учебната 2010/2011 г. утвърденият общ бюджет на програмата е бил 2,4 млн. лв., в т. ч. средства за мониторинг. Постъпили са 111 проекта и са одобрени 108 (от Европа, САЩ, Канада, Азия, Австралия, Република Южна Африка) за 9401 ученика.

Следва да се отбележи, че и броят на проектите и броят на държавите, от които са изпратени проекти нарастват. Този факт откроява полезността на програмата и нарастващия интерес на българите в чужбина към нея³¹.

Дейностите, включени в програмата също се разширяват, което демонстрира стремежът на администрацията към разширяване и активизиране на действията, насочени към българите и българските общности зад граница, въпреки финансовите ограничения. За 2011/2012 г. са включени и следните дейности: осигуряване на средства за оборудване на помещенията за провеждане на обучението; създаване на училищна библиотека с издания от български автори и осигуряване на абонамент на педагогически издания от България (за които не са заявени предложения в проектите); организиране на конференции, срещи, кръгли маси, семинари; участие в мултикултурни прояви с цел представяне на българската култура и национални традиции в приемащата държава.

Библиография

Закон за българите, живеещи извън Република България (обн., ДВ, бр. 30 от 11 април 2000 г.), <http://www.aba.government.bg>

КОНСТИТУЦИЯ на Република България (обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991г.), http://www.online.bg/law/const/const1_b.htm

³¹ Поради финансовите ограничения, за 2012 г. броят на одобрените проекти, както и средствата за тяхната реализация са намалени.

Национална стратегия по миграция и интеграция (2008-2015), www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=665

Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011-2020 г. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=670>

Национална програма: „Роден език и култура зад граница”, <http://www.minedu.government.bg>

Отчет на МОМН за изпълнението на целите на администрацията, <http://www.minedu.government.bg>

План за действие по изпълнение на Националната стратегия по миграция и интеграция (2008-2015), <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=462>

План за действие за изпълнение на националната стратегия за 2013 <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=670>

План за действие в изпълнение на Програмата за развитие на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009-2013), <http://www.minedu.government.bg>

Постановление № 103 на МС от 31.05.1993 г. за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина, <http://www.minedu.government.bg>

Програма за развитие на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009-2013 г.), <http://www.minedu.government.bg>

Проект на Закон за българските общности и българите, живеещи извън Република България, <http://www.abgschool.org/drupal/files/doc/zakon-bulgari-chujbina.pdf>

Цели на администрацията на Държавна агенция за българите в чужбина, <http://www.aba.government.bg>

Цели на администрацията на МОМН, <http://www.minedu.government.bg>

2.2.4. СТРАТИФИКАЦИОННА КАРТИНА НА ИМИГРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Михаела Мишева

Университет за национално и световно стопанство

С имиграцията са свързани множество стереотипи, битувачи както в българското общество така и в много европейски страни. Често образът на имигранта се рисува чрез картини от медиите на бедни бежанци, бездомници от покрайнините на големите градове, безработни, редящи се на опашка за социални помощи. В съзнанието на общество като българското, с не дълга история на контакти с имигранти, знанието за тази група се формира главно от образите пренасяни от западните медии. Разбира се, българите имаме дълга история на межкултурни и междуетнически взаимоотношения, които обаче се проблематизират днес от модерността, глобализацията на работната сила и интензифицирането на миграционните процеси. *Кои и какви са все пак днес хората избрали страната ни за свой втори дом? Към какви социално-икономически и демографски групи всъщност регистрираме подобно отношение?*

През последните години има много малко изследвания, които имат за цел да установят социално-икономическите характеристики на имигрантите в България. Информацията за броя и проблемите на документираните имигранти у нас също все още е частична и недостатъчна. В стремежа си да опиша актуалните характеристики на имигрантите живеещи в България, се сблъсках с няколко проблема. Първият е чисто теоретичен, а именно какви индикатори да се разглеждат за основни при формулирането на социалния статус. Вторият е изцяло емпиричен и засяга данните събрани по проблема.

Целта на настоящия раздел е да даде отговор на въпроса какви са социалните, демографските и икономическите характеристики на имигрантите в България. Той няма за цел да ги позиционира

сред цялостната система на обществото ни, а да даде актуален поглед върху структурата на тази група.

2.2.4.1. Информация за имиграцията в България

След приемането на страната ни в ЕС имиграционният поток се засилва. По данни на Агенцията за заетостта в края на 2008 г. чужденците с постоянно и с продължително пребиваване у нас са били 21019 души, съответно от:

- Русия – 10893
- Украйна – 2497
- Турция – 1277
- Молдова – 1235
- Македония – 850

Самонаетите чужденци възлизат на 4695 души – регистрирани в НАП в края на 2008 г. като самостоятелно заети лица. Основно те са от:

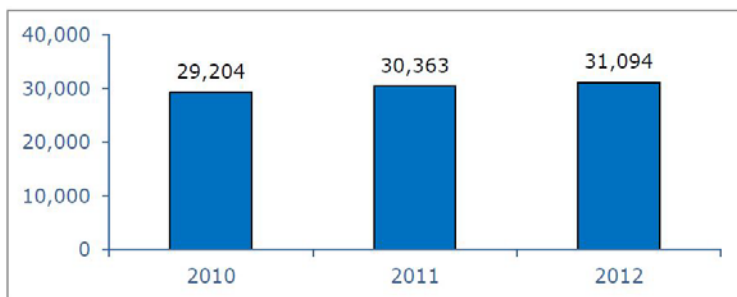
- Турция – 973
- Русия – 929
- Китай – 462
- Сирия – 337
- Армения – 268

Гражданите на ЕС на пазара на труда в България са както следва:

- 2006 г. – 500 души с регистрирани трудови договори;
- 2008 г. – 3025, т. е. **6 пъти повече**, съответно от:
 - ✓ Гърция – 651
 - ✓ Румъния – 456
 - ✓ Полша – 317
 - ✓ Германия – 289
 - ✓ Великобритания – 223
 - ✓ Франция – 188
 - ✓ Италия – 184
 - ✓ Унгария – 115
 - ✓ Чешката република – 106

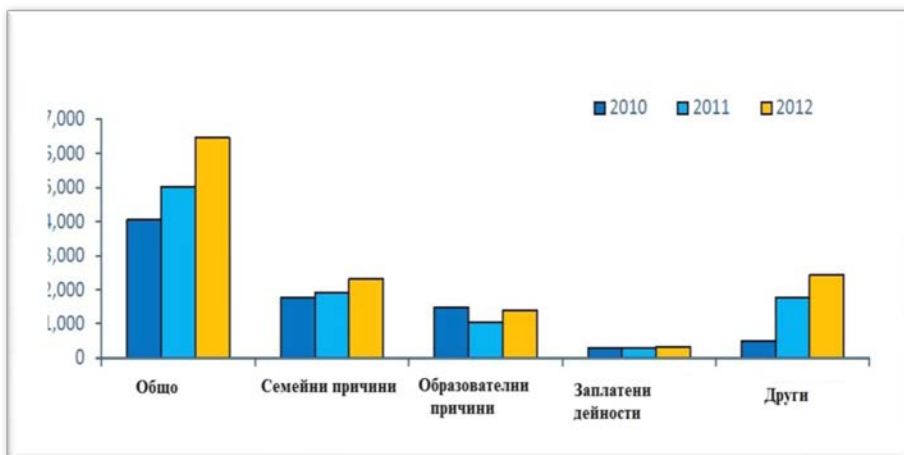
При все това данните за феномена остават твърде „разнопосочни“ като варират в граници от 10 000 до 140000 души според някои неправителствени организации. Евростат не публикува актуални данни за имиграцията в България, за това най-достоверният доклад, освен разбира се докладите на МВР, до които

няма достъп, е годишният отчет на Европейската миграционна мрежа (ЕММ) пред Европейската комисия, който ползва данни от НСИ и Евростат. За януари 2012 г. според ЕММ броят на чужденците от трети страни пребиваващи легално в България е 31,094.

Фиг. 2.2. Имигранти от трети страни в България 2010 – 2012 г.

Страните на произход на имигрантите в България са основно пет – Русия – 12031 души, Великобритания – 3265, Украйна – 3185 души, Турция – 3015 и Гърция – 1789. Разбира се, Великобритания и Гърция не попадат под определението „трети страни“. Причините за престоя на чужденците в страната са главно семейни, образователни и платени дейности, като под последните се имат предвид както командировки така и развиване на бизнес.

Фиг. 2.3. Издадени разрешителни за престой според посочена причина 2010-2012

2.2.4.2. Емпирична информация от социологически изследвания на имиграцията в България

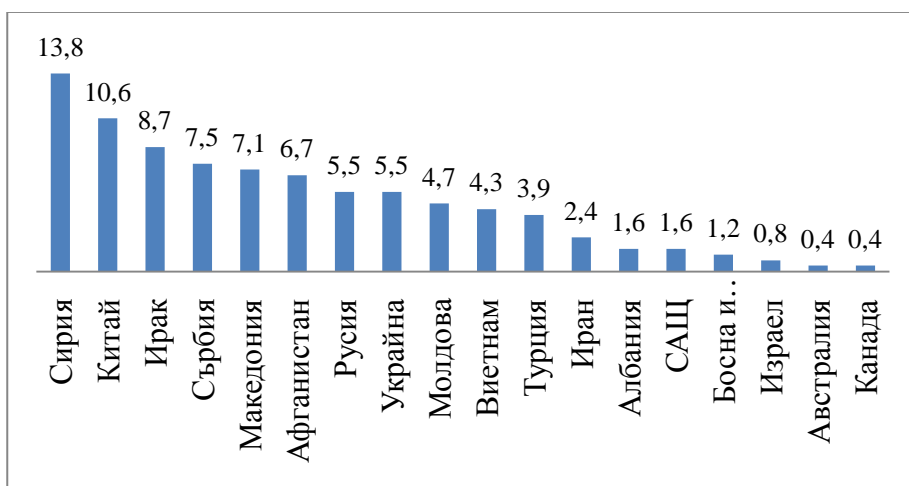
Относно емпиричната проблематика в социологическите изследвания на имиграцията основният проблем е достъпността. Поради ниската численост на групата и високата ендегенност на различните имигрантски общности, проникването и събирането на информация е изключително трудно. Тук ще представя данни от две актуални изследвания на имиграцията в България. През 2008 – 2009 г. екип от УНСС проведе изследване „Имиграция и национална идентичност” финансирано от НИД на МОН. Изследването е осъществено на два етапа: първо, пробно изследване – през лятото на 2008 г.; второ, основно изследване през втората половина на 2008 г. и първото тримесечие на 2009 г. Методът на регистрация бе стандартизирано интервю сред чужденци, пребиващи поне 6 месеца в България, като бяха обхванати 60 респонденти от над 20 страни. Целта на изследването беше да събере информация за характеристиките на имигрантите у нас и техните миграционни стратегии – цел на престоя, планове за бъдещето, степен на интеграция.

В рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, финансиран от Европейския интеграционен фонд (ЕИФ), също бе проведено социологическо проучване сред имигранти в страната. Проучването няма амбиции за представителност поради невъзможността, първо да бъдат очертани ясни граници на генерална съвкупност (това се дължи на разминаването в данните за числеността на имигрантите, предоставяни от различни институции и изследвания, а също и на различията на субективните оценки за числеността на самите имигранти за техните общности), както и заради посочените вече трудности с достъпността. Изследването „Интеграция на имигранти от трети страни” имаше за цел да установи степента на интеграция на имигрантите в България след приемането ни в Европейския съюз. От данните получени в процеса на изследването могат да се изнесат интересни факти за актуалното състояние на имигрантските общности в България и особено за техния социален статус. Изследването е проведено по методиката на достъпността³², чрез стандартизирано интервю,

³² За повече информация за методиката вж. Михайлов Стоян, Емпиричното социологическо изследване, 1980, стр. 190.

сред 254 имигранти в периода ноември – декември 2009 г. Обект на изследването са чужденци, легално пребиваващи в страната до 5 години, от страни не-членки на ЕС. Основната цел на изследването беше да се установи равнището на интеграция на имигрантите в локалните общности и пазара на труда.

За целите на настоящия анализ имигрантите в България се разглеждат като една група, но вътрешно диференцирана по националности, по страни на произход. Анализът на имиграцията не може да подмине разликите между различните етнически общности и понятието национална идентичност.

Фиг. 2.4. Държава на произход на имигрантите в България ³³

Най-голям е дялът на имигрантите от Сирия (13,8 %) и имигрантската общност от Китай (10,6%). Това са и двете групи, които са представени традиционно в имиграционната картина на България. Относителните дялове на националните групи нямат представителен характер за цялата имиграционна картина в страната, поради изброените по-горе характеристики на изследването.

Сравнителните данни сочат, че националната идентификация се препокрива с държавата, в която са живели чужденците преди да пристигнат в България. Това може да бъде издигнато като хи-

³³ Данни от проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България“, Институт за следдипломна квалификация при УНСС, 2009 г.

потеза за високата вътрешна интеграция на групите и запазването на традиции и обичаи свързани с културната идентичност, какъвто е случаят с арабската, руската и турската общности.

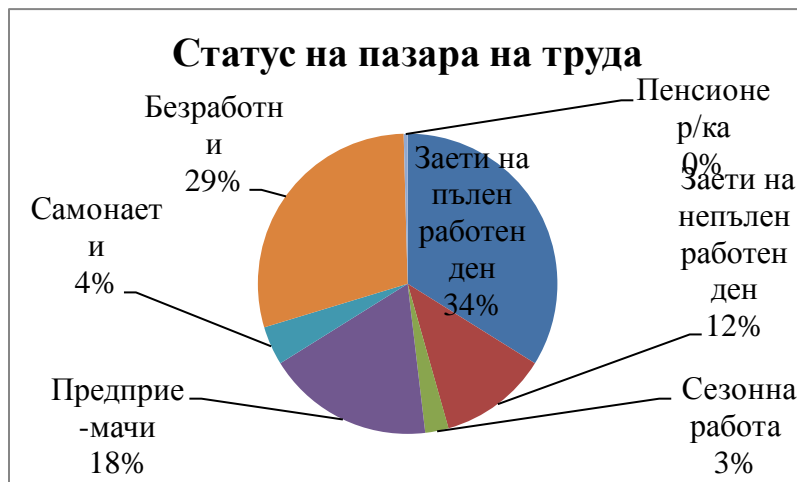

Фиг. 2.5. Вероизповедание на имигрантите ³⁴

Повече от половината чужденци участвали в изследването посочват, че са християни (53%). Втората по-големина група са имигрантите с мюсюлманско вероизповедание (27%). Интересен е фактът, че въпреки по-големия процент имигранти, които са родени в Турция и многобройната група араби, това не рефлектира върху общата картина на религиите изповядвани от имигрантите – християните са мнозинство. Възможна хипотеза за това е важноста не на скалата на явлението, а на неговия интензитет.

Данните от проведеното изследване „Интеграция на имигранти от трети страни” могат да послужат за определяне на социално-професионалния статус на имигрантите от трети страни в България, а също и за сектора на тяхната трудовата заетост.

³⁴ Данни от ЕСИ по проект „Икономическа имиграция и национална идентичност”, реализиран от УНСС с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания” при МОН, под ръководството на проф. К. Петков.

Фиг. 2.6. Статус на пазара на труда на имигрантите в България³⁵

Прави впечатление сравнително високият процент предприемачи – 18%. Това са предимно малки и средни, семейни фирми, основно в търговията и ресторантьорския бизнес. 70% от предприемачите-имигранти наемат и българи във фирмата си, т. е. не само упражняват трудова дейност, но създават и работни места. Наетите в тези фирми обичайно са до 4 човека. Въпреки скромния размер на тези бизнеси прави впечатление самото наличие на предприемачи-имигранти, които създават работни места, в т.ч. и за местните хора. С увеличаването на продължителността на престоя в България нараства делът на лицата, които развиват собствен бизнес – сред пребиваващите над 11 г. той е 37.8%, т. е. значително по-висок от средния. Занимаващите се с бизнес са една трета (33.1%) сред постоянно пребиваващите в страната, а сред чужденците с двойно гражданство – 36.4%.

Заетите на пълен и непълен работен ден имигранти са общо около половината от респондентите – 46% заети на пълен и непълен работен ден, а 4% са определилите се като самонаети. Повече от половината имигранти са трудово активни. Родените между

³⁵ Резултати от ЕСИ „Интеграция на имигранти от трети страни”, проведено в рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, реализирано от ИСК при УНСС, финансирано от Европейския интеграционен фонд.

1967 и 1987 г.г. са 70% от всички респонденти участвали в изследването. Това са хора в най-активната трудова възраст – между 25 и 45 години. Секторите на трудова дейност на респондентите са представени в таблицата.

Таблица 2.3. Каква е сферата на дейност на фирмата, в която работите?³⁶

Отрасъл	Брой	Относителен дял
Селско и ловно стопанство	2	1,6
Добив на метални руди	7	5,6
Производство на хранителни продукти	7	5,6
Строителство	13	10,3
Търговия	35	27,8
Хотели и ресторанти	16	12,7
Информационни технологии	3	2,5
Медицина	3	2,5
Друго	32	24,0
Не отговорил	3	6,3
Общо	126	100,0

Основните сфери на трудова дейност на имигрантите в България са ресторантьорството и строителния бранш. Близо половината от имигрантите (45%) участвали в изследването са наети от български работодател. Сравнително стабилна позиция на пазара на труда е регистрирана, чрез показателя за т. нар. флукутация на работна сила. За 45% от имигрантите настоящата им работа е първа в страната. 49% работят от една или две години в съответната фирма.

Известна затвореност на имигрантските общности се наблюдава при начина им на намиране на работа. Много малко от тях, вероятно поради недоверие в институциите, факт, който се потвърждава както от това, така и от други изследвания, се обръщат

³⁶ Резултати от ЕСИ „Интеграция на имигранти от трети страни”, проведено в рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, реализирано от ИСК при УНСС, финансиран от Европейския интеграционен фонд.

към бюрата по труда за намиране на работа. Повечето разчитат на сънародници и приятели, които да ги препоръчат (56%), а едва 0,8% са регистрирани в бюрата по труда.

Имущественият статус на имигрантите е сравнително висок. Изследването показва, че 30% са успели да направят немалка финансова инвестиция и да закупят собствено жилище. Този процент се потвърждава и от данните от друго изследване на имиграционните общности проведено през 2009 г.³⁷, където 39% от респондентите имигранти живеят в собствено жилище.

Същото изследване, проведено сред имигранти чрез квотен подход показва, че с увеличаване продължителността на престоя в България нараства дялът на имигрантите, които живеят в собствени жилища – при пребиваващите до 1 г. тази група лица са само 8%, а при живеещите в страната над 11 г. – 64.9%.

Друг индикатор на имуществения статус, който показва високи нива и стабилни позиции е притежанието на социални и здравни осигуровки. Почти две трети (61%) твърдят, че имат социално осигуряване, а 67%, че имат здравни осигуровки в България.

По данни на НСИ общият доход средно на лице от домакинство в България през ноември 2009 г. е 307.07 лв³⁸. Изследването „Интеграция на имигранти” проведено също в края на 2009 г. позиционира домакинствата на имигрантите в по-горна скала на доходите. Резултатите са представени на фигура 2.7. Домакинствата на почти една трета (36.8%) от изследваните лица имат брутни доходи над 1000 лв. Дялът на най-бедните домакинства с доходи под 500 лв. е само 10%, като тук най-висок е дялът на респондентите от Афганистан и Ирак.

Образованието на респондентите е сравнително високо. Около половината са с висше образование (44,5%), а 42% са със средно образование. Само двама от интервюираните са без образование, а девет не са посочили степента на завършеното си образование. Резултатите за образователния статус на имигрантите са представени на таблица 2.4.

³⁷ Проект „Икономическа имиграция и национална идентичност”, реализиран от УНСС с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания” при МОН, под ръководството на проф. К. Петков

³⁸ www.nsi.bg

Фиг. 2.7. Доход на домакинството

Таблица 2.4. Образователен статус на имигрантите

	Брой	Относителен дял
Без образование	2	0,8
Незавършено основно	3	1,2
Основно	5	2,0
Средно	107	42,1
Колеж	15	5,9
Висше	113	44,5
Не отговорил	9	3,5
Общо	254	100,0

Високият образователен статус се отразява както на високите доходи така и на статуса на пазара на труда. По-голяма част от респондентите с висше образование посочват скала на доходите над 800 лв. – 63% от висшистите посочват брутен доход над 1000 лв., а 35% между 800 и 900 лв. Най-висок е дялът на лицата с висше образование във възрастовите групи 36-40 г. – 71%, 41-45 г.

– 64%, 46-50 г. – 60%. Така групата на имигрантите в най-активната възраст е и с най-високо образование, което е благоприятно както от икономическа гледна точка, така и по отношение на възможностите за тяхната интеграция в българското общество. Субективната оценка на самите имигранти за реалното използване на квалификацията на пазара на труда в България е представена в следващата таблица³⁹.

Таблица 2.5. Степен на съгласие с твърдението: Квалификацията ми е по-висока от заеманата позиция в момента

	Брой	Относителен дял
Напълно съгласен/а	26	20,6
Донякъде съгласен/а	27	21,4
Донякъде несъгласен/а	17	13,5
Напълно несъгласен/а	21	16,7
Не отговорил	35	27,8
Общо	126	100,0

Голяма част от интервюираните смятат, че квалификацията им е по-висока от заеманата позиция в момента, т. е. има квалификационен потенциал сред имигрантите, който да бъде използван от работодателите. Разбира се и кризата, чиито ефекти бяха видими на пазара на труда в края на 2009 г. се отразяват на решението за заемане на дадена позиция, била тя и по-ниска от придобитата квалификация. За пълната картина на социално-демографския статус трябва да се добави и разпределението по пол и семейно положение на имигрантите. Превес имат мъжете – 68%, а 32% са жени. Около половината (46%) от респондентите са семейни или живеят с постоянен партньор. Делът на неомъжените/неженените е 45.2%⁴⁰.

³⁹ Резултати от ЕСИ „Интеграция на имигранти от трети страни”, проведено в рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, реализирано от ИСК при УНСС, финансиран от Европейския интеграционен фонд.

⁴⁰ Резултати от ЕСИ „Интеграция на имигранти от трети страни”, проведено в рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, реализирано от ИСК при УНСС, финансиран от Европейския интеграционен фонд.

Спецификата на имиграционния феномен в България – *транзитната миграция* се доказва и от данни от изследването „Икономическа имиграция и национална идентичност“. Авторите класифицират имигрантите у нас в три типа според бъдещите им намерения за оставане в страната:

- *Първи тип: имигранти, ориентирани към постоянно заселване в страната.*
- *Втори тип имигранти: транзитни мигранти.*
- *Трети тип имигранти: потенциално завръщащи се в своята родина.*

Таблица 2.6. Миграционни намерения на имигрантите в България
(*Бихте ли искали да живеете в родината си, в друга страна или да останете в България?*)

	Брой	Относителен дял
1 Да се завърна в родината си	59	25,4
2 Да се преместя в друга държава	39	16,8
3 Да живея в България	125	53,9
8 Не знае	6	2,6
9 Не отговорил	3	1,3
Общо:	232	100,0

Данните от коментираните тук изследвания очертават ясно някои съществени характеристики на имигрантите в България:

- *Възrastова структура с превес на младите;*
- *Сравнително висок образователен статус;*
- *Висок процент на предприемачите с фамилни фирми;*
- *Подходящо разпределение над средното за страната.*

Няма как да не отбележим положителните елементи в подобна картина: възможност за по-добро интегриране на групата, възможност за използване квалификацията на имигрантите в ниши на пазара на труда, появили се вследствие на високата емиграция през последните години. Стереотипите, които създава българското общество относно имиграцията са всъщност резултат на непознаването на имигрантските общности в България и сравнително редките контакти, които имаме с тях (При все това данните от проведеното през април 2011 г. изследване за потенциалната миграция и за завръщащите се емигранти в България в рамките на

проекта за българската диаспора в западна Европа наред с другото говорят и за толерантно отношение към имигрантите в страната). Не може да не обърнем внимание и на обстоятелството, че сред по-важните изводи в доклада „Икономическа имиграция и национална идентичност” се сочи, че: **„...в страната живеят предимно икономически активни и мотивирани чужди граждани, които допринасят за нейното развитие и като цяло се интегрират успешно в българското общество”**.

Възможностите за използване потенциала на имигрантите зависят от информацията за тях и от повишаване на комуникацията между публичните институции и самите имигранти, а също и от интензификацията на връзките с приемащото общество, както и от разработването на адекватна имиграционна политика. Голяма част от имигрантите в България, както и в много други държави, са заети с труд под тяхната квалификация и умения поради нормативните бариери поставени пред чужденците за започване на работа. Единствено доброто управление на имиграцията чрез ефективен имиграционен режим: *политики за достъп, заетост, интеграция* – може да използва потенциала, който имат миграционните движения за съвременната икономика. Този факт е признат в Европейския Съюз: в приетата през 2008 г. *“Обща имиграционна политика за Европа: принципи, действия и средства”* се посочва, че имиграцията подпомага икономическото развитие на Европа, а успешната интеграция на имигрантите се разглежда като необходимо условие за реализацията на този потенциал.

2.3. МИГРАЦИОННА ПОЛИТИКА НА ИСПАНИЯ

Михаела Мишева

Университет за национално и световно стопанство

Според данни на Евростат за 2011 г. 75% от чужденците в Европа живеят в пет държави: Италия, Великобритания, Испания, Германия и Франция. Имиграцията се превръща в съществена част от държавната политика на Испания някъде от средата на 80-те години на XX век, а в началото на 90-те, имиграционните процеси започват да предизвикват във все по-голяма степен повишеното внимание на испанското общество.

Таблица 2.7. Брой чужденци получили испанско гражданство (в хил.)⁴¹.

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Испания	12,6	16,4	16,7	16,7	21,8	26,5	38,2	42,9	62,4	71,9	84,2

През втората половина на ХХ век Испания се превръща от „изпращаща“ емигранти държава в имиграционна дестинация. Този процес е характерен за редица държави от западна Европа – Португалия, Германия, Ирландия, Италия и т.н. променят миграционния си профил от изпращащи в приемащи страни. Това неминуемо се отразява на миграционната политика, като повечето въвеждат рестриктивни мерки. Възникването и процесът на разработване и промяна на миграционната политика на Испания е белязан с динамика, широка публичност на дебата и силна гражданска заинтересованост.

2.3.1. Историческа перспектива

Първите опити на испанските правителства за формулиране на миграционна политика са от страна на социалистическата партия (PSOE). След приемането на Испания в ЕС страната приема европейските директиви, които ограничават достъпа до пазара на труда на граждани от трети страни. През 1985 г. първият закон засягащ миграцията т. нар. *Ley de Extranjería* или *Закон за правата и свободите на чужденците в Испания*, дефинира имиграцията като временно явление и се фокусира на вече живеещите в страната чужденци. Този първи закон възпрепятства събирането на семейства на имигранти с близките им от чужбина и определено поставя ограничения пред получаването на постоянно разрешение за работа и пребиваване в страната. Виза или разрешително за престой могат да се получат единствено след като чужденецът си намери работа, като издаването или продължаването на разрешителното за престой се усложнява. В резултат много от имигрантите остават „недокументирани“ („нелегални“). През 1985 г. е въведена и санкция за работодатели, наемащи нелегални имигранти⁴².

⁴¹ Според данни на Евростат

⁴² http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo4-2000.html

През 1996 г. допълнение към закона от 1985 г. дефинира миграцията като структурен феномен и признава основни права за имигрантите като образование, право на юридическа помощ и ползването на преводач при контакт с обществени институции. Това засилва властта на регионалните правителства върху спазването правата на имигрантите и формално структурира квотна система за наемане на временни работници. Друго допълнение от 1996 г. въвежда категорията „постоянно пребиваващ“, което включва в законодателната рамка събирането на семейства.

През 1998 г. проблемът с имиграцията е в центъра на политическия дебат заради Закона за правата и свободите на чужденците в Испания и тяхната интеграция – *Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre Derechos y Libertades de los Extranjeros en España y su Integración Social*, който влиза в сила през януари 2000 г. Законът е подкрепен от повечето политически партии в Испания и има ясен фокус върху интеграцията на имигрантите и определя имиграцията като постоянен процес, поради което с основните права изброени по-горе са обхванати и гражданите от трети държави, не-членки на ЕС. Законът отбелязва превръщането на политиката в Испания от контролираща миграционните потоци (*política de extranjería*) в политика, която разбира имиграцията в по-широк смисъл и се фокусира върху интеграцията (*política de inmigración*). Законът за правата и свободите на чужденците в Испания и тяхната интеграция 4/2000 е критикуван от управляващата тогава Народна партия (El Partido Popular), която го определя като прекалено либерален и отдалечен от рестриктивната политика на ЕС. В последствие през март 2000 г. е прието допълнение към закона 8/2000, което връща предходните разпоредби за получаване на визи и разрешения за пребиваване.

Испания има двустранни споразумения с редица държави, между които Еквадор, Колумбия, Мароко, Доминиканската Република, Нигерия, Полша и Румъния. Тези споразумения са свързани с правилата за достъп до пазара на труда в Испания: регулиране на трудовите възможности, осигуряване на връзка с агенцията по труда, оценка на професионалните изисквания. Те са юридическата рамка за социалните и трудовите права на мигрантите и за условията на труд. Същевременно в тях има и допълнителни клаузи за временна работа, които облекчават завръщането на мигрантите в страните на произход.

2.3.2. Законодателна рамка на миграционната политика в Испания

Имиграцията в Испания е регламентирана в редица нормативни актове, формиращи сложна конфигурация от юридически норми от международен, европейски, национален и регионален аспект.

Според регулация в испанската Конституция – по силата на чл. 13.1 „чужденците в Испания се ползват с публична свобода, която е гарантирана в настоящия документ в границите на закона”. Това означава, че чужденците *имат същите фундаментални права като испанските граждани*. Единственото право, което Конституцията запазва само за испанците, е правото да гласуват и да се кандидират на избори, макар че има възможност чуждестранните граждани да участват в местните избори, ако това е упоменато в международен договор и се изисква реципрочност.

Международна регулация – чл. 96 на испанската Конституция повелява, че „международните договори, които са подписани и влезли в сила в Испания, са част от вътрешното законодателство.” Основните инструменти на европейско равнище, свързани с това, са Европейската конвенция за защита на човешките права и основни свободи, Европейската социална харта, Конвенцията за юридическия статут на чуждестранния работник, Конвенцията на Съвета на Европа за предприемане на действия срещу трафика на хора и др. Основните мерки са посочени в приетия на 20. 01. 2000 г. *Закон за правата и свободите на чужденците в Испания и тяхната социална интеграция*. Други нормативни документи, регулиращи миграцията са *Кралския декрет 178/2003* от 14.02.2003 относно влизането и престоя в Испания на граждани от страни-членки на ЕС и Европейското икономическо пространство, който е заменен с Директива 2004/83/СЕ на Европейския парламент и Съвет, относно правото на гражданите на ЕС и членовете на техните семейства да пътуват и пребивават свободно на територията на страните-членки на ЕС.

Приетият от испанското правителство *Стратегически план за гражданство и интеграция 2007-2010*⁴³ дефинира политическите мерки за интеграция на имигрантите в Испания през следващите няколко години. Основните цели на Стратегическия план са:

⁴³ Plan estrategico Ciudadania e Integracion 2007-2010, Resumen ejecutivo.

1. Пълно гарантиране на гражданските, социалните, икономическите, културните и политическите права на имигрантите;

2. Приспособяване на провежданите политики, предимно образователната, тази по заетостта, социалните услуги, здравеопазването и жилищната политика към новите нужди, възникнали при наличието на имигранти;

3. Гарантиране достъпа на имигрантите до публични услуги като образованието, заетостта, социалните дейности, здравеопазването и жилищната политика;

4. Установяване на система за приемане на имигрантите, току що дошли в страната и на имигрантите в риск и осигуряването на достъп до основните публични услуги.

2.3.3. Планът „Греко”

През 2000 г. стартира Глобална програма за регулиране и координация на чуждестранните граждани и имиграцията в Испания – Global Programme to Regulate and Coordinate Foreign Residents' Affairs and Immigration in Spain или т. нар. план Греко. Тази многогодишна инициатива е с няколко ключови елемента:

1. Глобална координация на миграцията възприемана като желана за Испания – членка на ЕС.

2. Интеграция на чуждестранни граждани и семействата им с активен принос за развитието на Испания.

3. Допускателен режим, който осигурява съжителство в испанското общество.

4. Управление на схемата за даване на убежище на бежанци.

Планът „Греко” признава решаващата роля на политическата и административната децентрализация за успешното интегриране на имигрантите.

През май 2000 г. е създаден държавният секретариат за чужденците и имиграцията (*Delegación de Gobierno para la Extranjería y la Inmigración*), под „шапката” на Министерство на вътрешните работи. Управляващият секретариата номинира кандидати за президент на Форума за социална интеграция на имигрантите. Тази концентрация на власт в Министерството на вътрешните работи ясно показва промяна в политиката, тъй като при предходния кабинет миграционните въпроси са били под егидата на Министерството на труда.

2.3.4. Стратификационна картина на имиграцията в Испания

Процентът на чужденците спрямо цялото население на Испания е 12,2%. Най-много чужденци (като относителен дял от населението) са регистрирани в автономните области – Балеарски острови (21,8%), Валенсия (17,2%), Мадрид и Мурсия с по 16,4%. Най-малко са регистрираните чужденци в Екстремадура, Галисия и Астуриас. В Испания се поддържат две наблюдения на броя на населението в страната, включително и на чужденците.

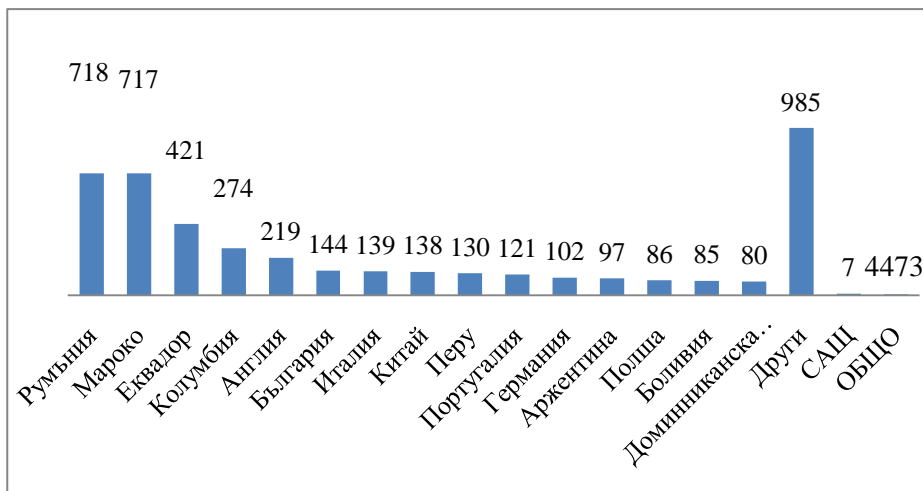
Едното е по адресна регистрация и се извършва от Националния статистически институт веднъж годишно. Второто касае само чужденците и се извършва от Постоянната обсерватория на имиграцията към Министерството на труда и имиграцията на всеки три месеца, като данните в него се основават на наличието на документ за самоличност или сертификат на гражданин на ЕС.

Испанските институции поддържат впечатляваща база данни за имиграцията в страната, не само като общи тенденции, но и по детайлни показатели. От 1998 г. насам се наблюдава средно 2% увеличение на населението на Испания. През последното десетилетие демографските изследвания показват че този факт се дължи предимно на притока на чуждестранни граждани⁴⁴.

Румънците са най-голямата имиграционна група сред документираните имигранти. На първите места са държави, културно близки до Испания и с традиционна миграция към страната. Забележително е, че българите в Испания са повече на брой в сравнение с нации с традиции в миграцията като Полша.

През последните десет години се наблюдава качествена промяна в произхода на имигрантите – ако в началото на периода са преобладавали тези от Северна Европа – Германия, Великобритания и Мароко, то сега най-много са тези от Румъния, Еквадор и Колумбия.

⁴⁴ Statistical bulletin on foreigners and immigration, nr. 21,2008, Madrid.

Фиг. 2.8. Чужденци в Испания с разрешително за пребиваване – държава на произход 2009 г. (хил.)

Според данни на Министерството на труда и имиграцията в Испания 54% от всички чужденци през 2009 г. са мъже, и съответно – 46 % жени. От всички имиграни 86 % са в трудоспособна възраст. Втората група са имигрантите до 15 г. Младостта е характерна по принцип за миграцията в Европа и Испания не е изключение в това отношение. В сравнение с България обаче в Испания показателите за интеграция и използване на потенциала на имиграцията стоят по-добре⁴⁵:

- Над 20000 смесени бракове годишно между чуждестранни и испански граждани;
- 7% от всички първокласници са имигранти;
- Делът на чужденците с достъп до социално осигуряване се увеличава ежегодно: от 2% през 1999 г. до 10 % през 2008 г.;
- Увеличаване на броя на чуждестранните студенти до 10% от всички студенти в страната през 2010 г.;

За изпълнение на стратегията за интерграция 2010 – 2013 г. Испания предвижда бюджет в размер от **563 милиона евро**.

⁴⁵ По данни на доклад за изпълнението на испанската стратегия за интеграция:
http://extranjeros.mtin.es/es/IntegracionRetorno/Plan_estrategico/pdf/PECIespanol.pdf

Таблица 2.8. Заетост на имигрантите в Испания

Сфера на дейност	%
Публична администрация	3,8
Преподаватели и учени	4,1
Техническа помощ	4,1
Административни служители	20,7
Продавачи, заети в ресторантьорството	20
Заети в рибарството	1
Заети в квалифицирани дейности в индустрията и строителството	22
Неквалифицирани работници	32

Настоящата имиграционна политика на Испания може да се определи като успешна по отношение на механизмите за насърчаване на желаещите да живеят, работят или учат в Испания, както и по отношение на административното регулиране на този процес.

2.3.5. Квотната система за достъп до пазара на труда

В Испания е създаден *Регистър на дефицита на работна сила* в определени професии с цел идентифициране на недостига на работна ръка и по-експедитивното придвижване на разрешенията за пребиваване и работа.

Квотната система за достъп до пазара на труда е паралелна със системата за предоставяне на разрешителни за работа. Страната е „експериментирала“ с подобни квоти за да отговори на недостиг в определени сфери на пазара на труда. Квоти са предоставяни през годините 1993-1995 г., 1997-1999 г. и 2002 г.

Квотната система има един страничен ефект – въпреки че е разработена като отговор на потребности на локалния пазар на труда, много недокументирани имигранти виждат в нея възможност за легализация на престоя си.

Повечето от молбите за работни места в квотната система са тъкмо от недокументирани имигранти, настанили се вече в Испания.

Фиг. 2.9. Временно наети чужденци по квотната система през 2007 и 2008 г.⁴⁶

През 2002 г. квотната система е реформирана, по подобие на съществуващия и в България „пазарен тест”, т. е. когато се обявява свободно място първо се проверява националният пазар на труда и ако няма безработни, които да го заемат се канят чужденци. По този начин недокументираните имигранти не могат да се възползват от системата.

Развитието на квотната система за достъп до труда в Испания и останалите елементи на миграционната политика в тази страна са показателни за това, че първоначално усилията са били насочени към контролиране на имигрантските потоци и борба с т. нар. „недокументирана” („нелегална”) имиграция, но в следствие интегрирането на имигрантите се откроява като все по-значим приоритет. Имиграцията се превръща в ключов политически и социален въпрос. Неговото решаване е първостепенна задача за страната.

⁴⁶ По информация на Министерство на труда и имиграцията на Кралство Испания.

Библиография:

Economic Crisis and migration policies in Spain: The big dilemma, Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2009.

Focus on migration, Spain: country profile, <http://www.focus-migration.de/Home.4.0.html?&L=1>

Giovanna Campani, Spain: Migration Policy and Debates, University of Florence, 2008.

PLAN DIRECTOR DE INMIGRACIÓN Y CONVIVENCIA (2008-2011), 18.07.2008, Valencia, http://www.cic.gva.es/images/stories/dgi/plan_valenciano/pd_inmigracin_y_convivencia_2008-2011.pdf

PLAN ESTRATÉGICO DE CIUDADANÍA E INTEGRACIÓN (2007 | 2010), 17.02.2007, Madrid, <http://www.mtin.es/es/migraciones/Integracion/PlanEstrategico/Docs/PECIDEF180407.pdf>

Statistical bulletin on foreigners and immigration, nr. 21, 2008, Madrid, http://extranjeros.empleo.gob.es/es/InformacionEstadistica/Boletines/Archivos/Boletin_21_Ingles.pdf

The Implication of EU Membership on Immigration Trends and Immigrant Integration Policies for the Bulgarian Labor Market (2007 – 2008), Economic Policy Institute.

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:199:0023:0029:BG:PDF>.

Владиминова, К., Интеграция на имигрантите: Европейски политики и национални практики, ИСК, 2009.

Петков, К., Нончев, А., Балтов, М. и М. Мишева, „Имиграция и национална идентичност”, научен доклад, проект ТК-НИ 1606 / 2006 г.

„Тенденции в трансграничната миграция на работна сила и свободното придвижване на хора – ефектите за България”, Институт „Отворено общество”, 2010 г.

Резултати от ЕСИ „Интеграция на имигранти от трети страни”, проведено в рамките на проект BG EIF 2007/01-01.01 „Състояние и тенденции на миграцията и политики за интеграция на имигранти в България”, финансиран от Европейския интеграционен фонд.

III. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ЕС-27 И НА БЪЛГАРИЯ

Искра Христова-Балканска
Институт за икономически изследвания, БАН

3.1. Българската трудова емиграция – размер и насоки

Международната трудова миграция е комплексен и зависещ от много фактори процес. Миграцията в света придоби значителни размери с глобализацията на икономическите и финансовите отношения, с развитието на технологиите и либерализацията. Глобализацията на икономическите отношения допринесе за оформянето на *страни на произход* на емигранти и на *страни приематели* на емигранти. Различни причини влияят на решението на хората да емигрират. Търсенето на по-добри икономически и финансови условия е основополагащо при определянето на факторите на привличане (pull) и факторите на изтласкване (push) по Равенштейн. Ето защо, както бе вече посочено в първа глава на настоящата монография, миграционният процес се дефинира с категории от социално-икономически и исторически дисциплини и единствено чрез мултидисциплинарен подход може да бъдат разбрани и обобщени повечето от аспектите на международната миграция.

Нарастването на емиграцията от България се дължи главно на политическите и икономическите сътресения от началото на 90-те години на XX век, които доведоха до значителни промени в житейския и професионален път на редица български домакинства. От теоретична гледна точка, в България се съчетаха фактори на привличане и изтласкване, които подтикнаха много български граждани в трудоспособна възраст да търсят реализация зад граница.

Според преброяванията на населението от 1992 и 2001 г. за чужбина са заминали 196 000 души, като само 19 000 от тях са се

върнали обратно в България. Около 22 000 души са напуснали страната средногодишно в периода между двете преброявания (Kaltchev, 2002) Според проучване на Международната организация за миграцията (МОМ) през 2005 г. българските емигранти са възлизили на 937 341 души или 12,1% от българското население (Chindea, Majkowska-Tomkin, Maltila, Pastor, 2008).

По данни на Агенцията за българите в чужбина (АБЧ) над 1 милион български граждани пребивават зад граница. В САЩ, българската трудова емиграция възлиза на от 250 до над 300 хиляди души, напуснали страната основно през 1990-1997 г. В Испания пребивават между 150 до 170 хиляди души. Във Великобритания са емигрирали от 110 до 115 хиляди души, а в Италия – между 100 и 130 хиляди. В Германия българската трудова емиграция наброява между 60 и 100 хиляди души.

Преброяването от 2011 г. показва още веднъж, че България е страна с нетна миграция. В периода 2007-2011 г. от страната са се изселили общо 122 668 хиляди души. Само през 2009 г. емигрират 15,52%, а през 2010 г. – 22,59 % от напусналите страната през този период. Нараства и външната миграция на жените – особено през 2009-2010 г. (Таблица 3.1.) На практика – ако се вземат предвид миграционните статистики на приемащите държави, броят на емигрантите от България всъщност е по-голям. Например статистиката на Кралство Испания отчита, че през 2010 г. в страната са се заселили със 7% повече български граждани в сравнение с 2009 г. Броят на българите в Испания е нараснал с 14500 души през 2010 г. и с още 13000 души през 2011 г. (International Migration Outlook, 2012)

Таблица 3.1. България – външна емиграция общо и по пол през 2007-2011 г.

Години	Заселени в страната	Изселени от страната	Механичен прираст
2007	1561	2958	-1397
2008	1236	2112	-876
2009	3310	19039	-15729
2010	3518	27708	-24190
2011	4722	9517	-4795

Външна емиграция по пол			
2007			
Мъже	877	1119	-242
Жени	684	1839	-1155
2008			
Мъже	674	766	-92
Жени	562	1346	-784
2009			
Мъже	1921	8353	-6432
Жени	1389	10686	-9297
2010			
Мъже	1910	12607	-10697
Жени	1608	15101	-13493
2011			
Мъже	2402	4460	-2058
Жени	2320	5057	-2737

Източник: Национален статистически институт на България
http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/ssp/fulltext.asp?content=/FullT/FulltOpen/P_22_2011_T1_KN6.pdf

След началото на прехода към пазарна икономика българската емиграция се насочва към различни дестинации. През 90-те години предпочитани за емиграция са Германия, САЩ и Канада. По данни на редица проучвания през 2001 г., сред предпочитаните дестинации продължават да са Германия, а на второ място – САЩ. Тогава 23 % от потенциалната българска емиграция се ориентира към Германия и около 19% към САЩ. Останалите дестинации са Гърция, Испания, – 8%, Великобритания и Италия – 6%, Канада – 5%, Франция – 4%.

Постепенно икономическата среда в страната започва да се подобрява (особено след 2004 г.). В страната навлизат повече преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ). В периода 1996-2009 г. натрупаните ПЧИ възлизат на 36,99 млрд. евро.¹ Икономическият растеж е положителен и към 2008 г., (година преди икономическата криза), възлиза на 6,2%. Безработицата намалява до 6,3% (2008 г.). Доходите на населението се повишават.

Подобряването на макроикономическата среда в България омекоти емиграционните нагласи. След отпадането на визите за

¹ Изчислено по данни от БНБ за съответните години.

пътуване в ЕС обаче нараства нагласата на хората към осъществяването на сезонна миграция. Нарасналите възможности за временна мобилност мотивира много български граждани, в това число и такива със сравнително по-ниска квалификация, да търсят сезонна работа зад граница. Като предпочитани дестинации в тази връзка се открояват Испания, Гърция, Италия. Сериозен сегмент на българската трудова емиграция в Гърция и Кипър е именно сезонната миграция. Всъщност краткосрочната емиграция, с цел сезонна работа, понякога се превръща в дългосрочна емиграция, съпътствана от събирането на семействата на емигрантите. Това, според нас, е един от факторите, влияещи за формирането на многобройна българска диаспора в Испания, например.

По данни на Световната банка от началото на 2000 г. до 2010 г. делът на квалифицираните български емигранти намалява в сравнителен план – от 17% на 9% от активното население – за сметка на хора с по-ниска квалификация. Емиграцията на работници с по-ниска квалификация възлиза на 5.8% от общия брой на емигрантите, излезли от България.

В това отношение българският случай може да се сравни със ситуацията в други страни от Южна Европа в периода преди 1981 г., когато в редица западноевропейски държави се оформиха значителни италиански, португалски, гръцки общности. Високите нива на емиграция от България се съпътстват от ниска раждаемост, което влияе неблагоприятно на демографската ситуация в страната през изминалия над 20 годишен период (International Migration Outlook, 2012).

Данните за „заявената“ емиграция показват нарастване от 19 хил. души през 2009 г. до 27 700 души през 2010 г. (Виж Таблица 3. 1.) В действителност, както бе посочено по-горе, броят на емигрантите би бил по-висок, ако се вземат предвид статистиките на приемащите държави. Така например броят на българите само в Испания, както бе вече посочено, нарасна с над 14000 души през 2010 г. и с още около 13000 души през 2011 г. Нещо повече, може да се очаква, че в годините след икономическата криза, когато икономиката все още е с нисък темп на растеж, нарастваща безработица – особено сред младите хора, неясна перспектива за бъдещето и пр., емиграцията на високообразовани български граждани ще нараства. Дори хора развили собствен бизнес са склонни да вземат подобно решение вследствие на песимистични очаквания,

че икономическата, социалната и институционалната среда в България няма да се подобри съществено в обозрим период от време. Показателно е, че през 2010 г. 814 лекари (т.е. 2,9% от завършили-те медицина през тази година) напускат страната (Migration and Remittances, Factbook, 2011).

България не е сред страните, които генерират голяма по размер емиграция, но този процес се отразява крайно неблагоприятно на демографската структура на българското население. Без съмнение нарастването на броя хора, които напускат България влияе негативно на възпроизводството и на средната възраст на населението в страната.

Главните причини за нарастване на българската емиграция произтичат от задълбочаващите се, според нас, разлики между икономическите, финансовите и социалните условия за живот в България и условията в старите страни членки на ЕС и отвъд океана, и по специално в онези от тях, превърнали се през годините в примамливи дестинации за българските емигранти, където са се установили многобройни общности от нашата страна.

3.2. Динамика на макроикономическото развитие в страните от ЕС 27 и България

3.2.1. Макроикономическо развитие на страните членки на ЕС – основни дестинации на българската трудова миграция

Един от важните мотиви при вземането на решение за емиграция, както и при избора на място за работа и за живот, е икономическата и финансова среда в приемащата държава.

В периода 2003-2007 г. икономическото развитие на страните-членки (ЕС 25) се характеризира със сравнително стабилен растеж. В рамките на ЕС има значителни различия по отношение генерирането на номиналния БВП, което разделя Общността на развити, средно развити страни и страни като България и Румъния (след приемането им през 2007 г.), които трябва да догонват останалите членки по редица икономически и социални показатели. През 2010 г. по-голямата част от номиналния БВП на страните-членки на ЕС 27 се дължи на БВП на страните от еврозоната, който възлиза на 71,2% от общия БВП на ЕС. Това показва, че тези страни са генератори на значителен обем на брутна добавена стойност.

Глобалната финансова и икономическа кризи от 2007 – 2009 г., се отрази отрицателно на икономическата активност на всички страни членки на ЕС. Свитото потребление в развитите страни членки на ЕС вследствие на икономическата рецесия и затрудненото финансиране на търговските банки, което породило проблеми в тяхната ликвидност, създадоха несигурна икономическа среда и редица фирми бяха принудени да ограничат производството си. По линия на производствените и икономическите връзки тази неблагоприятна тенденция доведе до свиване на поръчките за инвестиции и внос. Ограниченото търсене на импортни стоки от европейските компании доведе, от своя страна, до намаляване на поръчките за чужбина и съответно до намаляване на българския износ. За много кратък период от време, макроикономическата и платежната среда в ЕС 27 се промени. Реалният растеж на БВП стана отрицателен. До началото на икономическата рецесия реалният БВП на страните от ЕС 27 и еврозоната е положителна величина, като по-високи са темповете на растеж на Испания, Гърция и Кипър – дестинации на българската сезонна емиграция. Между 2008 г. и 2009 г. реалният БВП на ЕС 27 се понижи с 4,3 %. Реалният БВП на Германия спадна с 4,2 %, като най-голям спад бе регистриран в Италия и Великобритания. (Таблица 3.2.)

Таблица 3.2. Реален БВП 2001 г. – 2010 г., промяна в % в сравнение с предходната година

	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ЕС-27	2	2	3,3	3	0,5	-4,3	1,8
Еврозона	1,9	1,7	3,1	2,8	0,4	-4,2	1,8
Германия	1,2	0,8	3,4	2,7	1	-4,7	3,6
Гърция	4,2	2,3	5,2	4,3	1	-2	-4,5
Испания	3,6	3,6	4	3,6	0,9	-3,7	-0,1
Италия	1,8	0,7	2	1,5	-1,3	-5,2	1,3
Франция	1,8	1,8	2,5	2,3	-0,1	-2,7	1,5
Кипър	4	3,9	4,1	5,1	3,6	-1,7	1
Великобритания	2,5	2,2	2,8	2,7	-0,1	-4,9	1,4
Япония	0,2	1,9	2	2,4	-1,2	-6,3	4
САЩ	1,1	3,1	2,7	1,9	-0,3	-3,5	3

Източник: Europe in figures, Eurostat yearbook, 2012, p. 41.

През 2010 г. реалният БВП на страните членки на ЕС 27 се подобрява, като единствено в Гърция той спада с 4,5%. В тази страна спадът се дължи на задълбочаването на кризата на вътрешния дълг. През 2010 г. реалният БВП нараства, което компенсира донякъде ефектите от глобалната финансова и икономическа криза. За сравнение, независимо от резкия спад на реалния БВП в Япония и САЩ през 2009 г. (съответно от -6,3% и -3,5%), икономическият растеж в тези страни през 2010 г. бе по-висок, респективно 4,0% и 3,0 %. (Виж Таблица 3.2.)

Хармонизираните индекси на потребителските цени (ХИПЦ) са начин за сравнение на инфлацията между страните членки на ЕС. Въз основа на тях се прави оценка на конвергенцията и стабилността на цените като елемент от анализа на паричната политика на страните членки от еврозоната. Средната годишна инфлация на страните от еврозоната в периода 2002–2007 г. беше относително стабилна и възлизаше на около 2,2%. През 2008 г. тя се повиши до 3,3%, а през 2009 г. средната годишна инфлация на еврозоната възлиза на 0,3%.

В ЕС 27 средната годишна инфлация през 2009 г. възлиза на 1%. Това е нейното най-ниско равнище от 1997 г. насам (European Economic Statistics, Eurostat Statistical books, 2011, p.70). По време на икономическата криза (2008-2009 г.) характеризираща се със свиването на производството на страните членки (ЕС 27), на потреблението и на вътрешните и външните инвестиции, инфлацията се свива. Цените в страните членки на ЕС през 2012 г. са се увеличили с 18,43% спрямо 2005 г.

През този период цените в Германия нарастват с 15,7%, а във Франция с 13,75%. В периода 2005-2012 г. цените в Италия нарастват с 17,5%, в Испания с 19,8%. Най-силно цените нарастват в Гърция – с 22,61%. (Виж Таблица 3.3.) Инфлацията намалява в Латвия от 15,3% през 2008 г. до 3.3 % в 2009 г., в Естония от 10.6 % през 2008 г. до 0.2 % в 2009, в България от 12 % през 2008 г. до 2.5 % през 2009 г.²

² http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Таблица 3.3. Хармонизиран среден индекс на цените и процентни изменения, 2005=100.

	2003	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ЕС-27	95,59	102,31	104,73	108,56	109,63	111,91	115,38	118,43
Еврозона	95,78	102,2	104,39	107,83	108,15	109,9	112,89	115,7
Германия	96,4	101,8	104,1	107	107,2	108,4	111,1	113,5
Гърция	93,79	103,31	106,4	110,9	112,4	117,68	121,35	122,61
Испания	93,86	103,56	106,51	110,91	110,64	112,9	116,35	119,18
Италия	95,7	102,2	104,3	108	108,8	110,6	113,8	117,5
Франция	95,89	101,91	103,55	106,82	106,93	108,79	111,28	113,75
Кипър	96,18	102,25	104,46	109,03	109,22	112,02	115,93	119,52
Великобритания	96,7	102,3	104,7	108,5	110,8	114,5	119,6	123
САЩ	93,88	103,17	105,88	110,51	109,6	112,26	116,55	119,01

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_aind&lang=en#

Една от основните причини за повишаването на средния индекс на хармонизираните цени се дължи на нарастването цените на нефта и на селскостопанските стоки в периода 2007 – 2008 г. Цените на хранителните стоки през 2008 г. нараснаха с 6.7 %. През 2009 г., както бе вече посочено по-горе, годишната инфлация за ЕС е 1,0 % основно поради намалените цени на хранителните продукти и на енергийните носители, а през 2010 г. цените отново започват леко да нарастват (Europe in figures, Eurostat yearbook, 2012, p.78-79).

В следкризисния период се наблюдава тенденция на известно синхронизиране и конвергиране на ценовите равнища на страните членки на ЕС 27. Коефициентът на вариация за сравнение на ценовите равнища показва значителни колебания, но определено бележи намаление от 33,3% през 2000 г. до 25,7% през 2008 г. – 2009 г. През 2010 г. той възлиза на 25,1% (Europe in figures, Eurostat yearbook, 2012, p.79). През 2012 г. инфлацията на потребителските цени намалява, което е отражение на отслабващото влияние на предходното увеличение на цените на енергоносителите. Постепенното понижаване на инфлацията се очаква да продължи, като Евростат предвижда през 2013 г. равнището ѝ да достигне 1,8 % в ЕС 27 и 1,6 % в еврозоната, а през 2014 г. да се за-

държи съответно на 1,7 % и 1,5 %.

БВП измерен по паритет на покупателната способност (ППС), показва икономическата активност и позволява сравнението на икономическото благосъстояние между страните членки на ЕС. Един от основните показатели е БВП на човек от населението, измерен по ППС. БВП на глава от населението по ППС се колебае в широки граници – от 41% до 268% за 2009 г. средно за страните-членки на ЕС³. Дисперсията на БВП на глава от населението на страните-членки на ЕС е значителна. Люксембург⁴ има най-висок БВП на глава от населението в ЕС. Той надвишава 2,5 пъти средното равнище на ЕС и 6 пъти БВП на глава от населението на България (Svennebye, 2010). Холандия реализира втория най-висок БВП на глава от населението в ЕС 27 (31% над средното равнище), което е 3 пъти повече спрямо България. Сред страните, които реализират по-висок от средния БВП на глава от населението са Германия, Австрия, Дания, Швеция, Белгия.

Таблица 3.4. БВП на глава от населението измерен по паритет на покупателната способност (ППС) ЕС 27=100

Страни	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
ЕС 17	112	109	109	109	109	108	108
България	28	37	40	43	44	43	46
Испания	97	102	105	103	103	99	98
Германия	118	116	115	116	115	119	121
Италия	118	105	104	104	104	101	100
Гърция	84	91	90	93	94	87	79
Великобритания	119	123	117	113	111	111	109

Източник: Eurostat, <http://epp.eurostat.eu.europa.eu>

Таблица 3.4. показва, че БВП на глава от населението на Испания слабо превишава средното равнище на ЕС 27 през 2005 г., повишава се през 2007 г. и спада през 2010 г. През последните години БВП на глава от населението на Гърция не успява да достиг-

³ Eurostat, Newsletter, 91/2010, 21/07/2010.

⁴ Отличителна черта на икономиката на Люксембург е фактът, че там работят значителен брой чуждестранни граждани, които допринасят за нарастването на БВП на страната.

не средното равнище на ЕС 27, а през 2010 г. намалява с 11 процентни пункта. А БВП на глава от населението намалява с цели 14 пункта във Великобритания.

Индикаторите на държавните финанси показват икономическата стабилност и възможностите за растеж на страните членки на ЕС 27 съгласно Договора за стабилност и растеж (Stability and Growth Pact). В този контекст, страните членки следва да съблюдават определени равнища на бюджетен дефицит, който да не надхвърля 3 % от БВП, а вътрешният дълг не бива да надвишава 60% от БВП. Ако страна член наруши тези граници влиза в сила процедурата за прекомерен дефицит и на нея се налагат санкции с цел възстановяването на икономическото и на финансовото равновесие. Ограниченията на бюджетния дефицит и на дълга също така са и критерии на Икономическия и паричен съюз (ИПС) и важен фактор за оценка на присъединяването на страната към еврозоната. Главните приходи на правителствата идват от данъци върху доходи и богатство, данъци от населението и вноса, и социални вноски. През 2009 г. общите приходи от тези данъци и социални вноски в рамките на ЕС 27 възлизат средно на 39,3% от БВП, а през 2008 г. – на 39,8%.

Финансовата и икономическата кризи доведоха до значителни изменения в състоянието на държавните финанси на редица страни членки на ЕС. Съгласно анализите на Евростат финансовата позиция на правителствата на ЕС и в частност на еврозоната през изминалото десетилетие се характеризира с бюджетен дефицит почти през целия десетгодишен период.

Между 2000 г. и 2003 г. бюджетното салдо регистрира слаб излишък в ЕС 27 от 0,6% за страните членки на ЕС и 0% за еврозоната (16 страни). Дефицитът в бюджета на ЕС до 2007 г. съставлява 2,3% от БВП. В периода 2008-2011 г. бюджетният дефицит като процент от БВП надхвърля критерия от Маастрихт за всички страни от еврозоната и общо за ЕС 27. Бюджетният дефицит нараства в Гърция, Великобритания, Испания. През 2011 г. отрицателното бюджетно салдо е намалено (в сравнителен план) в Испания, Италия и Франция. Германия остава най-стабилната страна в еврозоната свивайки бюджетните си разходи с 1% от БВП през 2011 г., което показва, че политиките проведени в Германия са довели до преодоляване на спада в икономическата активност. (Таблица 3.5.)

Бюджетните дефицити в страни като Испания, Гърция и Великобритания нарастват значително през 2009 г. В ЕС 27 бюджетният дефицит като процент от БВП се снижава от -6,5% през 2010 г. до -4,5% през 2011 г. , а в еврозоната от -6,2% до -4,1% от БВП. А през 2011 г. бюджетният дефицит беше по-висок от референтния праг съгласно Договора от Маастрихт от 3% в 17 страни членки на ЕС. Десет страни членки на ЕС надвишават този праг през периода 2008-2011 г. През 2011 г. Гърция, Испания, Великобритания и Ирландия регистрират най-високите бюджетни дефицити в ЕС – респективно -9,1%, -8,5%, -8,3%, -13,1% от БВП. (Таблица 3.5.)

Таблица 3.5. Бюджетен дефицит/излишък за съответните години (% от БВП)

	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ЕС-27	-1,5	-2,5	-0,9	-2,4	-6,9	-6,5	-4,5	-4
Еврозона	-1,9	-2,5	-0,7	-2,1	-6,4	-6,2	-4,1	-3,7
Германия	-3,1	-3,3	0,2	-0,1	-3,1	-4,1	-1	0,2
Гърция	-4,5	-5,2	-6,5	-9,8	-15,6	-11	-13,1	-7,6
Испания	-0,5	1,3	1,9	-4,5	-11,2	-9,7	-9,4	-10,6
Италия	-3,1	-4,4	-1,6	-2,7	-5,5	-4,6	-3,9	-3
Франция	-1,5	-2,9	-2,7	-3,3	-7,5	-7,1	-5,2	-4,8
Кипър	-2,2	-2,4	3,5	0,9	-6,1	-5,3	-6,3	-6,3
Великобритания	0,5	-3,4	-2,8	-5	-11,5	-10	-8,3	-6,3

Източник: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

През 2012 г. бюджетният дефицит, както в еврозоната (ЕС 17), така и в ЕС 27, се намали в абсолютно изражение спрямо 2011 г. В страните от еврозоната бюджетният дефицит като процент от БВП се намали от 4,2% до 3,7%. В ЕС 27 от 4,5 % до 4,0%.⁵ През 2012 г. най-нисък бюджетен дефицит (като процент от БВП) е регистриран в Германия. Много държави членки на еврозоната обаче бяха с дефицити надхвърлящи 3% от БВП. Независимо от известното подобрение на бюджетното салдо на Испания, Гърция,

⁵ Eurostat, Newsrelease, Euroindicators, 64/2013, 22.04.2013.

Италия и на Франция, дефицитите в тези страни показват, че те все още успяват да стабилизират държавните си финанси съгласно изискванията на ИПС.

В периода 2005-2007 г. държавният дълг на страните членки на ЕС спадна под 60 % от БВП, като през 2007 г. този показател възлизаше на 59%. В периода 2008-2012 г. държавният дълг на страните от ЕС 27 нараства от 62,5 % на 85,3% от БВП.

Таблица 3.6. Държавен дълг за съответните години като процент от БВП

	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ЕС-27	61	62,8	59	62,5	74,8	80	82,5	85,3
Еврозона				70,1	79,9	85,3	87,2	
Германия	59,1	68,5	65,2	66,7	74,4	83	81,2	81,9
Гърция	104	100	107,4	113	129	148	170	157
Испания	55,6	43,2	36,3	40,2	53,9	61,2	69,3	84,2
Италия	108	105,7	103,3	106	116	119	121	127
Франция	56,9	66,4	64,2	68,2	79,2	82,3	85,6	90,2
Кипър	61,2	69,4	58,8	48,9	58,5	61,5	71,6	85,8
Великобритания	37,7	42,2	44,2	54,8	69,6	79,6	85,7	90

Източник: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Държавният дълг нараства значително в Гърция и Италия. Той е овладян в допустими граници благодарение на финансовата помощ оказана от Европейската централна банка (ЕЦБ) на банките на страните от еврозоната, които регистрират нарастващи дългове.

Отличителната тенденция е, че бюджетното салдо (чисти заеми или кредити на консолидирания бюджет, като процент от БВП) на страните членки на ЕС, както и на страните с високи вътрешни дългове от еврозоната показват тенденция към подобрене, докато вътрешният държавен дълг нараства общо за ЕС 27 и в еврозоната. (Таблица 3.5. и Таблица 3.6.) Структурната фискална консолидация напредва с по-плавни темпове. Продължава намаляването на дефицитите в сектор „Държавно управление“. Очаква се през 2013 г. общите фискални дефицити да спаднат до -3,4 % в ЕС и до

-2,9 % в еврозоната. С оглед на неблагоприятните изгледи за икономическата дейност прогнозата за съотношението дълг/БВП е то да достигне 89,8 % в ЕС и 95,5 % в еврозоната.⁶

Очертаващото се по-бавно икономическо възстановяване в ЕС в пост-кризисния период в сравнение с това на основните конкуренти на Общността влияе ограничително на по-същественото нарастване на вътрешното търсене и потребление, както и на нарастването на вътрешните и външните инвестиции в ЕС. Ръстът на БВП в страните от еврозоната вероятно няма да достигне по-високи стойности и да даде тласък за по-висока икономическа активност. Преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) са важен показател за икономическо оживление.

През 2009 г. ПЧИ на ЕС 27 насочени към трети страни спаднаха с 24% (от 348 млрд. евро през 2008 г. на 263 млрд. евро през 2009 г.), докато ПЧИ, които влязоха в страните – членки на ЕС 27 нараснаха с 12% (от 199 млрд. евро на 222 млрд. евро). Спадът в износа на капитал се дължи на намаляването на активността на европейските компании вследствие на икономическата криза и по-специално на намаляването на операциите по сливане и/ или придобиване на дялов капитал.⁷

След известен спад в икономическата активност през 2012 г., през 2013 г. се очаква икономиката на ЕС да се стабилизира. Прогнозите са към края на 2013 г. икономическият растеж постепенно да достигне положителни стойности, а през 2014 г. страните-членки на ЕС да преодолеят икономическия застои.

Въпреки тези очаквания, вътрешното търсене все още е ограничено от редица пречки, които са типични за периоди след дълбоки финансови кризи. Основният двигател на растежа през 2013 г. е нарастването на външното търсене. Очаква се препятствията пред частното потребление и инвестициите постепенно да намалеят и през 2014 г. да отстъпят място на умерено възстановяване, подхранвано от вътрешното търсене. Прогнозата се основава на предположението, че прилаганите от ЕС 27 политики ще продължат, което ще предотврати ново задълбочаване на кризата с държавния дълг в застрашените страни. За 2014 г. се предвижда икономическата дейност да нарасне с 1,4 % в ЕС и с 1,2 % в еврозоната.

⁶ http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2013_spring_forecast_en.htm

⁷ European Economic Statistics, Eurostat Statistical books, EU, 2011, p.91.

Ограниченото вътрешно потребление бавно се преодолява. В редица страни от ЕС вътрешното потребление и инвестициите все още са сравнително свити, защото банковото кредитиране на компаниите е слабо. Очакванията са, че печалбите и приходите ще са сравнително ниски, а икономическите перспективи – неясни и несигурни. При все че положението на финансовия пазар значително се подобри и в ЕС като цяло лихвените проценти намаляха, това все още не е дало отражение върху реалната икономика⁸.

Германия води икономическото възстановяване на еврозоната с прогноза да достигне нивото на БВП отпреди кризата. Както износът, така и нарастващото потребление са допринесли значително за икономическото възстановяване на Германия. Икономиките, които са по-тясно свързани с немската – като тази на Чехия, Словакия, Австрия и др. се очаква по-бързо да се справят със застойните тенденции.

Различното икономическо състояние на отделните страни-членки на ЕС и различната степен на конвергенция на икономиките, разликите във финансовата политика и нарастващите дефицити са в основата на неравномерното икономическо развитие на ЕС. Имайки предвид основните рискове, произтичащи от неравномерното икономическо развитие Европейската централна банка (ЕЦБ) и финансовите министри на страните-членки се опитват да въвеждат допълнителни мерки в подкрепа на европейската икономика, необходими, в случай че страните-членки се изправят пред нова икономическа криза.

Вероятната ескалацията на дълговата криза в страните от Южна Европа – членки на еврозоната, ще продължи да оказва неблагоприятен натиск върху растежа на БВП и върху перспективите за достигането на пред-кризисните нива на икономическа активност. Тези фактори оказват влияние върху икономическото развитие на България, чиято икономика е тясно свързана с тези на основните ѝ търговски партньори от ЕС.

⁸ Засега в държавите членки се наблюдават плахи признаци на преодоляване на финансовата фрагментация, а предприятията в уязвимите икономики продължават да се сблъскват с твърде строги условия за отпускане на кредити.

3.2.2. Макроикономическо развитие на България – предизвикателства и решения

Намаляването на търсенето на износа на България от основните ѝ търговски партньори от ЕС, съчетано с повишаването на цената на банковия кредит, се отрази крайно неблагоприятно върху икономиката на страната. През 2009 г. България също изпадна в криза, характеризираща се с намаляване на индустриалното производство и на частното потребление.

В годините след началото на прехода към пазарна икономика в България, БВП в реално изражение бе отрицателен. Спестяванията и инвестициите бяха на сравнително ниско равнище. През 90-те години на ХХ век в България влизаха ограничен обем капитали вкл. и под формата на ПЧИ. Разликата между заплащането в България и това в еврозоната се разшири, а е известно, че този факт е един от основните, които формират мотивите за трудова емиграция от страната.

След 2003 г. растежът на БВП нараства благодарение на стабилизирането на вътрешната икономика и финанси, както и на влиянието на динамичната световна и европейска икономическа среда.

След 2007 г. положителната тенденция в международната икономическа конюнктура се „обръща“ поради влиянието на глобалната финансова криза, която прераста в икономическа. Към края на 2008 г. икономическата рецесия обхваща и България и икономическият растеж се намали.

Индексът на фондовата борса (SOFIX) се понижи, рисковите премии и лихвите нараснаха. Приливът на ПЧИ намалел и износет се срина поради намаленото външно търсене на стоки и услуги от страна на европейските контрагенти на България.

Спадът на БВП в България беше сравним с този в ЕС, но „дъното“ бе достигнато с около две тримесечия по-късно. И докато ЕС постигна минимален положителен растеж на годишна база през първото тримесечие на 2010 г., БВП на България продължи да намалява.

Фиг. 3.1. Динамика на индекса на физическия обем на БВП – предходната година е равна на 100%

Източник: По данни на НСИ

През 2011 г. реалният БВП забави темпа си на растеж от 1.8% през 2011 г. до 0.8% през 2012 г. Основният фактор, който доведе до намаляването на икономическия растеж е слабо търсене на български стоки и услуги от външни търговски контрагенти. Българският износ обаче нарасна, защото българските фирми успяха да преориентират част от износа си към нововъзникващи пазари извън ЕС, което смекчи влиянието на икономическата рецесия и в реално изражение българският износ спадна само с 0.4% през 2012 г. при реализиран растеж от 12.3% през 2011 г.⁹

През първите месеци на 2013 г. българският износ нараства към страни извън ЕС като структурата на износа е от енергийни продукти и суровини. Въпреки това приносът на чистия износ в икономическия растеж се очаква да бъде отрицателен, защото вносът също нараства, стимулиран от възобновеното потребителско търсене и инвестиции.¹⁰

Това развитие вероятно ще увеличи дефицита в текущата

⁹ БНБ, Годишен отчет, 2012, с. 20.

¹⁰ European Economic Forecast, Spring 2013, European Economy, 2, p. 44.

сметка на платежния баланс до 3,5% от БВП през 2014 г.

Възстановяването на потреблението на домакинствата през 2011 г. – 2012 г. допринесе с около 1.6 % за нарастването на реалния БВП. (Таблица 3.7) Брутната добавена стойност (БДС) в икономиката забави темпа си на растеж в реално изражение до 0,3 % през 2012 г. при 2,1 % през 2011 г. (Таблица 3.7) Въпреки че БДС се намали в реално изражение, положителен принос за нарастването на добавената стойност имаха промишлеността и секторите търговия, транспорт, хотелиерство и ресторантьорство.

Една от насоките на фискалната консолидация е ограничаването на държавното потребление. Касовият дефицит бе ограничен до -2,0% през 2011 г. Политиката на фискална консолидация бе насочена към ограничаване на правителственото потребление и имаше за резултат спад на крайните потребителски разходи на правителството в реално изражение през 2012 г.

Принос за растежа на БВП през 2012 г. от около 1.9 % имаше възстановяването на запасите в икономиката. През 2012 г. инвестициите в основни активи (бруто образуване на основен капитал) показаха признаци на стабилизиране, нараствайки с 0.8% след три последователни години на спад.

Ниската степен на инвестиции в България се дължи на твърде предпазливата политика на българските предприятия в следкризисния период по отношение нарастването на дела на инвестициите в условия на продължаваща несигурност. Влизашите в България ПЧИ са на много ниско равнище от 3,7% от БВП (2012 г.) срещу близо 30% от БВП (2007 г.) (Таблица 3.7)

През 2012 г. инфлацията нараства съответно до 4,2% след като през 2009 г. ИПЦ се намали до 0,6%, от 7,8% през 2008 г. (Виж Таблица 3.7) Индексът на промишленото производство също бележи колебания. От 6,0% през 2006 г. и 9,6% през 2007 г., той спадна до 0,7% през 2008 г. и се срина до -18,3% през 2009 г.

Според Д. Нинов (Нинов, 2011), ако се проследи съотношението между измененията в реалните размери на средната работна заплата (СРЗ) и реалния БВП на глава от населението през периода от 1990 до 2010 г., се вижда, че към 1997 г. средната реална работна заплата (СРРЗ) в България намалява 2.2 пъти повече от реалния БВП на глава от населението, а минималната – 3.4 пъти.

Таблица 3.7. Основни макроикономически показатели на България (2006-2012 г.)

Показатели	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
БДС год. реален темп на изменение, %	6,7	6,4	6,3	-3,3	0,5	2,1	0,3
БВП год. Реален темп на изменение, %	6,5	6,4	6,2	-5,5	0,4	1,8	0,8
ИПЦ, изменение спрямо предходен период, %	6,5	12,5	7,8	0,6	4,5	2,8	4,2
ИПП (изменение спрямо предходен период, %)	6,0	9,6	0,7	-18,3	2,0	5,8	-0,4
Безработица, в %	9,1	6,9	6,3	9,1	9,2	10,4	11,4
СМРЗ (лв.)	360	431	545	609	648	686	766
БВП на глава от населението (лв.)	6411	7379	8711	8735	9362	10248	10632
Бюджетен дефицит (-) / излишък (+) (% от БВП)	1,9	1,1	1,7	-4,7	-3,2	-2,0	
Държавен и държавно-гарантиран дълг (% от БВП)	21,6	17,2	15,5	14,6	16,7	17,0	18,9
ПЧИ, % БВП	23,5	29,4	19,0	7,0	3,2	3,4	3,7
Текуща сметка, % БВП	-17,6	-25,2	-23,0	-8,9	-1,5	0,1	-1,3

Бележки: БДС – Брутна добавена стойност, БВП – Брутен вътрешен продукт, ИПЦ – Индекс на потребителските цени, ИПП – Индекс на промишлено производство, СМРЗ – Средна месечна работна заплата.

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ и БНБ, 2011- 2013 г.

През следващите години реалните размери на средната и минималната работни заплати нарастват, но натрупаното до този момент изоставане на същите от нарастването на реалния БВП практически се запазва. През последните две десетилетия подоходната политика в България като цяло носи силно изразен рестриктивен характер довел до натрупването към 1997 г. и до неговото съхраняване до сега на около 2.0 до 2.4 –кратно изоставане на средната реална работна заплата и на от 2.3 до 3.4 –кратно изоставане на реалния размер на минималната работна заплата от нарастването на реалния БВП на глава от населението. Съотношението между стойностите на посочените показатели дава основания на редица анализатори да определят подоходната политика про-

веждана през последните две десетилетия като силно ограничителна. Някои оценки сочат, че при произвеждания в страната БВП на глава от населението възнагражденията биха могли да бъдат до около 2 пъти по-високи от официално отчитаните в момента.

3.3. Пазар на труда в ЕС – заетост и безработица

Регламентирането на пазарите на труд в рамките на ЕС се основава на Договора на Европейската Икономическа Общност (ЕИО). Основните цели на този договор са създаването на общ трудов пазар и свободно предвижване на работната сила, премахването на дискриминацията, уеднаквяването на условията на работа и др. (Чл. 45 от Договора). Свободното движение на хора влиза в сила (от юридическа гледна точка) заедно с митническият съюз на ЕС. Свободното движение се разширява с обхващането на всички работници от Европейското икономическо пространство от 1994 г. (секция 25.1 от Договора) Понастоящем всички лица, които легално пребивават на територията на дадена страна-членка на ЕС притежават еднакви права на предвижване и на установяване в други страни-членки на ЕС. Специална Директива на ЕК урежда въпросите, отнасящи се до пазара на труда.¹¹

При разширяването на ЕС от 1.05.2004 г. с присъединяването на 10-те нови страни-членки (НСЧ), старите страни-членки на ЕС получиха правото да ограничат достъпа до техните трудови пазари. Тогава единствено Швеция, Ирландия и Великобритания отвориха трудовите си пазари за НСЧ. Във Великобритания бе въведен механизъм за регистрация на работниците от НСЧ, които желаят да се установят там. През годините, много от държавите членки на ЕС се отказаха от разпоредбите, насочени към ограничаването на мобилността на работници от НСЧ, като например Франция, която премахна ограниченията за работа в страната през 2008 г. А страни като Германия и Австрия се придържаха към по-ограничителни режими. Ограниченията за НСЧ отпаднаха след 1.05.2011.

Съгласно оценките на Европейската Комисия (ЕК) не може да се очаква значителен прилив на работна сила от Централна и Из-

¹¹http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/3/6/04/1/index.

точна Европа, защото тези, които са искали да работят зад граница, вече са го направили. Работниците от НСЧ, които работят в старите членки на ЕС наброяват около 1 милион души през 2004 г. Към 2011 г. те са 2,3 милиона като се очаква броят им да нарасне до около 4 милиона през 2020 г. По информация от медиите, в редица страни обаче се наблюдава ново „затягане” на пазара на труда, какъвто е случаят с Холандия, където се популяризират предложения от типа да бъде премахнато правото на помощи при безработица за емигранти от Централна и Източна Европа или те просто да бъдат лишавани от правото на престой, ако в продължение на 3 месеца са без постоянно работно място.¹²

Преди януари 2009 г., Испания първа отвори границите си за румънски и български работници. В Испания обаче беше въведена „предпазна клауза” за румънските работници, защото в периода 2007-2010 г. броят на румънските емигранти в тази страна нарасна с около 23,53%¹³. Испания взе решение да ограничи притока на емигранти, главно от Румъния, като затвори достъпа до трудовия си пазар за работници от Румъния. След 1 август 2011 г. в Испания се изисква разрешение за работа за румънските работници, които желаят да работят там. Това решение цели ограничаване на притока на емигранти и намаляване на безработицата в Испания, особено сред младите хора. Решението на Испания е юридически мотивирано с правото за ограничаване на достъпа до 2014 г.

Икономическата криза попречи на развитите страни от ЕС да се адаптират към промените на трудовия пазар, които би следвало да настъпят след отварянето му за български и румънски граждани в съответствие с изпълнението на една от основните цели на Общността – свободно движение на хора. През 2013 г. във Великобритания възникнаха поредица от дебати относно възможните последици от либерализирането на достъпа до трудовия пазар и до социалните й системи за български и румънски граждани. Общественото мнение е консервативно настроено към либерализирането на трудовия пазар, тъй като се очаква нарастване на безработицата, а нашите сънародници пребиваващи там, биха се възползвали от социално-осигурителните системи на острова. Правят се предложения за ограничаване на достъпа на българските гражд-

¹² <http://www.rfi.fr/europe/20110430-ue-ouvre-son-marche-travail-ressortissants-est>

¹³ http://www.la-croix.com/Actualite/S-informer/Monde/L-Espagne-ferme-son-marche-du-travail-aux-Roumains-_EP_-2011-08-02-695166

дани, като се увеличават редица изисквания при получаване на право за престой и работа. Както е известно, икономическата криза се отрази негативно на темпа на заетост във всички страни на ЕС. Свиването на производството, инвестициите, потреблението и т. н. ограничи темповете на растеж на европейските икономики и доведе до нарастване на безработицата.

През 2008 г. темпът на заетост все още беше по-висок в сравнение с този на нарастване на БВП. Правителствата на европейските държави противодействаха на икономическата рецесия чрез анти-циклични политики. Част от тях бяха насочени към запазването на работните места и недопускане на масови уволнения. Бяха използвани различни мерки като например: принудителното намаляване на работното време на заетите в някои от най-засегнатите от кризата сектори, пускането на работниците в принудителен отпуск, замразяване на заплатите и/или намаляване на заплащането и други. През 2009 г., 18,8% от работниците в ЕС 27 работеха при намалено работно време.¹⁴

В течение на последното десетилетие преди икономическата криза, в страни като Испания и Великобритания се наблюдаваше постоянно нарастване на заетостта. Наличието на работни места в тези страни привлече значителен брой имигранти, които заемаха непривлекателните за местните хора ниши на пазара на труда. Икономическата рецесия прекъсна тази тенденция, тъй като секторите, които привличаха най-много чуждестранни работници, като строителството, селското стопанство, някои трудоемки производства ограничиха дейността си. Абсолютният брой на заетите лица се понижи в по-голяма степен в Испания, където броят на заетите се сви с около 1,4 милиона души, във Великобритания заетите намаляха с 0,5 милиона души, в Италия, – с 0,4 милиона души и т. н. Нарастването на безработицата в ЕС започна преди намаляването на броя на работните места. Неблагоприятната ситуация на пазара на труда се задълбочи, защото към лицата в дългосрочна и/или трайна безработица се добави нарастващия брой освободени от работа вследствие на икономическата рецесия.

През 2008 г. заетостта нараства с 0,9 % в ЕС 27 и с 0,7% в еврозоната (ЕС 16). Но през 2009 г., растежът на БВП и темпът на заетост са отрицателни. Заетостта се понижава с 1,8 % в ЕС 27 и с

¹⁴ European Economic Statistics, 2010, Eurostat, EU, 2011, p.105.

1,9 % в еврозоната (ЕС 16). През 2009 г., с изключение на Люксембург, другите страни от ЕС 27 регистрираха отрицателни темпове на заетост. Рязко се понижи темпът на заетостта в прибалтийските републики: в Латвия с 13,6%, в Естония – 9,9%, в Литва – 6,9%. Темпът на заетост спадна също така и в Ирландия с 8,2%, в Испания – 6,7%. Спадът на заетостта в България се колебаеше около – 2%.¹⁵ През 2009 г. заетите в ЕС 27 намаляват с 4,1 милиона души в сравнение с 2008 г., иначе заетите в ЕС 27 възлизат на над 220 милиона души общо. През 2009 г. в еврозоната (ЕС 16) заетите намаляват с 2.8 милиона човека спрямо предходната 2008 г. Средно взето заетите там възлизат на около 145 милиона души.

Ефектът от икономическата рецесия върху пазара на труда личи също така и от показателите за безработица в ЕС. През 2009 г. безработните в ЕС 27 на възраст от 15 до 64 години са 21.4 милиона човека. Те са с 4,7 милиона човека повече в сравнение с 2008 г. Нарастването на безработицата се подхранва от масови уволнения и/или от временно освобождаване на персонала.

Безработицата е висока в страни, където се формира българска диаспора. В Испания безработицата нарасна с 1,6 милиона души, във Великобритания с 0,6 милиона, във Франция с 0,5 милиона и т. н. Темпът на безработицата при мъжете през 2009 г. нарасна средно с 2.4%, а при жените – с 1.3%. Сред младежите на възраст от 15 до 24 години безработицата също нараства.¹⁶ Темпът на безработица нарасна в Испания (с 6.6%), в Латвия (9.6%), в Естония (8.3%), в Литва (7.9%)¹⁷ и пр. През май 2011 г. изчислената от сезонни колебания безработица възлизаше на 9,9% от активното население, като се отбелязва незначителен спад в сравнение с май 2010 г. В ЕС 27 безработните към май 2011 г. възлизат на 22,378 милиона души, като само в еврозоната те са 15,510 милиона.¹⁸

В периода май 2010 г. – май 2011 г. броят на безработните лица намалява с 904 хил. в ЕС 27 и с 551 хил. в страните от еврозоната. Най-ниска безработица се наблюдава в страните, които икономически и социално стоят близо до Германия, като например Холандия, където безработицата е едва 4,2%, Австрия – 4,3%, Люксембург – 4,5% и пр. Най-висока безработица се отчита в Ис-

¹⁵ European Economic Statistics, 2010, Eurostat, EU, 2011, p.99.

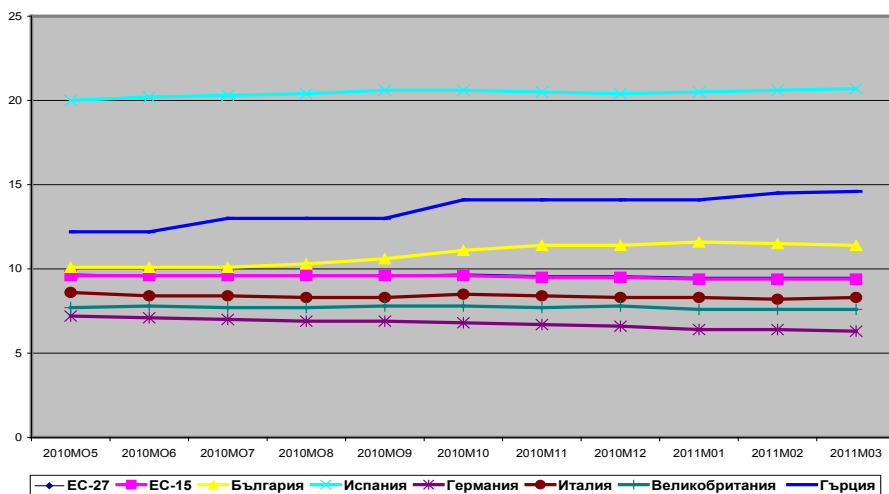
¹⁶ European Economic Statistics, 2010, Eurostat, EU, 2011, p.108.

¹⁷ <http://ec.europa.eu/eurostat/>

¹⁸ <http://ec.europa.eu/eurostat/>

пания (20.9%), в Литва (16.3%), в Латвия (16.2%). В периода 2010-2011 г. безработицата намалява в 19, а нараства в 8 страни-членки на ЕС. В периода между първите тримесечия на 2010 г. и тези на 2011 г. безработицата намалява в Естония (от 18.8% на 13.8%), в Латвия (от 19.9% на 16.2%), в Германия (от 7.2% на 6.0%), в Унгария (от 11.2% на 10.0%), в Словакия (от 14.5% на 13.3%). През същия период безработицата се увеличава в Гърция (от 11.0% на 15.0%), в България (от 10.1% на 11.2%), в Кипър (от 6.4% на 7.4%), в Словения (от 7.3% на 8.3%). През май 2011 г. безработицата сред младите хора (под 25 години) възлиза на 20% в еврозоната и на 20.4% в ЕС 27.¹⁹

Фигура 3.2. показва измененията в безработицата по месеци в периода май 2010 – март 2011 г. В този период безработицата в страните-членки на ЕС нараства през август – октомври 2010 г., след което се стабилизира на равнище от около 10%. Както беше споменато по-горе безработицата е най-висока в Испания и в Гърция. В България безработицата е по-висока в сравнение с ЕС 15, а също и спрямо ЕС 27.

Фиг. 3.2. Безработица по месеци (май 2010 – март 2011 г.) в ЕС 27, ЕС 15, България, Испания, Германия, Италия, Великобритания и Гърция.

¹⁹ Euro area unemployment rate at 9.9%, Eurostat, News Release, May 2011.

Съгласно данни на Евростат към края на 2012 г. най-висока е безработицата в Гърция – цели 26,4 % от икономически активното население, и в Испания – 26,3% – все страни със сериозно българско присъствие. За сравнение – безработицата е най-ниска в Австрия – 4,8%, в Германия – 5,4%, в Люксембург – 5,5%, в Холандия – 6,2%.²⁰ Очевидно икономическата криза диференцира допълнително условията на трудовите пазари на отделните страни членки на ЕС.

Високият икономически растеж и инвестиционната активност през 2008 г. в България доведоха до ръст на заетостта с 3,3% спрямо 2007 г., което бе съпроводено с намаление на безработицата до 5,6%. От началото на 2009 г. тенденцията на пазара на труда в страната се обърна. През 2009 г. спадът на БВП се придружаваше с намаляването на броя на заетите лица. Данните на НСИ показват, че заетите в икономиката са с 216 хил. души по-малко в сравнение с последното тримесечие на 2008 г. Безработицата в България бе под равнището на тази в ЕС 27, но показва тенденция на нарастване.²¹

Според последните данни от „Наблюдението на работната сила на НСИ”, през 2003 г. коефициентът на безработица сред населението на възраст 15 и над 15 навършени години (15+) възлиза на 13,7%, а през 2007 г. спада до 6,9%. След 2009 г. нараства за да достигне 12,3% през 2012 г.²²

Коефициентът на икономическа активност на населението между 15 и 64 навършени години през 2003 г. е 60,9%, а през 2007 г. – 62,1%. През 2012 г. икономически активната част от населението достига 67,1%.

През първото тримесечие на 2013 г. коефициентът на безработица в България нараства до 13,8 %, което свидетелства за продължаващата икономическа криза и нестабилните перспективи да нейното преодоляване. Свидетелство за този застой е нарастването на БВП от само 0,4% през първото тримесечие на 2013 г. спрямо същото тримесечие на 2012 г.²³

Продължава да се увеличава и равнището на младежката безработица. В България през февруари 2013 г. младежката безрабо-

²⁰ <http://ec.europa.eu/eurostat/>

²¹ <http://www.nsi.bg>,

²² <http://www.nsi.bg/otrasal.php>

²³ <http://www.nsi.bg>

тица възлиза на 29,1% спрямо януари 2013 г., когато е била с 0,3% по-ниска. За сравнение, средното за ЕС ниво на младежка безработица е 23,5%, а за еврозоната – 23,9 %. През декември 2012 г. младежката безработица в Гърция е 58,4%, в Испания – 55,7%, в Португалия – 38,2%, в Италия – 37,8%. През същия период, младежката безработица е най-ниска в Германия – 7,7%, в Австрия – 8,9%, в Холандия – 10,4%. Перспективите за трайно и динамично икономическо развитие на по-голямата част от страните членки на ЕС остават неясни.

Докато растежът на БВП на България е почти нулев, а перспективите за икономически растеж в страните от ЕС 27 и в частност в еврозоната, които са основни търговски партньори и купувачи на български суровини и стоки, продължава да се приближава до нулата, трудовият пазар в ЕС и България ще стагнира. Икономическият застой, бавното реструктуриране на европейските икономики след кризата, високите вътрешни дългове в страните от Южна Европа, нарастващата безработица и пр. са в основата на опасенията и консерватизма на редица държави-членки по отношение на отварянето на техните трудови пазари за български и румънски граждани от 1.01.2014 г.

3.4. Неравенство на доходите в ЕС – един от стимулите за емиграция

Една от непосредствените причини за международната трудова миграция (МТМ) е повишаването на доходите, както в реално, така и в номинално изражение. Това означава, че е на лице износ и внос на труд и че той е производствен фактор в контекста на международните икономически отношения. Интернационализирането на труда е следствие на възможността, всеки да бъде собственик на своя труд и сам да решава къде да живее и работи. Без съмнение основа на МТМ е различието в равнището на реалните трудови възнаграждения в страната на произход и в приемащата страна, което отразява, в крайна сметка, разликата в жизнения стандарт и разпределението на доходите. Поради това световното стопанство е сферата, в която съществуват алтернативни възможности за по-висока възвращаемост на труда в сравнение с националното стопанство. Резултатът е благоприятен както за приема-

щата страна и самите мигранти, така и за изпращащата страна.

В многонационална интеграционна общност като ЕС, неравенството има две измерения, а именно – в отделните страни-членки и между тях²⁴.

3.4.1. Население под прага на бедността в ЕС 27 и България

Основа на неравенството са разликите между страните членки на ЕС 27 по отношение на „изпадането” на населението в риск от бедност. Що се отнася до условията на живот, ЕС като цяло се отличава с добри показатели, свидетелстващи за стандарт на живота по-висок в сравнение с редица други региони на света. Плодовитостта на населението намалява, като в еврозоната на една жена се падат 1,58 деца, а в ЕС 27 1,60 деца. Продължителността на живота е висока. Условията на живот се различават между отделните държави. Холандия, Германия, Австрия имат по-добри показатели. (От посочените по-горе държави в таблица 3.8. има информация единствено за Германия).

Таблица 3.8. Плодовитост, продължителност на живота, праг на бедността – 2010 г.

Страни	Плодовитост деца на 1 жена	Продължителност на живота		Праг на бедността %	
		Мъже/Жени	Мъже/Жени	Мъже/Жени	Мъже/Жени
ЕС-27	1,60	76,4	82,4	15,4	17,1
ЕС-17	1,58	77,8	83,5	14,9	16,8
България	1,57	70,1	77,4	19,8	23,7
Испания	1,40	78,7	84,9	18,3	20,6
Германия	1,36	77,8	82,8	14,7	16,3
Италия	1,42	79,1	84,5	17,0	19,8
Гърция	1,52	77,8	82,7	19,1	20,6
Великобритания	1,96	77,8	81,9	16,8	17,9

Източник: Eurostat, Basic figures on the EU, Second quarter 2011.

²⁴ Европейската статистика разглежда неравенството в отделната страна и между страните членки. Има данни за разликите на доходите в страните и регионите. Но липсват достатъчно убедителни данни относно разпределението на доходите в ЕС като цяло.

Независимо от факта, че Европа е регион със сравнително добър стандарт на живот, на практика, в след-кризисния период икономическите, социалните и политическите противоречия се задълбочават. Счита се, че през 2009 и 2010 г. около 23% от населението в Европа живее в риск от изпадане в бедност, съгласно определението, прието от стратегия „Европа 2020” (Antuofermo and Di Meglio, 2012). Индикаторът „AROPE” се определя като дял от населението, което се намира при едно от изброените по-долу условия:

- 1) в риск от изпадане в бедност, което означава – по-долу от прага на бедността;
- 2) в положение на сериозни материални лишения;
- 3) в домакинство, където има безработни.

Индикаторът се основава на средно претеглените национални статистически данни и показва значителни различия между страните членки на ЕС. Очертават се две основни групи държави. От една страна се нареждат държави като България, чийто индикатор „AROPE” възлиза на 42%, Румъния с 41%, Латвия – 38%, Литва – 33%, Унгария – 30%. А в другата група влизат страни като Чехия, Швеция или Холандия с около 15% от населението в риск от изпадане под границата на бедността. Независимо от факта, че този показател остава сравнително стабилен в пост-кризисния период, рискът от изпадане в бедност на населението е нараснал с 3,9% в Литва, 2,1% в Испания и т. н.

В периода 2005–2011 г. населението под прага на бедността в страните членки на ЕС 27 намалява с 1,4%, докато в еврозоната се увеличава с 1,2%. Обедняването на населението се дължи на ефектите на икономическата криза и на суверенната дългова криза в страните от Южна Европа, което въздейства върху жизнения статус на населението. През този период новоприетите страни членки на ЕС бележат сравнително намаляване на процента население, което е застрашено да изпадне под прага на бедността. Процентът от населението в България, заплашено да изпадне под прага на бедността остава по-висок в сравнение със средното за ЕС 27, както и спрямо НСЧ. Обясненията за тази разлика се крият в разликите на икономическото и социалното развитие на България, в неуспеха при реструктурирането и обновяването на реалния сектор и пр. Таблица 3.9. показва тенденциите в развитието на този показател преди и след икономическата криза от 2007-2008 г.

Таблица 3.9. Население в риск от изпадане в бедност или социално изключване в някои страни от ЕС 27 за 2005-2011г. (в %)

	2005	2008	2010	2011
ЕС-27	25,6	23,6	23,6	24,2
Евروزона	21,4	21,4	21,6	22,6
НСЧЕС *	41,0	31,7	30,8	30,6
България	61,3 (2006)	44,8	49,2	49,1
Германия	18,4	20,1	19,7	19,9
Гърция	29,4	28,1	27,7	31,0
Испания	23,4	22,9	25,5	27,0
Италия	25,0	25,3	24,5	28,2
Франция	18,9	25,3	19,2	19,3
Кипър	25,3	23,3	23,5	23,7
Великобритания	24,8	23,2	23,1	22,7

* Новоприети страни членки в ЕС

Източник: Eurostat Data Explorer, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui>

Рискът от изпадане в бедност е определен при 60% от медианата на средния национален еквивалентен разполагаем доход. Този риск най-често се изразява чрез стандарта на покупателната способност (СПС), чрез който се отчитат разходите на домакинствата и жизнения стандарт. СПС показва значителни различия между страните. През 2010 г. СПС на Румъния е 2 122, СПС на България е 3 528, а този на Холандия и Кипър е 11 000, и на Австрия – 12 000.

В Общността като че ли се оформят три зони на сравнително благосъстояние. От една страна са най-бедните държави членки – България и Румъния. Втората група обхваща страните членки със средни доходи от централна Европа, а третата група обхваща страните със сравнително по-високи доходи. В общи линии, границата на бедността (след извършването на социалните трансфери) е относително стабилна величина. Между 2009 и 2010 г. изключение от горното твърдение е Латвия, където има спад на населението в риск от бедност с 4,4%, а в Естония с 3,9%. Между 2009 и 2010 г. границата на бедността нараства с около 1% в страни като Словакия, Ирландия, Испания и Словения.

Различни групи от обществото са повече или по-малко уязвими от бедност. През 2010 г. разликата между прага на бедността между мъжете и жените е сравнително малка – в ЕС 27 тя е 15,6%

спрямо 17%. Най-голяма разлика – от цели 3,3% (19,0% за мъжете и 22,3% за жените) се наблюдава в България.

Разликите между страните членки на ЕС по отношение на темпа на бедност се разширяват, когато безработицата нараства. Безработните са особено уязвима група от населението. През 2010 г. около 45% от безработните в ЕС 27 са в опасност да изпаднат под прага на бедността.

Най-голяма опасност има за безработните в Германия 70,3%, в Литва – 55,6%, докато за България, Латвия, Великобритания и Естония малко под половината от безработните са в риск. Един от всеки 7 пенсионери в ЕС 27 (13,9%) са в риск от бедност, като в Кипър и България тази група е най- висока – 41,1% и 30,0%, респективно.

Друг аспект е, че в страни като Румъния, Гърция, Испания, Литва, Полша и т. н. хора, които работят, също са в риск от изпадане под прага на бедността, главно поради влошаването на стандарта на живот в след-кризисния период, замразяването на работните заплати и спадането на покупателната способност на населението.

Социалните помощи намаляват риска от изпадане в бедност на населението на ЕС 27 с 25,9% – преди трансферите и до 16,4% след трансферите. Социалните помощи позволяват на 37% от населението да не изпадне под прага на бедността. В относително измерение влиянието на социалните трансфери е най- слабо в Гърция, Италия, Румъния и България.²⁵

„Дълбочината“ на бедността всъщност трудно може да се оцени, тъй като тя е многоаспектен феномен. Приблизителното измерване на „дълбочината“ на бедността, а именно оценката на количеството бедни, до каква степен са бедни и как се е стигнало до изпадането им под прага на бедността, се получава с медианата при риск от бедност.

Доходът оценен чрез медианата на дохода при хора с риск от изпадане в бедност в ЕС 27 е 23,2% през 2010 г. Сред страните относителната медиана при риск от бедност е най висока в Литва 32,6%, Испания и Румъния 30,6%, България 29,6%, Латвия 29,4%.

²⁵ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics>

3.4.2. Неравенство на доходите в ЕС 27 и България

Правителствата и политическите кръгове в ЕС 27 не са в състояние да победят бедността и социалното изключване. За тази цел те трябва да разполагат с ясна оценка за неравенствата в обществото, и по специално – важно е да се оцени природата на тези неравенства, дали те са с икономически или със социален характер. Информацията за икономическото неравенство е важна за оценяването на относителната бедност. Разпределението на икономическите ресурси има пряко влияние върху размера и дълбочината на бедността.

Важен сравнителен показател за разпределението на доходите в страните членки е квантилния доход, който показва съотношението на доходите на 1/5 най-бедна част от населението към 1/5 от най-богатото население в страната. Наблюдават се значителни неравенства при разпределението на доходите между населението, живеещо в страните членки от ЕС 27.

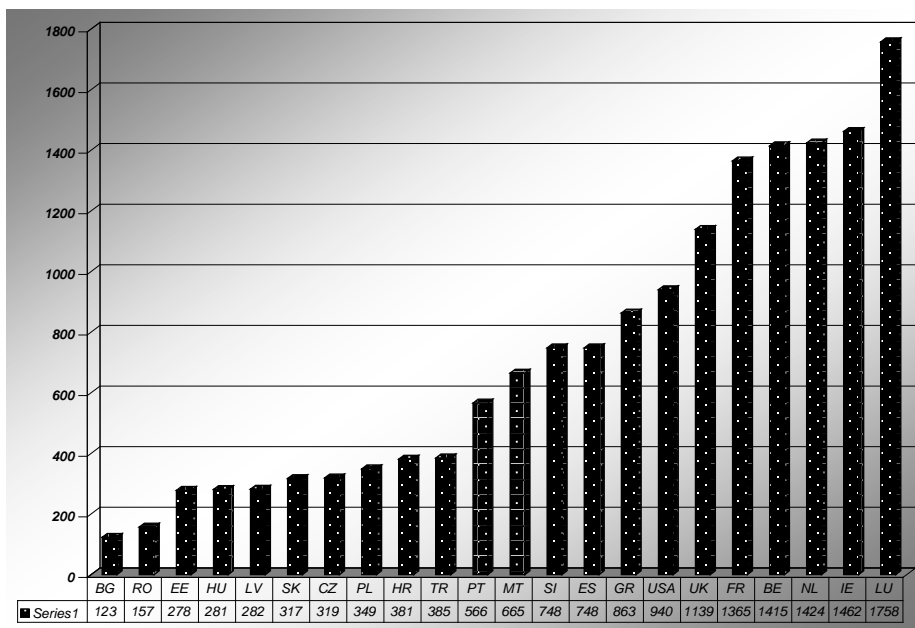
Така например, 20% от населението в Общността разполагащо с най-висок уравнивесен разполагаем доход получава 5 пъти повече доходи в сравнение с 20% от населението с най-нисък уравнивесен разполагаем доход. Това отношение се колебае между страните членки, както следва – 3,4 пъти в Словения и Унгария, почти толкова – 3,5 пъти в Швеция и Чехия, достигайки 5,9 пъти в България, още повече – 6,9 пъти в Румъния, Латвия и Испания, и до цели 7,3 пъти в Литва.

Както се вижда, през 2010 г. уравнивесеният разполагаем доход между най-заможни и най-бедни варира между 3,4 пъти в Словения до 7,3 пъти в Литва. В Германия стойността на този показател бе 4,5, при 4,9 в пред-кризисната 2007 г. В ЕС 27 показателят възлиза средно на около 5, като в пика на икономическата рецесия, неговата стойност бе 4,9 (Dauderstadt, Keltek, 2012). Тази тенденция отразява факта, че доходите на най-бедните домакинства бяха засегнати в по-малка степен от кризата, в сравнение с доходите на по-богатите домакинства. Възнагражденията и трансферите на емигрантите например не се намалиха по начина, по който това де случи с доходите от операции с ценни книжа и други активи, притежание на по-заможни слоеве на населението.

Неравенството в доходите вътре в страната и разликите в доходите между страните членки и региони е различно при различните групи население. Хората от третата възраст, пенсионерите,

са засегнати в по-голяма степен от спада на покупателната способност. Разликата в равнищата на трудовите доходи между България и останалите страни от ЕС 27 е сериозен импулс за емиграция, а също и за връщането към емиграция на лица, вече пребивавали в чужбина.

България остава най-бедната страна сред страните членки на ЕС 27. В Общността към януари 2011 г. минималните месечни работни заплати (ММРЗ) се различават значително (Виж Фигура 3.3.). От най-високия минимален месечен доход 1 758 EUR в Люксембург до 157 EUR и 123 EUR съответно в Румъния и България. След корекцията при отчитането на разликите в покупателната способност, различията между страните членки намаляват от съотношение 14:1 (най-високата спрямо най-ниската минимална заплата в евро), до съотношението 6:1 по СПС. В противоположните полюси на работните заплати отново са Люксембург ММРЗ – СПС от 1 466 EUR и България – 243 EUR. (По данни на Евростат)

Фиг. 3.3. Минимална месечна работна заплата (ММРЗ) в евро за януари 2011 г. на страните-членки на ЕС, Във фигурата за сравнение са посочени и минималните работни заплати на САЩ, Турция и Хърватия.

Източник: По данни на Евростат

България е сред 9 държави-членки на ЕС с най-нисък реален доход на домакинство на човек от населението.²⁶ Доходът на човек от населението е с 55% по-нисък в сравнение със средното за ЕС. В страните-членки, които имат право да ползват средства от Кохезионния фонд²⁷ на ЕС, реалният доход на домакинствата възлиза на 72% от средното равнище в ЕС или този показател се е повишил с 2% в сравнение с 2007 г. (Leetmaa, Leythienne, Montaigne, Wolff, 2011). Съгласно споменатото по-горе квантилно измерване, средното равнище на неравенството на доходите е по-високо в страните, които ползват Кохезионния фонд, спрямо това в ЕС като цяло. Неравенството на доходите е значително в Латвия, Румъния, Унгария, и по-ниско в страни като Словения и Чехия. В страните бенефициенти на Кохезионния фонд, където живее около 1/3 от населението на Евросъюза неравенството между хората с високи и ниски доходи се задълбочава.²⁸ Разбира се, неравенството в разпределението на доходите е многообразно, вариращо от държава в държава.

3.5. Демографска структура на България

През последното десетилетие демографската ситуация в България се характеризира с известно забавяне темповете на намаляване на населението, подобряване на показателите за раждаемост, увеличаване на средната продължителност на живота и намаляване – в известна степен – на влиянието на външната миграция. Въпреки това, негативните демографски процеси продължават да действат, а именно – високото равнище на смъртност, застаряването на населението, отрицателния миграционен баланс.

По данни на НСИ населението на страната към февруари 2011 г. възлиза на 7 351 234 души или с 581 750 по-малко в срав-

²⁶ В групата на 9 страни с най-нисък реален доход на домакинство на човек от населението попадат България, Румъния, Латвия, Полша, Естония, Унгария, Литва, Словакия, Чехия.

²⁷ Страните-членки, които ползват средства от Кохезионния фонд са 9-те изброени по-горе държави, между които и България, както и Словения, Португалия, Малта, Гърция, Кипър и Испания.

²⁸ Първият общ анализ на неравенствата в доходите се основава на националните статистики на страните-членки на ЕС с данни от 2009 г., на социалната статистика (EU Statistics on Income and Living conditions – EUSILC)

нение с 2001 г. А в периода 1992-2011 г. българите намаляват със 733 784 души. От предишното преброяване през 2001 г. населението е намаляло с над 389 хил. души – главно поради по-високата смъртност спрямо раждаемостта. Естественят прираст след 1992 г. е спаднал до съотношението 2 към 1 в полза на смъртността по отношение на раждаемостта.

Отрицателният естествен прираст, който се регистрира след преброяването от 1985 г., се дължи на факта, че се раждат два пъти по-малко деца в сравнение с починалите лица. Въпреки че през последните няколко години се наблюдава увеличаване на раждаемостта, това не компенсира по-големия брой смъртни случаи.²⁹ В резултат на това населението на страната застарява. Само 16% от българите са под 18-годишна възраст, за сметка на 18-64-годишните, които са близо две трети от населението. А 19% са лицата над 65-годишна възраст. Делът на населението под 18-години намалява от 1992 г. насам, докато този на възрастните се увеличава.

Фиг. 3.4. Население по възрастови групи според преброяванията на населението в България

Източник: Национален статистически институт

²⁹ <http://www.nsi.org>

В този смисъл около 2/3 от причините за намаляване на населението произтичат от отрицателния естествен прираст; а 1/3 се дължат на външната миграция. (Емиграционният поток отчита всички напуснали страната за период по-голям от 1 година). По информация на НСИ и на МВР, Дирекция „Миграция” през периода 2001 – 2011 г. близо 193 хил. души са предпочели да заминат за чужбина. Това са хора променили адресна си регистрация. Очевидно въздействието на отрицателния естествен прираст е по-голямо от външната миграция – другият основен фактор, на който се дължи намаляването на населението. По отношение на периода 1992 – 2011 г., когато зад граница заминават около 410 472 души³⁰ – оценките са, че 38% от намаляване на населението в страната се дължи на миграцията.

През 2011 г. в градовете живеят 72,9% от населението или 5 357 633 души, а 27,1% – в селата (1 993 601 души). Процесът на застаряване се засилва, защото намалява делът на лицата под 18 г. Същевременно нараства делът на хората над 65 годишна възраст. (От 16,8% през 2001 г. на 18,9% през 2011 г.)

Подобни процеси се развиват в повечето европейски държави. Европейското население застарява – при това – с нарастващи темпове. Броят на хората над 60 годишна възраст нараства два пъти по-бързо сега в сравнение с 2007 г.

Към процеса на застаряване на населението в България се добавя друг сериозен демографски проблем, а именно продължаващият нисък относителен дял на населението от 0 до 14 години. Той се равнява едва на около 13,4% от населението. По този показател България попада в една група със страни като Германия, Латвия, Словения, Италия, Чехия и Гърция. В останалите страни на ЕС този показател доближава 15%.

През 2001 г. всеки 100 човека, които напускат пазара на труда в България се заместват от 124 навлизащи на трудовия пазар. След 2008 г. това съотношение се променя. Всеки 100 човека, които излизат от трудоспособна възраст, се заместват само с 91 младежи, а през 2009 г. това съотношение вече е 100 към 85 души, съответ-

³⁰ Национален статистически институт. http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/spp/fulltext.asp?content=/FullT/FulltOpen/P_22_2011_T1_KN6.pdf

но.³¹ Този процес се засилва и от това, че значителен брой млади българи, много, от които и високо квалифицирани, напуснаха страната за постоянно (или дългосрочно – т.е. за време повече от 1 г.) и създадоха семейства и поколение зад граница. Това е видно на примера на българската диаспора в Испания, където са родени над 5000 българчета, а децата под 18 г. наброяват близо 24 хил.³²

3.6. Икономически предизвикателства пред ЕС 27

Икономическата и финансовата кризи от 2007-2008 г. породиха и същевременно задълбочиха различията (дивергенцията) в икономическото развитие на страните-членки на ЕС. Задълбочаването на разликите в икономическата динамика между страните раздели държавите от ЕС на две групи. В първата група попадат по-големите и динамични държави като Германия, Холандия, Великобритания и т. н., а във втората – влизат страните от Южна Европа като Испания, Италия и Гърция. Страните от Южна Европа изпитват затруднения при регулирането на бюджетните дефицити и финансирането на дълговете си. Те са изправени, също така, пред проблеми като спад в строителството и намаляващи цени на жилищата, пред високи лихви по кредитите и нестабилен фондов пазар. Затрудненията в икономическата и във финансовата област пораждат редица въпроси относно бъдещата платежеспособност на тези държави. Разликите в икономическата динамика на ЕС се колебаят между -3,6% в Гърция до + 3,6% в Германия. Тези различия са от времето преди Гърция и други страни от Южна Европа да започнат изпълнението на програми за намаляване на големите бюджетни дефицити (Ernst & Young, 2010).

Разминаването в темповете на икономическа динамика и разделянето на държавите на такива с потенциал за икономическо развитие и на други, които изпитват значителни бюджетни затруднения се отразява неблагоприятно на пазарите на труда в ЕС. Проучването на „Ернст енд Янг“ показва, че пазарите на труда в Южна Европа ще се възстановяват бавно, като безработицата в

³¹ Коефициентът на демографско заместване в България се изчислява от НСИ. Съотношението между броя на населението на навлизащите в трудоспособна възраст (15-19 г.) съотнесени към излизащите от трудоспособна възраст (60-64 г.).

³² <http://www.ine.es/>

еврозоната няма да падне под 15 милиона души преди края на 2013 г (Ernst & Young, 2010).

В отговор на икономическата и на финансовата кризи, правителствата на страните-членки на ЕС приеха сериозни антикризисни мерки, насочени към опазването на капитала на местните банки. Правителствата се надяваха, че икономическият растеж бързо ще се възобнови и ще тласне икономиките напред. Възобновяването на икономическия растеж ще доведе до увеличение на печалбите на банките и това би подобрило тяхната ликвидност и възможности за кредитиране на икономиката. Допълнителен стимул на икономиката дават ниските лихвени проценти, които създават финансова и инвестиционна подкрепа на икономиката и допринасят за нарастването на банковите печалби.

В средносрочен план не може да се очаква повишаване на слабия растеж от 2010 г. поради високите рискове от влошаване на икономическата и социална среда. Не е изключено задълбочаване на сътресенията на фондовите и на облигационните пазари в еврозоната, предвид продължаващите опасения от дефицити в публичните финанси и в банковия сектор. Ако проблемите с рефинансирането на дефицитите на държавните дългове се разпространят сред повече страни от еврозоната, то е твърде вероятно те отново да изпаднат в рецесия. В този контекст, Европейската централна банка (ЕЦБ) следва да провежда гъвкава парична политика за да противодейства на подобен сценарий. Макроикономическата динамика е подвластна на слабата перспектива за икономически растеж и на риска от икономически спад в Европа. В тази нестабилна и трудно прогнозируема икономическа среда става очевидно, че досега действащите про-миграционни фактори, които са валидни главно за страни като България, а именно сериозните различия в доходите и жизнения стандарт между старите и нови страни-членки на ЕС, ще продължават да стимулират нагласите за емиграция. Икономическите и финансовите затруднения на страните от южна Европа, там, където вече има по-големи български общности, вероятно няма да доведат до рестрикции по отношение на достъпа на емигранти до трудовите им пазари, но намаляването на възможностите за намиране на работа и високата безработица, ще ограничават, от друга страна, нагласите за вземане на решение за емиграция особено към страни като Гърция и Испания.

Библиография

Antuofermo, M., Di Meglio E., (2012) Population and social conditions, Eurostat, Statistics in Focus, 9, p.1-8.

Bulgaria, Country notes – Recent changes in migration movements and policies, 2012, International Migration outlook, OECD, p. 216, www.oecd.org/migration/imo.

Dauderstadt, M., Keltek. C., (2012) Eurocrisis, Inequality is Growing Again in Europe, Friedrich Ebert Stiftung, September.

Migration and Remittances, Factbook, 2011, World Bank, Sd Edition, <http://www.worldbank.org>.

Christova-Balkanska, Iskra, (2010), Diversity in European Regions: Lessons from Germany. In: Janssens Maddy et al, The Sustainability of Cultural Diversity, Nations, Cities and Organizations, p. 97-116.

Chindea, M. Majkowska-Tomkin, H. Maltila and I. Pastor (2008), Migration in Bulgaria: A Country Profile, Ed. by Sh. Siar, International Organization for migration (IOM), www.iom.int.

Kaltchev, I. (2002) Census of Population, Housing Sector and Rural Entities (farms) in 2001, vol. 6 Sample studies, book 3 Territorial Mobility of Population, NSI.

Leetmaa, P., D. Leythienne, F. Montaigne, P. Wolff (2011) The 9 poorest countries catching up on income per capita, Eurostat, 16.

Svennebye, L. (2010) Major Dispersion of GDP per inhabitant across EU, Eurostat, Statistics in focus, 62.

Europe in figures, Eurostat yearbook, 2012.

GDP per capita, consumption per capita and comparative price levels, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained.

European Economic Forecast, Spring 2013, European Economy, 2.

European economic statistics 2010, Eurostat statistical books, EC, 2011. <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Eurostat, News Release, Euroindicators, 64/2013, 22.04.2013.

Euro area unemployment rate at 9.9%, Eurostat, News Release, May 2011.

Eurostat, New Cronos Database, 19.2.2011.

Eurostat, Newsletter 91/2010, 21/07/2010.

Eurozone Forecast, Ernst & Young, December 2010.

International Migration Outlook, 2012, OECD, p. 216, www.oecd.org/migration/imo.

[http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_aind&lang.en#](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_aind&lang=en#)

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2013_spring_forecast_en.htm

http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/3/6/04/1/index.

<http://www.rfi.fr/europe/20110430-ue-ouvre-son-marche-travail-ressortissants-est>
<http://www.la-croix.com/Actualite/S-informer/Monde/L-Espagne-ferme-son-marche-du-travail-aux-Roumains-EP-2011-08-02-695166>

<http://www.ine.es/>

България и Европа в разгара на кризата, Макро рискове и перспективи пред основните индустрии през 2010-2011 години (2010), Industry Watch, юни.

ЕС 2020 и приоритетите на България (2010), Институт „Отворено общество”, Център за икономическо развитие.

Минчев, В. (2010) Профил и нагласи на потенциалните емигранти от България след 2007 г.: емпирични оценки. В: Устойчиво развитие и многообразие в България, Сборник от материали, Икопис, София.

Нинов, Д. (2011) Политиката по работните заплати в България през последните 21 години – основни характеристики, последици и необходими промени, Доклад, Съюз на икономистите в България.

Тенденции в трансграничната миграция на работна сила и свободното движение на хора – ефекти за България, (2010) Доклад, Институт “Отворено общество”, с. 1-184.

БНБ, Годишен отчет 2010, София.

БНБ, Годишен отчет 2011, София.

БНБ, Годишен отчет 2012, София.

Национален статистически институт, <http://nsi.bg>.

IV. ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В БЪЛГАРИЯ И В ИСПАНИЯ (МЕТОДИКА И ОЦЕНКИ)

*Веселин Минчев,
Институт за икономически изследвания, БАН*

*Венелин Бошнаков,
УНСС*

4.1. Емпирично социологическо изследване в България (потенциални и завърнали се емигранти)

За целите на анализа в рамките на изследователския проект „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие” (Глави V – X на настоящата монография) бе осъществено анкетно проучване, реализирано като национално представително извадково изследване сред населението на Република България. Целевата генерална съвкупност обхваща населението към април 2011 г. във възрастовия интервал 15-59 г., като при планирането на извадката по региони е използвана наличната статистическа информация за населението, актуална към 2009 г. Теренната работа е изпълнена през април 2011 г. от Агенция за социално икономически анализи, с ръководител д-р Дочо Михайлов. Извадката е планирана и реализирана по модел на двустепенен гнездови подбор, като плановият обем от 1200 респонденти е разпределен пропорционално на населението в 28-те области на страната. Планирана е извадка от общо 200 гнезда при фиксиран брой единици на наблюдение в размер на 6 респондента във всяко гнездо. На първата степен на подбора във всяка област са избрани по случаен начин гнезда в населените места, което е осъществено по метода на подбор “с вероятност, пропорционална на големината”¹ на населените места.

¹ Sampling with probability proportional to size (Kish, L., *Survey Sampling*. New York: Wiley-Interscience, 1995).

На втората степен е осъществен подбора на респондентите, като във всяко попаднало в извадката гнездо е избран по случаен начин стартов адрес за наблюдение. Домакинствата, в които се избира респондент, са идентифицирани по метода на случаен подбор с обход, като се посещава всеки трети адрес след стартовия.

Таблица 4.1. Разпределение на извадката по пол и области

Област	Пол				Общо	
	Мъже		Жени		Брой	%
	Брой	%	Брой	%		
София град	102	17.3%	108	17.6%	210	17.4%
София област	15	2.5%	21	3.4%	36	3.0%
Шумен	15	2.5%	15	2.4%	30	2.5%
Ямбол	9	1.5%	9	1.5%	18	1.5%
Кърджали	15	2.5%	15	2.4%	30	2.5%
Плевен	21	3.6%	21	3.4%	42	3.5%
Видин	8	1.4%	10	1.6%	18	1.5%
Ловеч	9	1.5%	9	1.5%	18	1.5%
Перник	8	1.4%	10	1.6%	18	1.5%
Хасково	22	3.7%	21	3.4%	43	3.6%
Стара Загора	27	4.6%	27	4.4%	54	4.5%
Кюстендил	9	1.5%	9	1.5%	18	1.5%
Смолян	9	1.5%	9	1.5%	18	1.5%
Враца	15	2.5%	15	2.4%	30	2.5%
Монтана	12	2.0%	12	2.0%	24	2.0%
Габрово	12	2.0%	12	2.0%	24	2.0%
Търговище	11	1.9%	13	2.1%	24	2.0%
Пазарджик	24	4.1%	24	3.9%	48	4.0%
Варна	35	5.9%	37	6.0%	72	6.0%
Силистра	12	2.0%	12	2.0%	24	2.0%
Велико Търново	20	3.4%	22	3.6%	42	3.5%
Пловдив	56	9.5%	55	9.0%	111	9.2%
Бургас	35	5.9%	37	6.0%	72	6.0%
Сливен	14	2.4%	16	2.6%	30	2.5%
Благоевград	26	4.4%	28	4.6%	54	4.5%
Разград	13	2.2%	11	1.8%	24	2.0%
Русе	22	3.7%	20	3.3%	42	3.5%
Добрич	15	2.5%	15	2.4%	30	2.5%
Общо	591	100.0%	613	100.0%	1204	100.0%

Таблица 4.2. Разпределение на извадката по пол и възраст

Възрастови групи	Пол				Общо	
	Мъже		Жени		Брой	%
	Брой	%	Брой	%		
15-24 г.	116	19.6%	111	18.1%	227	18.9%
25-34 г.	136	23.0%	152	24.8%	288	23.8%
35-44 г.	131	22.2%	153	25.0%	284	23.6%
45-54 г.	133	22.5%	128	20.9%	261	21.7%
55-60 г.	75	12.7%	69	11.2%	144	12.0%
Общо	591	100.0%	613	100.0%	1204	100.0%

Таблица 4.3. Съпоставка на разпределението на респондентите в извадката по пол и възраст със структурата на населението според Преброяване 2011.

Възрастови групи	Пол				Общо	
	Мъже		Жени		Преброяване	Извадка
	Преброяване	Извадка	Преброяване	Извадка		
15-24 г.	19.5%	19.6%	19.1%	18.1%	19.3%	18.9%
25-34 г.	23.3%	23.0%	22.3%	24.8%	22.8%	23.8%
35-44 г.	23.9%	22.2%	23.3%	25.0%	23.6%	23.6%
45-54 г.	22.2%	22.5%	22.9%	20.9%	22.6%	21.7%
55-59 г.	11.1%	12.7%	12.4%	11.2%	11.7%	12.0%
Общо	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Източник: НСИ (<http://censusresults.nsi.bg/Reports/2/2/R1.aspx>)

За осигуряване на възможно най-висока степен на съответствие на демографската структура на извадката с тази на целевата съвкупност е осъществен последващ квотен контрол. Квотите по пол и възраст (пет възрастови подгрупи за всяка една от 28-те области) са определени пропорционално на големината на населението за всяка една възрастова подгрупа в съответната област. На тази основа се идентифицира лицето-респондент, като се извършва съгласуване с определената квота по пол и възраст (при повече от едно лице в домакинството от съответната възрастово-полова група – по метода на най-близкия рожден ден).

Плановата стохастична (извадкова) грешка на представителността на национално ниво (т. е. за цялата извадка) възлиза на 1,44%-ни пункта за оценяване на относителен дял в размер на

50%. Това осигурява много висока степен на валидност на извадковите резултати. Освен това, в резултат на приложените контролни процедури формираната извадка възпроизвежда структурата на населението по области, пол и възраст с много висока точност. Получените отклонения на извадковите дялове на подсъкупностите, обособени едновременно по пол и възрастова група, *за извадката като цяло* не надхвърлят 1%-ен пункт.

По-големи различия се установяват само при отделни възрастови групи в рамките на мъжете и на жените – например, при най-високата възрастова група (55-59 г.) относителният дял на лицата в извадката надхвърля този дял в генералната съвкупност с 1,2%-ни пункта при жените и с 1,6%-ни пункта при мъжете. Тези различия могат да се обяснят с факта, че планирането на извадката е осъществено по данни от 2009 г., като за изминалите две години са настъпили известни промени в полово-възрастовата структура на населението. Тези промени, заедно с влиянието на случайните фактори при формирането на извадката, са двете основни причини за появата на наблюдаваните отклонения. Тези отклонения обаче са минимални и не могат да поставят под съмнение валидността на резултатите от проведеното емпирично изследване.

Въпросникът включва 237 променливи, окомплектовани в 80 въпроса. Съдържа два основни раздела – първият (Раздел А – „Пребиваване в чужбина“) е ориентиран към набирането на информация от т. нар. „завърнали се емигранти“ (т. е. от хората били в чужбина за време повече от 3 месеца през последните 5 години).

Интересува ни информация за:

- Начините на заминаване;
- Работа (сектор на заетост и заемана длъжност);
- Образование (набира се информация за учащите зад граница – специалност; как се издържат по време на обучението и пр.);
- Доходи, разходи и трансфери (разпределение на респондентите по доходни групи); тази информация се използва за оценяване на паричните трансфери на емигрантите (без да се прави разлика между „трансфери от емигрантите“, респективно „възнаграждения на заетите в чужбина“ – за това вж. по-подробно в глава VIII на настоящата монография);
- Контакти с други българи;
- Отношение на местните хора и власти;
- Политическо участие.

Във втория раздел (Раздел Б – „Потенциална емиграция“) се тестват *нагласите за вземане на решение за емиграция* по типове – изселване; дългосрочна; краткосрочна; и образователна емиграция;

При това интересът ни е насочен най-вече към:

- Предпочитани дестинации;
- Причини (в контекста на известните закони на Равенщайн за т. нар. „push“ и „pull“ фактори);
- Очаквана дейност – сектор и позиция и пр.;
- Начини на заминаване;
- Отношение към емиграцията.

4.2. Емпирично социологическо изследване в Испания

В рамките на изследователския проект *„Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“* бе осъществено анкетно проучване сред българското население в Кралство Испания през периода Май-Юни 2011 г. За първи път български научен колектив планира и реализира изследване, засягащо диапазон от въпроси и проблеми на българската диаспора в Испания, при наблюдение на значителна по обем извадка (506 лица).

4.2.1. Планиране на извадката

По необходимост, проучването бе планирано като своеобразен хибрид на:

- национално представително извадково изследване сред българското население в Испания;
- квотна извадка, формирана съобразно полово-възрастовата структура на българското население в отделните автономни области и провинции на Испания.

Целевата генерална съвкупност обхваща регистрираното население със страна на произход „България“ съгласно официалните данни на Националния статистическия институт (INE) на Кралство Испания² към 2010 г. Тези данни са извлечени от електронната

² Instituto Nacional de Estadística, www.ine.es (Municipal Register: Foreign Population).

платформа на INE, която предоставя информация за регистрираните в дадено населено място чужденци, по пол и възраст. Обобщената на ниво „провинция“ и „автономна област“ статистическа информация е използвана за формирането на квотите по пол и възраст, необходими за провеждане на предвиденото проучване.

Структурата на българското население по пол и 3 възрастови групи (0-15, 16-44, 45-64, 65 и повече) е показана в Таблица 4.4. на най-високото ниво на регионална агрегация, а именно на ниво „автономна област“. Според тези данни в Испания са регистрирани близо 170 хиляди българи, за които има съответните административни записи в общинските системи за регистрация.

Таблица 4.4. Структура на българското население по пол и възраст

Възрастова група	Общо	Мъже	Жени
0-4	4.5%	4.4%	4.7%
05-09	4.4%	4.2%	4.6%
10-14	4.3%	4.2%	4.6%
15-19	5.4%	5.1%	5.8%
20-24	9.4%	8.9%	10.0%
25-29	12.9%	12.6%	13.2%
30-34	14.9%	15.8%	13.9%
35-39	12.5%	13.2%	11.6%
40-44	10.2%	10.6%	9.6%
45-49	8.7%	9.2%	8.2%
50-54	6.3%	6.2%	6.3%
55-59	3.8%	3.6%	4.1%
60-64	1.7%	1.4%	2.1%
65-69	0.6%	0.4%	0.8%
70-74	0.2%	0.1%	0.4%
75-79	0.1%	0.1%	0.2%
80-84	0.1%	0.0%	0.1%
85 и повече	0.0%	0.0%	0.0%
Общо	100.0%	100.0%	100.0%
Общо по пол:	54.2%	45.8%	100.0%

Източник: INE, Общински Регистър, 2010 (www.ine.es).

За осигуряване на представителност на наблюдението бе възприет модел на извадка, близък до вида „двустепенна гнездова извадка с подбор пропорционално на големината на гнездата“ (PPS – “probability proportional to size” sampling). За целта бе формиран кумулативен брой на лицата, регистрирани в населените места (т. нар. „общини“ с 5-цифрен административен код), получен в низходящ ред по броя на населението. Имайки предвид мобилността на населението и потенциалните проблеми на теренната работа, от практически съображения бе наложено ограничение – в схемата на подбор да се обхванат само населени места с поне 100 лица от български произход. Списъкът на тези населени места е представен в Табл. 4.5. По този начин, на практика, моделът на извадката предоставя шанс за селекция на населени места, обхващащи подсъвкупност от 123 хиляди лица измежду регистрираните 169 хиляди, което възлиза на близо 73% от българското население в Испания.

При планирането на извадката бяха получени серия от възможни извадки по този модел, доколкото той предвижда фиксиран брой на единици за наблюдение във всяко избрано гнездо. Бяха експериментирани последователно извадки с обем от:

<p>(1) 600 лица, разпределени в: (а) 120 гнезда по 5 лица, (б) 60 гнезда по 10 лица, (в) 40 гнезда по 15 лица, (г) 30 гнезда по 20 лица;</p>	<p>(2) 500 лица, разпределени в: (а) 31 гнезда по 16 лица, (б) 25 гнезда по 20 лица.</p>
---	---

Финансовото осигуряване на проучването не позволи да бъде избран вариант с по-малък брой лица в гнездо, чрез дисперсиране на извадката в повече на брой населени места. Ресурсното ограничение и преговорите с Агенцията-изпълнител на теренната работа (DatoBase Valencia) доведоха до избор на последния вариант, а именно **планов брой лица за анкетиране 500, разпределени в 25 гнезда по 20 лица**. Подборът на гнездата (населените места) е осъществен по стандартната процедура на извадковия модел, като е избрано стартово число в интервала $[1;K]$, където „ K “ е крачката на подбора. Тя е определена като отношение на броя на наблюдаваното население и броя на лицата за наблюдение в гнездо: $K = 122973/25 = 4919$. Случайно избраното число в този интервал е

RN = 4752, а „идентификацията“ на населените места, където попада крачката на подбора е по схемата:

ID[i]=ID[i-1]+K; ID[1]=RN=4752; ID[2]=ID[1]+K=9671; ID[3]=ID[2]+K=14590

Чрез тези „идентификатори“ се установява кои населени места попадат в извадката, като се използва информацията в кумулативната колона на подредбата на населените места. Този модел на подбор има следната особеност – при попадане на крачката на подбора повече от един път в диапазона, съответстващ на дадено населено място, то това населено място следва да се третира като „агрегатно гнездо“, обхващащо две или повече единични гнезда.

Таблица 4.5. Планов обем на извадката по населени места

Провинция	Населено място	Брой
28.- Madrid	28079-Madrid	20
28.- Madrid	28079-Madrid	20
07.- Balears (Illes)	07040 Palma de Mallorca	20
46.- Valencia	46131-Gandia	20
46.- Valencia	46250-Valencia	20
47.- Valladolid	47186 Valladolid	20
30.- Murcia	30030-Murcia	20
28.- Madrid	28005-Alcal de Henares	20
28.- Madrid	28047-Collado Villalba	20
09.- Burgos	09059 Burgos	20
29.- Malaga	29067 Malaga	20
28.- Madrid	28092-Mçstoles	20
50.- Zaragoza	50095-Ejea de los Caballeros	20
09.- Burgos	09018 Aranda de Duero	20
04.- Almeria	04013 Almeria	20
24.- Leon	24089 Leon	20
46.- Valencia	46020-Alcçdia de Crespins (l')	20
46.- Valencia	46179-Navarras	20
49.- Zamora	49021 Benavente	20
40.- Segovia	40043 Carbonero el Mayor	20
45.- Toledo	45168 Toledo	20
40.- Segovia	40906 San Cristçbal de Segovia	20
43.- Tarragona	43171 Vila-seca	20
28.- Madrid	28038-Cercedilla	20
19.- Guadalajara	19279 Torre del Burgo	20
	Общо:	500

Общо по провинции:	04.- Almeria	20
	07.- Balears (Illes)	20
	09.- Burgos	40
	19.- Guadalajara	20
	24.- Leon	20
	28.- Madrid	120
	29.- Malaga	20
	30.- Murcia	20
	40.- Segovia	40
	43.- Tarragona	20
	45.- Toledo	20
	46.- Valencia	80
	47.- Valladolid	20
	49.- Zamora	20
	50.- Zaragoza	20

Тогава обемът на извадката за наблюдение в него ще бъде 2 или повече пъти от определения фиксиран обем (20 лица). Такива обикновено са населените места с най-висок брой на целевото население, като например Мадрид или Валенсия. Таблицата по-долу съдържа планирания обем на извадката, разпределен по населени места и провинции, попаднали в извадката.

На втората степен е осъществен подборът на респондентите, като са определени квоти за наблюдение на мъже и жени от съответните възрастови групи. Квотите са образувани на ниво „провинция“ съобразно наличните данни за полово-възрастовата структура на българското население в тези провинции.

4.4.2. Провеждане на анкетирането

Теренната работа е осъществена от специализирана агенция за социологически и маркетингови проучвания DatoBase (в групата компании DATOS DE OPINION S.L и SALAS DATO BASE S.L) със седалище в гр. Валенсия. Агенцията е сертифицирана по Система за управление на качеството ISO 9001 и прилага собствени процедури за контрол на изпълнението от своите сътрудници. Контролът над анкетите на агенцията се осъществява от ръководители-супервайзори, които следят за изпълнението на планираните квоти и оказват съдействие по издирването на единици за наблюдение.

Таблица 4.6. Квоти за наблюдение в избраните провинции

Провинция	Общо	16-44	45-64			
04.- Almerÿa	20	15	5			
07.- Balears (Illes)	20	15	5			
09.- Burgos	40	30	10			
19.- Guadalajara	20	15	5			
24.- Leon	20	15	5			
28.- Madrid	120	86	34			
29.- Malaga	20	14	6			
30.- Murcia	20	15	5			
40.- Segovia	40	30	10			
43.- Tarragona	20	15	5			
45.- Toledo	20	15	5			
46.- Valencia	80	60	20			
47.- Valladolid	20	15	5			
49.- Zamora	20	16	4			
50.- Zaragoza	20	15	5			
	Мъже	16-44	45-64	Жени	16-44	45-64
04.- Almerÿa	11	8	3	9	7	2
07.- Balears (Illes)	10	8	2	10	7	3
09.- Burgos	21	16	5	19	14	5
19.- Guadalajara	11	8	3	9	7	2
24.- Leon	11	8	3	9	7	2
28.- Madrid	63	46	17	57	40	17
29.- Malaga	10	7	3	10	7	3
30.- Murcia	11	8	3	9	7	2
40.- Segovia	21	16	5	19	14	5
43.- Tarragona	11	8	3	9	7	2
45.- Toledo	11	8	3	9	7	2
46.- Valencia	45	34	11	35	26	9
47.- Valladolid	11	8	3	9	7	2
49.- Zamora	10	8	2	10	8	2
50.- Zaragoza	11	8	3	9	7	2

На извадков контрол подлежат случайно избрани 40% от анкетните карти, като този дял може да се увеличи, ако супервайзо-

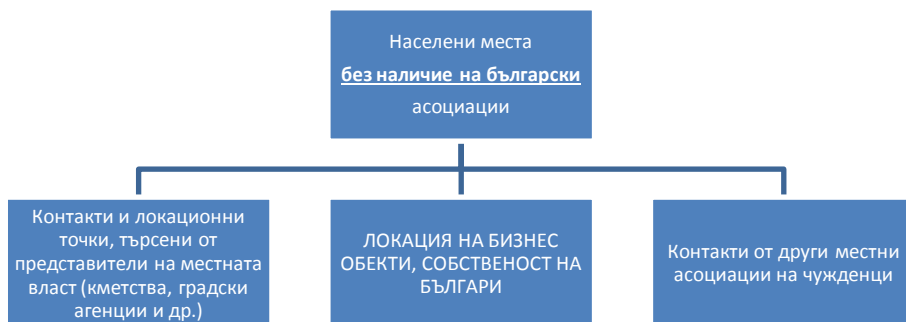
рът установи чести нарушения и неточности в работата на даден анкетърор.

За определянето на лица за наблюдение в дадено населено място са използвани всички възможни канали, чрез които анкетърорите могат да установят местонахождението на живеещи там българи. Най-често като отправни локации са използвани български търговски обекти (магазини, кафенета, ресторанти), както и съдействието на представители на български сдружения – там, където има такива. В редица случаи са възниквали затруднения по изпълнението на квотите в дадено населено място, при което са били търсени и анкетирани допълнителни единици в сходни по големина и социално-икономически статус гнезда от същата провинция.

При необходимост определянето на отделни единици за анкетиране е било осъществено при използването на принципа на „снежната топка“, като информация за живеещи в гнездото българи е получавана от други българи, с които анкетърорите са установили личен контакт (напр. в Мурсия, Леон, Бургос и др). Принципите на определяне на респонденти са представени схематично на фигурите по-долу. Трябва изрично да се подчертае, че българските асоциации и сдружения (там където е имало такива) са оказвали подкрепа и съдействие на анкетърорския екип. От решаващо значение за успеха на теренната работа е и фактът, че в много населени места е имало търговски и др. обекти, собственост на българи, послужили като „контактни точки“ с респондентите.

Фигура 4.1. Установяване на контакти с българската общност в населените места, в които има български асоциации

Фигура 4.2. Установяване на контакти с българската общност в населените места, в които няма български асоциации

Въпросникът, реализиран в Испания, включва 200 променливи и 76 въпроса. Те са групирани в 5 обособени раздела:

➤ *Раздел А. Условия в България преди заминаването за Испания*

Описващ ситуацията на респондента преди заминаването му за Испания – основно имуществен и трудов статус.

➤ *Раздел Б. Пристигане, заетост и „трансфери“ от Испания*

Включва стандартни въпроси за причините, начините на организиране на заминаването, дейността в страната – сектор на заетост и заемана длъжност и пр.

А така също – доходи, разходи, трансфери.

➤ *Раздел В. Връзки с българската общност и с България*

Разделът се концентрира на поддържаните връзки с други българи и с България, на отношението на местните хора и власт, на участието в събития, организирани от диаспората и на политическото участие на наблюдаваната съвкупност.

➤ *Раздел Г. Деца*

Интересува ни с кого контактуват / играят децата на българите; познанията им по български език и пр.

➤ *Раздел Д. Потенциално завръщане в България и оценка за въздействието на емиграцията*

Разделът се концентрира на това, дали в плановете на българите в Испания присъства възможно завръщане в България; тества се и по-общото им отношение към емиграцията и ефектите от нея върху България.

4.3. „Потенциални” и „завърнали се” емигранти – категоризация и оценки

4.3.1. Потенциални емигранти

Два са основните въпроса, въз основа на които, може да се оцени **миграционният потенциал и нагласи** в страната.

➤ *Доколко е вероятно да отидете в чужбина да работите или да учите за съответен период от време?*

➤ *Кога смятате да осъществите тези ваши намерения?*

Това са стандартни, апробирани в редица изследвания въпроси (в това число и на Международната организация за миграция). Чрез тях се набира информация, първо, за желанието/нежеланието да се пътува зад граница; както и за това с каква цел и за колко време се планира пътуването; а също и кога това може да стане на практика.

С първия въпрос типологизираме потенциалните емигранти на *(1) преселници;*

(2) дългосрочни трудови емигранти (т. е. търсещи трудова реализация зад граница за период повече от 1 година)

(3) краткосрочни трудови емигранти (с намерения за трудова реализация в чужбина за период по-кратък от 1 година).

С втория въпрос се опитваме да очертаем времевия хоризонт, в рамките на който заявените намерения биха се осъществили – т. е. “контролираме” доколко хипотетичните и станали въпрос на престиж миграционни намерения са в процес на реализация (предприемане на конкретни подготвителни стъпки за напускане на страната).

Таблица 4.7. Относителен дял на типовете потенциални емигранти от населението в трудоспособна възраст, според времевия хоризонт за осъществяване на намеренията

2011	Кратко-срочни	Дълго-срочни	Преселници	ОБЩО
През следващите 5-6 месеца (%)	1,0	1,2	2,4	4,7
До края на тази година(%)	1,0	2,1	2,0	5,1
През следващите 2-3 години (%)	2,2	3,6	3,2	9,1
В по-далечно бъдеще (%)	1,1	1,6	1,3	4,0
	5,3	8,5	9,0	22,8
До 1 година (брой)	92 037	153 395	203 249	448 681

Данните за миграционния потенциал и нагласи регистрират по-високи стойности дори спрямо изследването на НСИ от 2001 г. (Калчев, 2002; Минчев и др., 2004; Христова-Балканска и др., 2010) Ако при анкетното проучване по време на преброяването на населението тогава (2001 г.) *собствено* потенциалните емигранти (преселници плюс трудови емигранти) възлизат на 14,8%, то през 2011 г. констатираме, че те са 17,5%.

На поставяния многократно кардинален въпрос за *натиска за емиграция от страната* (разглеждана, в случая, въз основа на чисто хипотетичните нагласи за реализация в чужбина) – отговорът би могъл да бъде в руслото на “дестабилизиране” на българския миграционен модел към нагласи за перманентна и дългосрочна миграция, характерни за началото на прехода.

Така или иначе, цифрите сочат, че близо 450 хил. души в трудоспособна възраст (след корекция въз основа на “времевия хоризонт”), са с нагласи за трансгранична мобилност (2011 г.). Счита се, че не повече от 10% от заявите миграционни намерения ще ги осъществят на практика. Закономерността се проследява от първите емпирични изследвания на НСИ по въпроса (от началото на 90-те години) (Жекова, 2006).

4.3.2. Завърнали се емигранти и брой лица, пребиваващи в момента зад граница

Емпиричните проучвания сред завърнали се емигранти предоставят уникални възможности за оценка на броя на хората, пребивавали зад граница за определен период от време; техния миг-

рационен опит (в т. ч. и трансферното им поведение – Вж. Глава VIII в настоящата монография)

Чрез два въпроса:

➤ *Вие лично пребивали ли сте в чужбина за повече от три месеца през последните 5 г. (от 2006 г. насам)?*

➤ *Има ли членове на домакинството, които през последните 5 г. са били в чужбина за повече от 3 месеца или в момента са там?*

категоризираме т. нар. „завърнали се” и „текущи” емигранти. Завърнали се емигранти са лицата пребивали през последните 5 години в чужбина за време повече 3 месеца; а текущите/ фактическите емигранти в момента на изследването са се намирали зад граница.

Лицата пребивавали зад граница през 2006-2011 г. са около **450 хил. души**. А лицата, които в момента са зад граница са приблизително **256 хил. души**. Т. е. 10% от трудоспособното българско население е имало някакъв поминък зад граница през разглеждания период; а други 6% в момента работят в чужбина. Така или иначе **16% от българите в трудоспособна възраст са разчитали или продължават да разчитат на ангажменти зад граница**.

Средномесечният доход на българските емигранти възлиза на малко над 900 евро (с около 90 евро повече спрямо резултатите от изследването за Фонда за население на ООН от 2007 г. – Михайлов и др. 2007), а средната продължителност на престоя им – около година и половина – 18,2 месеца. Регистрираният дял на изпращаните средства в България възлиза на 31,2% от дохода. Така получаваме, че тази категория емигранти е внесла в страната около 458 милиона евро през 2010 г. А ако към тази сума се прибави и оценката за трансферите на пребиваващите в момента зад граница (приемаме, че тяхното трансферно поведение и опит са аналогични с описаните по-горе) получаваме, че т. нар. „завърнали се” и „настоящи” емигранти са внесли в страната сума надвишаваща 690 млн. евро през въпросната година (Вж. Глава VIII на настоящето изследване).

Далеч не на последно място, важно е да се оцени и анализира доколко тези около 700 хил. души („завърнали се” и „настоящи” емигранти) влизат в модел на „циркулярна” / „кръгова” емигра-

ция; каква част от тях ще останат окончателно зад граница; каква – ще се завърнат; ще заминат ли отново завърналите се и т. н.

Библиография

Калчев, Й. (2002) *Териториална мобилност на населението (социално-демографски характеристики)*, НСИ.

Михайлов, Д., Минчев, В., Бошнаков, В. и Кр. Николова (2007) *Семейни модели и миграция*, Фонд на ООН за население.

Жекова, В. (2006) „Външна и вътрешна миграция на населението в България”, *Икономически изследвания*, 2006, кн. 2, с.193.

Christova-Balkanska, Iskra and P. Naydenova, (2010) „Bulgarian migrants in Germany”, In: *Sustainable development in Bulgaria*, Ikopis, Sofia.

Kish, L., (1995) *Survey Sampling*. New York: Wiley-Interscience.

Mintchev, V., Boshnakov, V., Kalchev, I. and V. Goev. “External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants’ Attitudes and Profile”, *Economic Thought*, Issue No. 7/2004.

V. ДЕМОГРАФСКИ, СОЦИАЛЕН И ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

Йордан Калчев
ЮЗУ, Благоевград

5.1. Демографски, социален и икономически профил на потенциалните емигранти от България

5.1.1. Основни групи потенциални емигранти

При изследване на миграционните процеси сред населението важно значение има установяването на демографските, социалните и икономическите характеристики на мигриращото население. Въздействието и влиянието на обкръжаващата среда (инфраструктура, обществена среда – формални и неформални образования, национална и местна политика, семейна и приятелска среда) се възприемат по различен начин от отделните социално-демографски категории сред населението и в съответствие на това се формира различен тип миграционно поведение, респ. групи мигранти.

Взаимодействието на вътрешната структура на личността с обкръжаващата среда има изключително важно значение при изследване на миграционните процеси сред населението, но следва да се има предвид, че в континуума на процеса „миграция“ се разграничават две основни състояния: състояние на потенциална готовност за миграция и състояние на осъществена миграция (фактичката миграция). *Така се оформят две основни групи мигранти: потенциални мигранти и фактически мигранти, чийто демографски и социален профил е предмет на анализа.*

Основен проблем при изследване на потенциалната външна миграция е изборът на критерии за съставянето и прилагането на скала за измерване на потенциалната мобилност и формирането на съвкупността на потенциалните емигранти (Калчев, 2002). При разработването на инструментариума на изследването са използ-

вани критерии, свързани с целта на заминаването в чужбина, с продължителността на престоя извън страната и с вероятността за осъществяване на планираното заминаване.

Въз основа на приложените критерии при обработката на данните от проведеното социологическо изследване са формирани следните групи потенциални мигранти и потенциално немигриращо население:

Мигранти-преселници. Това са лица, за които е „много вероятно“ и „вероятно“ да се преселят да живеят в друга държава за много дълъг период и техните решения са ориентирани към окончателно преселване в друга държава. Тази група потенциални мигранти по данни от изследването обхваща над 9% от населението на възраст 15 – 60 г. или това е приблизително всеки десети на тази възраст. Характерно за тази група е, че близо една трета (32,7%) от анкетираните вече са били в чужбина за продължително време. За 78% от тях пребиваването им там е било свързано с работа, за 5% с тяхното образование, а 14% са живели при свои близки.

Дългосрочни мигранти (трудова миграция). Това са лица, за които е „много вероятно“ и „вероятно“ да отидат да работят в друга държава за повече от една година. Относителният дял на желаещите да заминат да работят в друга държава за време повече от една година е 8,9%. И от тази група мигранти близо 31% са пребивавали вече в чужбина. Аналогично и за тези потенциални мигранти предишното им пребиваване в други държави е било свързано с тяхната трудова дейност (79%), за 6% образованието също е било миграционна цел, а за 12% причините имат различен характер.

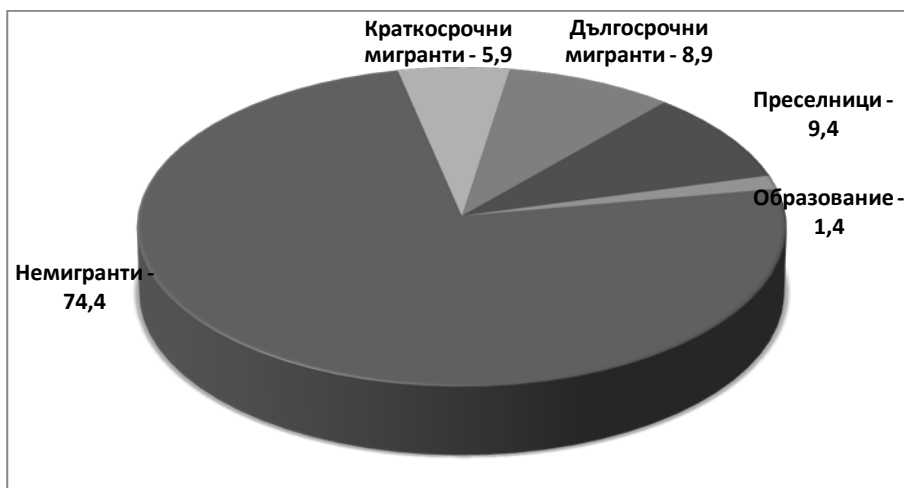
Мигранти с цел образование (образователна миграция). Това са лица, за които е „много вероятно“ и „вероятно“ да продължат своето образование в чужбина за време повече от една година. Потенциалната миграция на населението, свързана с продължаване на образованието, е многократно по-ниска – малко над 1 %. Тази група се оформя предимно от млади хора, които за първи път ще предприемат действия за организиране на заминаването си в друга държава, т. е. те нямат предишен миграционен опит.

Краткосрочни мигранти. Това са лица, за които е „много вероятно“ и „вероятно“ да отидат на специализация, да работят в друга държава или по други причини, но за време по-малко от ед-

на година. Краткосрочните мигранти съставляват 5,9% от анкетираните лица. Близко 24% от тях и преди са пребивавали в чужбина, като за 82% пребиваването е било свързано с трудовата им дейност, за 6% с образованието и 12% са живели при свои близки.

Немигриращо население. Това са лица, за които е „малко вероятно“ или „няма вероятност“ сега и в близко бъдеще да пребивават извън страната с цел работа, образование, специализация и др. за време повече от един месец. Това население съставлява близо 75% от населението на 15 – 60 годишна възраст. Следва да се отбележи, че само 5,4% от тази категория население през последните пет години е пребивавало в чужбина за по-продължителен период.

Първите три групи мигранти формират обхвата и интензитета на потенциалната външна миграция на населението в страната към наблюдавания момент.

Фиг. 5.1 Потенциални групи емигранти (интензитет в %) сред населението на възраст 15 – 60 години

Общо потенциалната миграция обхваща 19,7% от населението в наблюдавания възрастов интервал. При сравнение на получените данни с тези от проведени аналогични изследвания на външната миграция, се установява значимо повишаване на интензитета на потенциалната емиграция в сравнение с 2001 г., когато този

показател е бил 15,3% и 12,3% през 2007 година (Михайлов и др., 2007).

При изследването на потенциалната емиграция и свързването ѝ с основните социално-демографски характеристики на участниците в миграционните процеси, в анализа са използвани два основни типа структурни величини за: установяване на обхвата и интензитета на потенциалната миграция и структурата на потенциалната миграция.

Чрез показателите за интензитета се установява емпиричната честота на очакваните миграционни събития, т. е. колко често се срещат изразените мнения за преселване в друга държава с продължителност повече от една година и с различна миграционна цел, а чрез показателите за структурата – разпределението (структурата в %) на отделните категории потенциални емигранти по наблюдаваните социални и демографски характеристики.

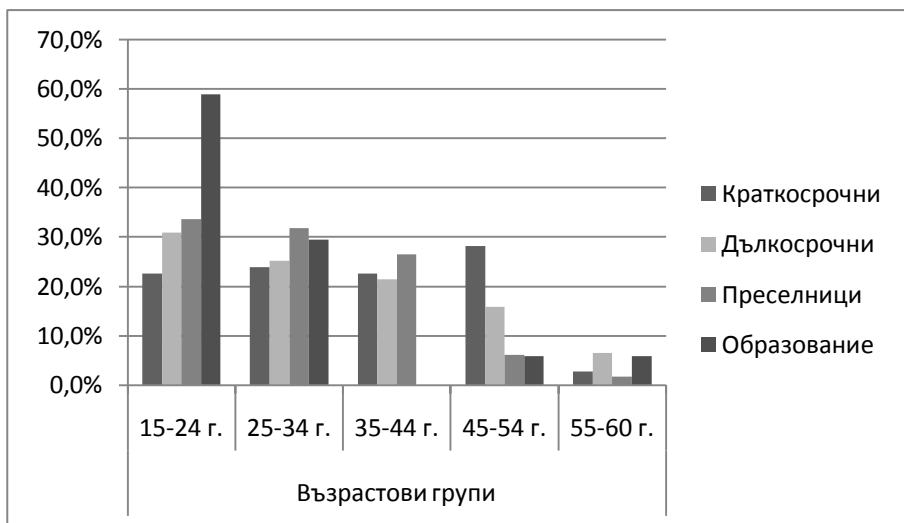
5.1.2. Полово-възрастова структура на потенциалните емигранти

Един от съществените признаци, свързани с миграционното поведение на населението, е възрасто-половата структура. Принципно интензитетът на потенциалната емиграция е по-висок сред мъжете.

Равнището на интензитета при мъжете е 11,2% за тези с намерение за трайно преселване или за дългосрочна емиграция. Тези относителни дялове сред жените са съответно 7,7 и 6,7%. В резултат на по-високия интензитет за потенциална емиграция сред мъжете, респ. и техният обхват сред емигрантите е по-голям.

Сред преселниците дялът на мъжете е над 58%, а на жените – 42%. Тези съотношения са съответно 62 и 38% сред дългосрочните емигранти. По отношение на емиграцията свързана с образованието няма съществени различия, но все пак тази причина е по-разпространена сред жените.

Поради малкия брой на обхванатите случаи не могат да се направят по-съществени заключения. При краткосрочните мигранти (специализация, учене) мъжете са с по-голям относителен дял (52%), отколкото жените – 48%.

Фиг. 5.2 Структура (в %) на групите потенциални емигранти по възраст

Естествено възрастта оказва много силно влияние върху потенциалната емиграция. Нейният интензитет е най-голям сред най-младото население на възраст 15 – 25 години и в трите категории потенциални мигранти. Близко 17% от тази възрастова група възнамеряват да се преселят в друга държава, около 15% да заминат да работят в чужбина за повече от една година и над 4% да продължат образованието си извън страната. Тази възрастова група естествено е с най-голям обхват сред тези, които имат намерение да мигрират за да продължат образованието си – 59%, около 33% е техният дял сред преселниците и 31% от тези които ще мигрират за да работят.

В следващите възрастови групи интензитетът на потенциалната миграция и нейният обхват систематично намаляват за всички групи мигранти. Равнището на интензитета на миграцията сред 25 – 34 годишните е 12,5% за преселниците и 9,4% за дългосрочните мигранти. Относителният дял на тази възрастова група сред потенциалните преселници е 32%, а сред трудовите мигранти – 25%. По отношение на миграцията, свързана с образованието тези статистически характеристики са много малки в тази възрастова група, въз основа на което може да се направи констатацията, че този вид миграция е характерен само за населението до 35 г. възраст.

В най-високата възрастова група (55 – 60 г.) интензитетът на потенциалната миграция с цел преселване е много нисък – 1,4% и малко по-висок сред дългосрочните мигранти – близо 5%. Относителният дял на лицата на тази възраст сред двете групи мигранти също е малък – 2% сред преселниците и 6,5% сред трудовите мигранти.

Интензивността на потенциалната краткосрочна емиграция до голяма степен се определя от нейния “целеви” характер. Стойността на интензитета е в границите 6 – 7,7%, като тези стойности са характерни за анкетираните до 54 години. Обхватът обаче, на този миграционен поток сред населението до 24 г. е 22% и постепенно нараства и достига 28% за 45 – 54 годишните.

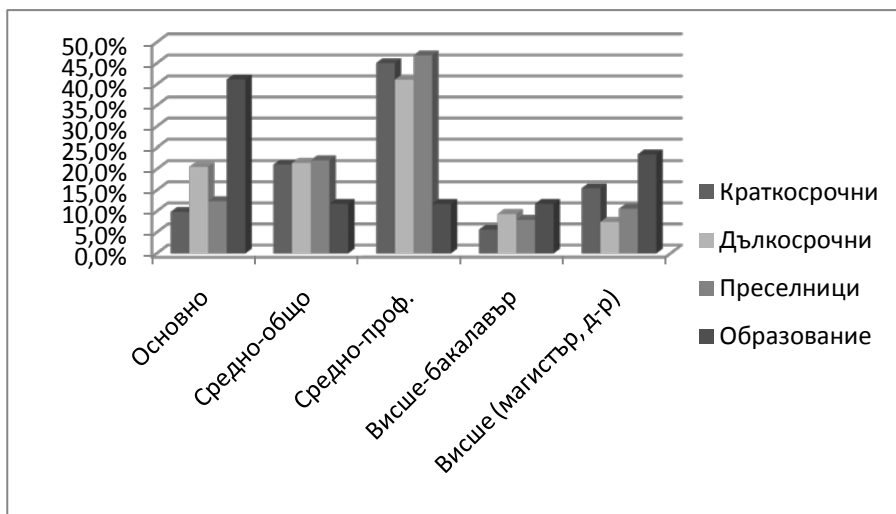
По отношение на разгледаните демографски характеристики може да се направи заключението, че съобразно сегашните миграционни нагласи на населението на възраст 15 – 60 г., очакваните външно миграционни потоци ще се формират предимно от мъжете и от населението на възраст до 44 г. възраст – 92% от преселниците и 78% от трудовите мигранти ще бъдат на тази възраст.

5.1.3. Образователна структура на потенциалните емигранти

Степента на завършеното образование или стремежът за постигане на образователно равнище също оказват влияние върху миграционните нагласи. Най-висок е интензитетът на потенциалната миграция сред лицата със средно специално и професионално образование, които имат желание да се преселят да живеят постоянно в друга държава – 11,9%.

Близко до това равнище е този показател и за потенциалните мигранти със средно-общо образование (10,4%). Общо от хората с тези две образователни степени се очаква да се формира 69% от потока на потенциалните преселници.

За лицата с висше образование интензитетът на потенциалната миграция е в границите между 6 и 8% и те ще съставляват около 19% от тези емигранти.

Фиг. 5.3 Структура (в %) на групите потенциални емигранти по образователни степени

Високо равнище на интензитета на потенциална миграция (11,5%) се установява сред анкетираните с основно образование, които възнамеряват да емигрират във връзка с осигуряване на тяхната трудова заетост, т. е. да отидат да работят в чужбина за време повече от една година. Близко до това ниво е този показател и за лицата със средно образование и бакалавър – от 9,3 до 9,9%. За лицата с най-високата степен на образование интензитетът на миграцията е два пъти по-нисък – 4,1%. По отношение на обхвата на мигрантите по видове образование с най-висок относителен дял сред трудовите мигранти се очаква да бъдат мигрантите със средно-професионално образование (41%), следван от този на лицата със средно-общо и основно образование – приблизително по 20%.

Образованието като причина за бъдеща миграция най-често се свързва с младите хора, които имат и по-ниски степени на завършено образование. С най-висок интензитет (4%) и обхват (41%) са тези, които имат завършено основно образование. За лицата със средно образование интензитетът е малко по-нисък (3,1%), а общият им относителен дял възлиза на близо 35%. От всички, които ще емигрират за да продължат образованието си

24% имат висше образование (магистър, доктор). Тук интензитетът е около 2%.

Интерпретацията за разпределението на потенциалните мигранти, посочили като причина продължаване на образованието, сред отделните образователни степени, следва да се приеме с условности поради малкият брой на случаите по разновидностите на разглежданите признаци.

При краткосрочните мигранти не се наблюдават съществени разлики в интензивността на потенциалните миграционни потоци за различните образователни степени. Интензивните характеристики тук са между 6 и 7%, с изключение за бакалаврите – 3,7%. Обхватът е най-голям сред лицата със средно образование – общо над 66%, а сред лицата с магистърска и докторска образователна степен – 16%.

Общо може да се направи заключение, че интензитета на потенциалната емиграция е най-висок сред населението със средно образование, имащо професионална подготовка. То по-често е склонно към преселване в друга държава или да осъществява трудова миграция. По-високо образование, макар и с по-малка интензивност, се ориентират към преселвания и краткосрочна емиграция.

5.1.4. Етническа структура и вероизповедание на потенциалните емигранти

Етническият състав на отделните категории потенциални емигранти в голяма степен се предопределя от общата етническа структура на населението в страната. Интензитетът на потенциалната готовност за емиграция от страната сред етносите обаче е различен. При анализа на тези данни трябва да се подходи внимателно, тъй като те с достатъчна надеждност могат да се приемат за българите и само информативно за анкетираните лица от другите етноси.

По отношение на интензитета на потенциалната миграция обобщено може да се каже, че той е най-висок сред българите и „други етноси“, когато става въпрос за преселване в друга държава (9,6%) в сравнение с този за турското (8,3%) и ромското (4%) население. Трудовата миграция с това измерение е предпочитана от лицата с турски произход – 12%. За българите и останалите етноси този показател е около 8,5%.

Краткосрочната миграция е най-предпочитана сред ромското население. Тук показателя за нивото на интензитета сред последното е 11% , за турците – 7,4% и за българите – 5,5%.

И в трите основни форми за потенциална емиграция най-голям е относителният дял на българите – от 81% сред краткосрочните мигранти на 83% сред трудовите мигранти и над 88% за преселниците.

Относителният дял на участниците в бъдещите миграционни процеси от турското етническо население е около 12% за краткосрочната и толкова за трудовата миграция, а от тези, които възнамеряват да се преселват, турците съставляват 8%. Готовността за миграция във връзка с продължаване на образованието почти изцяло се свързва с българското население. Разбира се в анкетата са попаднали и отделни случаи на лица от турския и други етноси, но въз основа на тях не могат да се правят заключения.

Структурата на потенциалните емигранти по изповядваната от тях религия до голяма степен съответства на етническата структура. Интензитетът на миграцията сред изповядващите източно-православна религия е 8,6% за желаещите да се преселят да живеят в друга държава и за тези, които искат да отидат да работят в чужбина за повече от една година. Краткосрочната миграция се предпочита от близо 6% от православните.

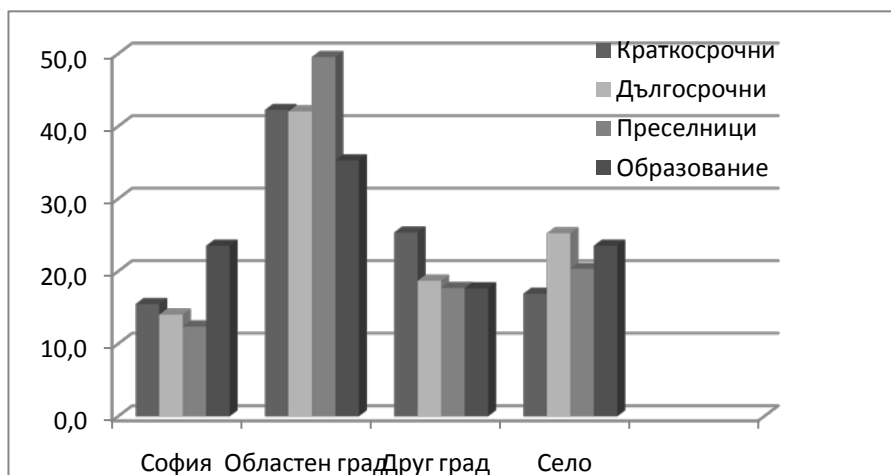
Сред изповядващите мюсюлманска религия 11% предпочитат трудовата емиграция, а 12% да се преселят в друга държава. Краткосрочната емиграция е възможен вариант за 3% от мюсюлманите. Независимо от различията в интензитетите на тези две вероизповедания (наблюдаваните случаи от другите религиозни общности са единични) се установява, че външно миграционните потоци от страната се реализират от хора с източноправославно вероизповедание – от 72 до 77%.

5.1.5. Структура на потенциалните емигранти по местоживее

Потенциалът на населеното място относно възможностите и условията, които предоставя за всекидневния живот е един от съществените социални признаци свързани с миграционното поведение на населението. Интензитетът на бъдещите преселвания е най-висок сред населението на областните градове – 12,3%.

Близък по равнище (10%) е той и за трудовата миграция на същото население. В селата също се отбелязват по-високи стойности на интензитета на потенциалната миграция – 10% за дългосрочната (трудова) миграция и 8,4% относно търсенето на възможности за преселване.

За останалите градове и столицата равнището на потенциалната миграция и за трите вида миграция (без тази за образование) е от 6 до 7%. Потенциалната образователна миграция е желание на представители от всички типове населени места.

Фиг. 5.4 Структура (в %) на потенциалните емигранти по местоживеене

Сред мигрантите-преселници най-голям се очаква да бъде относителният дял на емигриралите от областните градове. Близко 50% от потока на преселниците ще се формира от това население, следвано по значимост от относителният дял на населението от селата – 21% и 18% за населението от другите градове. От всички бъдещи преселници 12% се очаква да бъдат от гр. София. Също е съотношението на структурата на потока и за дългосрочната миграция.

Отново сред трудовите мигранти най-голям ще бъде относителният дял на тези, които ще се рекутират от областните градове – 42%.

Селата също са с значимо присъствие в тази структура – с относителен дял от 25%. От потенциалните трудови мигранти 14% в момента живеят в гр. София, а в останалите градове – 19%. От тези, които предвиждат да напуснат страната и да работят за кратко в друга страна 42% живеят в областните градове, 25% в другите градове на страната, а в гр. София и селата – по 16%.

В заключение може да се обобщи, че потенциалните мигранти основно ще се рекрутират от населението на областните градове и в по-малка степен от селата и гр. София.

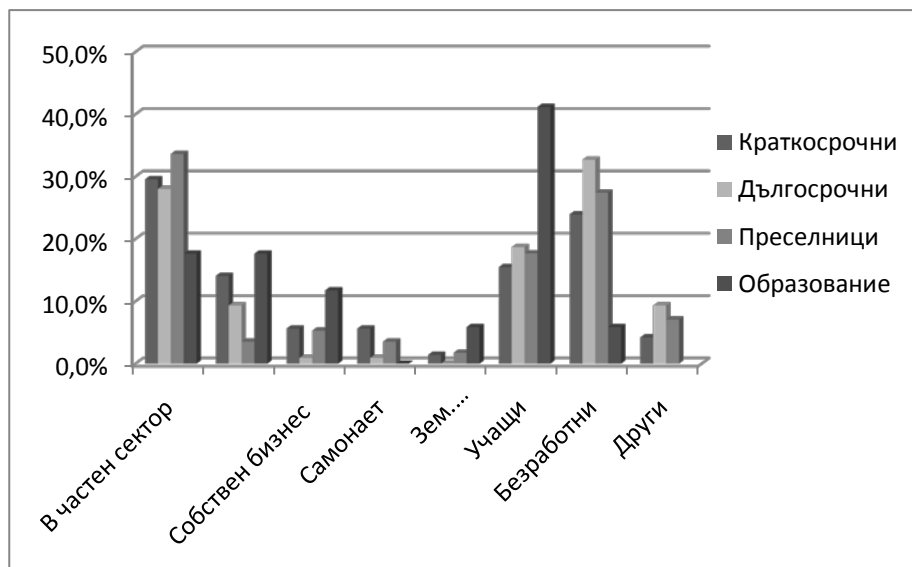
5.1.6. Социално-икономически и материален статус на потенциалните емигранти

Социалният и икономическият статус на всеки човек в максимална степен предопределя условията на живот за него и семейството му. Именно житейските условия много често са причина за емиграция от страната.

При анализирането на разпределението на анкетираните лица според предпочитаната от тях форма за емиграция и **социалния статус**, който те имат се обособяват **групи с подчертана ориентация към емиграция от страната**. Тази категория хора трудно „се справят” с икономическите условия в страната.

Интензитетът на миграцията, свързана с *преселване* в друга държава, е най-висок сред младите хора – ученици и студенти (15%). По-нисък е интензитетът сред лицата със свободна професия (14%) и сред безработните – 13%. Почти всеки десети (9,4%) от наетите в частна фирма също желае да се изсели от страната. Най-нисък е този показател сред наетите в държавна/общинска фирма или организация – 2%.

Не в същата последователност, но от посочените групи основно ще се определя социалната *структура* на този емигрантски поток. Основната част от емигрантите се очаква да бъдат от наети в частните фирми – близо 34%. На второ място по обхват са безработните (27%), следвани от учениците и студентите – 18%.

Фиг. 5.5 Структура (в %) на потенциалните емигранти по социален статус

Аналогична е информацията и за дългосрочните (трудови) потенциални мигранти. Интензитетът на потенциалната миграция отново е най-висок при учащите и безработните. Този показател и за двете групи е 15%. На следващи по-ниски нива по готовност за миграция са наети в дейности, обслужващи обществото и личността (7%) и наетите в частни фирми -7,4%. По отношение на социалната структура потокът на трудовите мигранти ще се формира от безработни -33%, наетите в частни фирми – 28% и от ученици и студенти – 19%.

Краткосрочната миграция е най-често предпочитана от лицата със свободна професия. Интензивната величина за тях е 14%, следвана от тази за учениците и студентите (8%) и за безработните – 7%. Всички останали социални групи са с интензитет на желание за краткосрочна работа в чужбина между 5 – 6%. Близко 30% от състава на краткосрочните мигранти ще бъде от хора наети сега в частния сектор. Другата основна част на потока (24%) ще се формира от безработни и 14% от наети в държавните или общински организации и фирми.

На фона на много по-ниския интензитет и обхват на потенциалната емиграция, свързана с получаване и продължаване на обра-

зованието, като значим се откроява този показател сред учениците и студентите – 5,3%. Те в основни линии ще формират този миграционен поток.

Към него с дялове по 17% ще се включат наетите в частни и държавни фирми и организации. Може да се предположи, че това също са млади хора, които сега са заети, но имат желание да продължат образованието си.

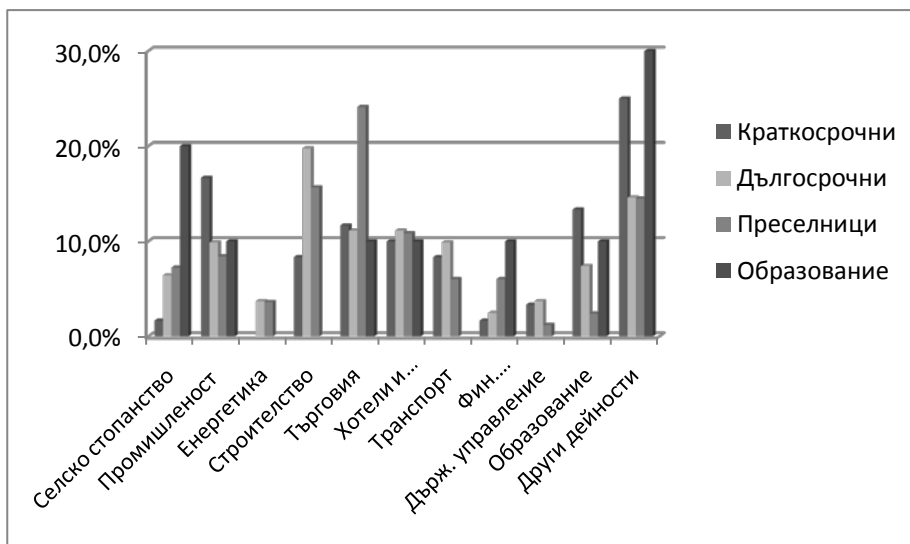
Икономическата дейност, с която са заети хората, също влияе в голяма степен върху взимането на решение за миграция, както и за нейната форма. Най-висок *интензитет* за преселване в друга държава се установява сред заетите със строителна дейност и в хотелиерските и ресторантьорските услуги – 14%.

Същото ниво на желание за емиграция имат и лицата без определено занятие. Около 12% е този показател за занимаващите се с финансово посредничество, а също в търговията и услугите. В последните два бранша ще се формира 24% от *състава* на този поток, следвани от лицата без определено занятие (19%) и заетите в строителството – 16%.

Нагласата за трудова емиграция отново е най-често срещана сред заетите в строителството – близо 18%. Тази форма на емиграция е предпочитана и от заетите в хотелиерство и ресторантьорство – 14% и от лицата в транспортния бизнес – 11%. Структурата на този поток ще се определя от 20% строители, 13%- лица без занятие и по 11% от работещи в търговията и услугите, хотелите и ресторантите.

Краткосрочната емиграция е предпочитана от заетите в почти всички основни икономически дейности. Малко по-открояващо е равнището на интензитета сред заетите в образователната сфера (11%), хотелите и ресторантите – 9% и преработващата промишленост – 9%.

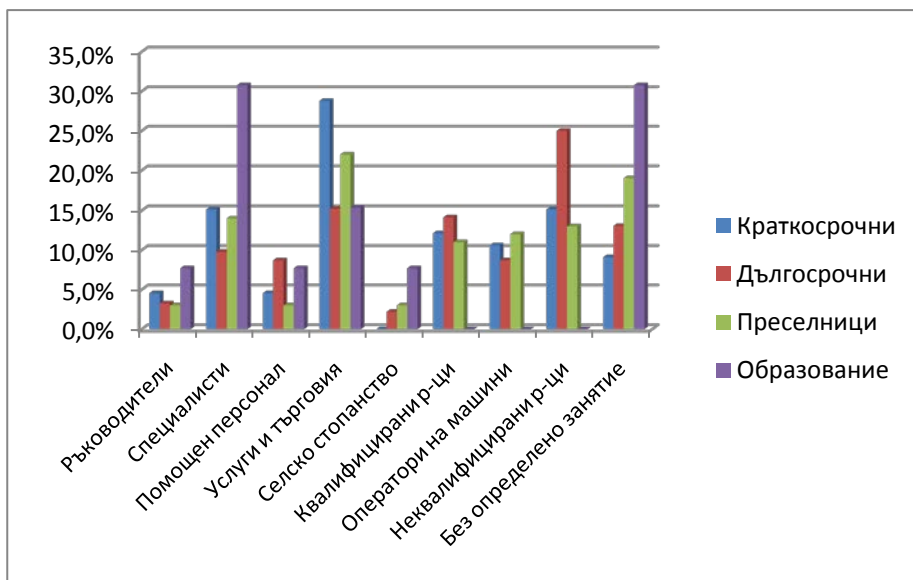
В структурата на краткосрочните мигранти около 17% ще бъдат заети от преработващата промишленост, 13% в сферата на образованието, а работещите в търговията и услугите, хотелите и ресторантите – по около 11%.

Фиг. 5.6 Структура (в %) на потенциалните емигранти по икономически дейности

По отношение на *заеманите длъжности и професии равнището на желание* за емиграция от страната с цел преселване е по-често изразявано сред операторите на машинни и съоръжения, и транспортни средства (13%), персонала зает с услуги за населението, занимаващи се с охрана и търговия (11%) и квалифицирани и неквалифицирани работници – близо 9%. В общата *структура* на преселниците близо 60% ще бъдат от посочените професионални групи.

Желанието за трудова миграция най-често се среща сред неквалифицираните работници – 16% и квалифицираните производствени работници – 10%. Тези две професионални групи и заетите с услуги за населението, охрана и търговия ще съставляват 55% от професионалната структура на трудовите мигранти.

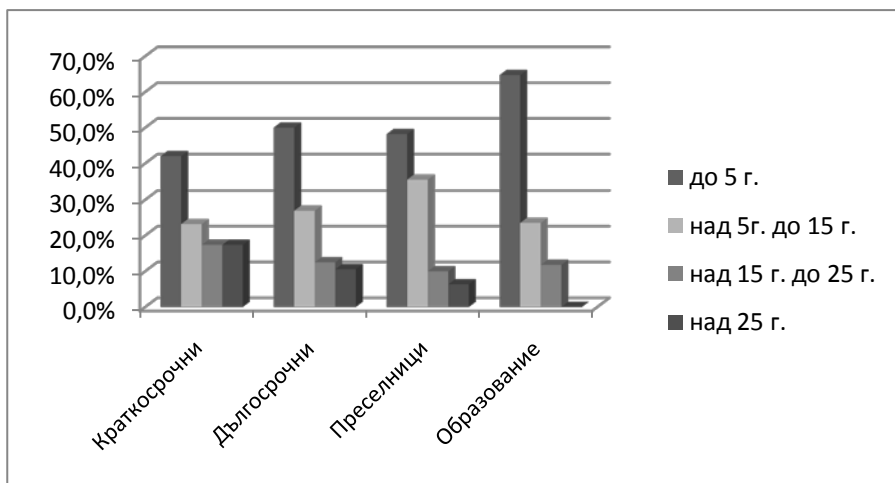

Фиг. 5.7 Структура (в %) на потенциалните емигранти по групи професии

Лицата, които желаят да мигрират във връзка с развитието на тяхното образование са предимно от средите на аналитични и приложни специалисти, ръководен и помощен персонал.

Във всички разглеждани форми на потенциалната миграция интензитетът на миграцията намалява в зависимост от продължителността на **придобития трудов стаж** на лицата. За тези, които имат трудов стаж до 5 г. интензитетът на емиграция е 14,2% от заявителите, че искат да се преселят в друга държава. Близък по значение (13,9%) е показателят при дългосрочните (трудови) мигранти и с по-ниска стойност – този за краткосрочните мигранти, а именно – 7,8%.

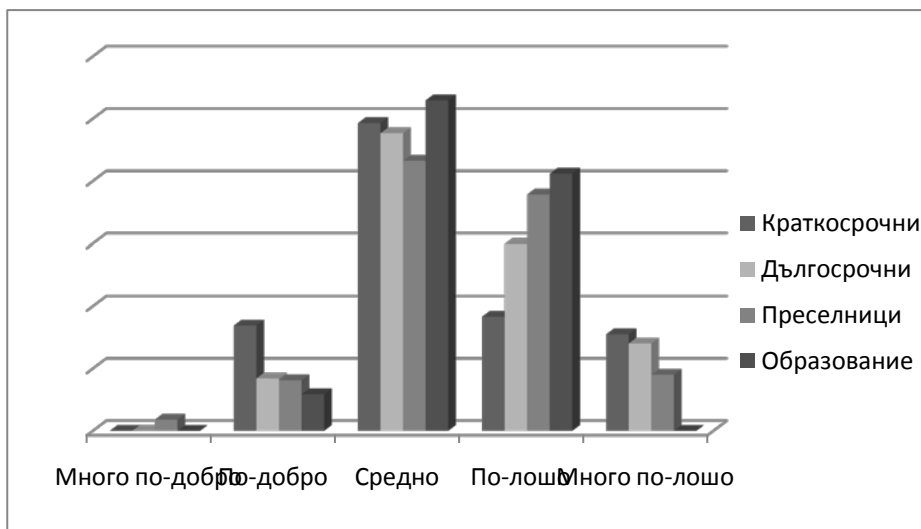
За лицата с трудов стаж 5 – 15 г. посочените стойности на интензитета намаляват съответно на 12% за преселниците, 9% за трудовите мигранти и 5% за краткосрочните мигранти. С нарастване на продължителността на трудовия стаж желанието за миграция намалява и сред анкетираните със стаж над 15 г. интензитетът на миграцията за всички нейни форми е под 5%.

Фиг. 5.8 Структура (в %) на потенциалните емигранти по трудов стаж

Близо половината от преселниците и дългосрочните мигранти са лица със стаж под 5 г., или това са предимно млади хора. За краткосрочните мигранти този относителен дял е 42%. В тази структура с най-малък относителен дял са лицата с трудов стаж над 25 години – 6% сред преселниците, 10% сред трудовите мигранти, а по отношение на краткосрочните мигранти техният относителен дял би надхвърлил 18%. Структурата на потока на миграцията, свързана с образованието, изцяло (65%) се доминира от лица със стаж под 5 години, а тези с 5 – 15 г. съставляват 24%.

Оценката на финансовото си състояние в сравнителен аспект, от 43 до 49% сред всички групи мигранти го определят като „средно положение“. Сред преселниците и трудовите мигранти почти толкова (46 респ. 43%) са тези, които оценяват своето финансово състояние като „по-лошо“ и „много лошо“. При желаещите краткосрочна миграция делът на тези оценки е значително по-малък – 15%. Близо 17% от тази група мигранти оценяват финансовото си състояние като „по-добро“ в сравнение с останалите хора, докато сред преселниците и трудовите мигранти този относителен дял е около 8%. От тук може да се направи заключението, че равнището на доходите е един от основните мотиви при вземането на решение за емиграция от страната.

Фиг. 5.8 Структура (в %) на потенциалните емигранти по оценка на финансовото си състояние

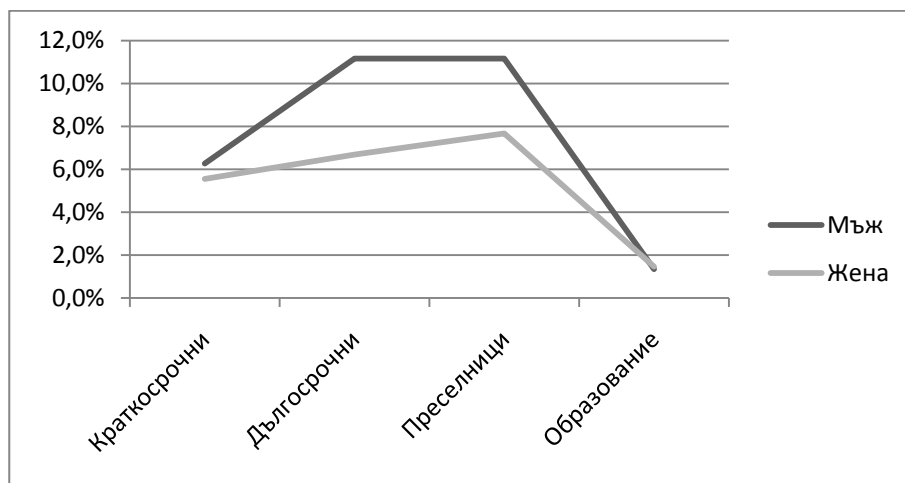
В резултат на направения анализ на данните за социално-икономическия статус на потенциалните емигранти може да се направи следното обобщение: миграционните потоци ще се формират предимно от безработни и заети в строителството, хотелиерството и ресторантьорството, от средите на квалифицираните и неквалифицирани производствени работници и персонала зает с услуги за населението и в търговията. Миграцията, свързана с образованието по всички разгледани социално-демографски характеристики може да се определи като миграция на младите хора. Краткосрочната миграция може да се възприеме като една възможност за част от хората, мотивирани от желанието да подобрят своето финансово състояние.

5.1.7. Заключение

След периоди на протичащи с висока интензивност външно миграционни процеси (основно емиграция) сред населението на страната в края на миналия век постепенно започна да се формира тенденция на снижаване на техния обхват и интензитет. Въпреки очакванията за ново нарастване на външно миграционните потоци след влизането на страната в ЕС, това не се случи. Напротив през този период те достигнаха минималните си равнища след полити-

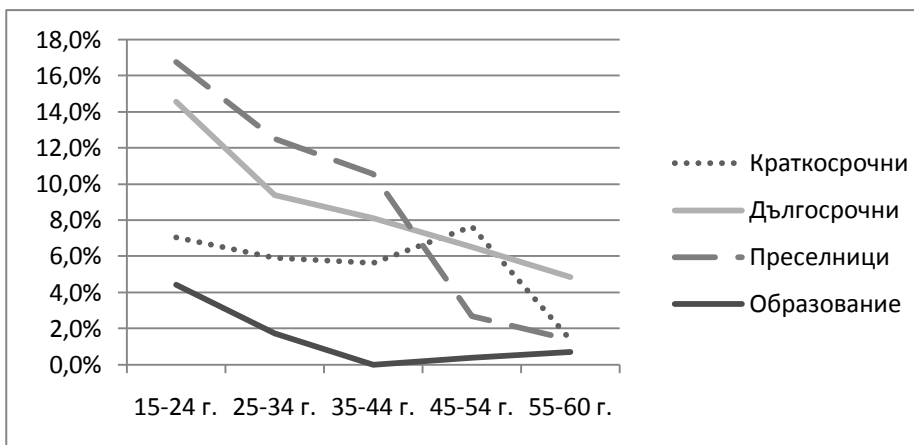
ческото и икономическо преустройство на страната, доколкото е възможно да се даде точна оценка за тези процеси от проведените специализирани изследвания. Настоящото изследване обаче, показва, че отново нараства интензивността, респ. и обхвата, на миграционните процеси. Тази оценка може да се приеме за надеждна и оправдана, ако се изходи от разбирането, че миграцията сред другите социални и демографски процеси е най-бързата и адекватна форма на реакция от страна на населението спрямо съществуващите икономически и социални условия на живот в страната, включително и въздействието на международната финансова криза.

На следващите графични изображения са представени *равнищата на интензивността на потенциалната външна миграция* за отделни социално-демографски категории от населението и предпочитаната от тях форма на миграция, придружени от кратък обобщен коментар.

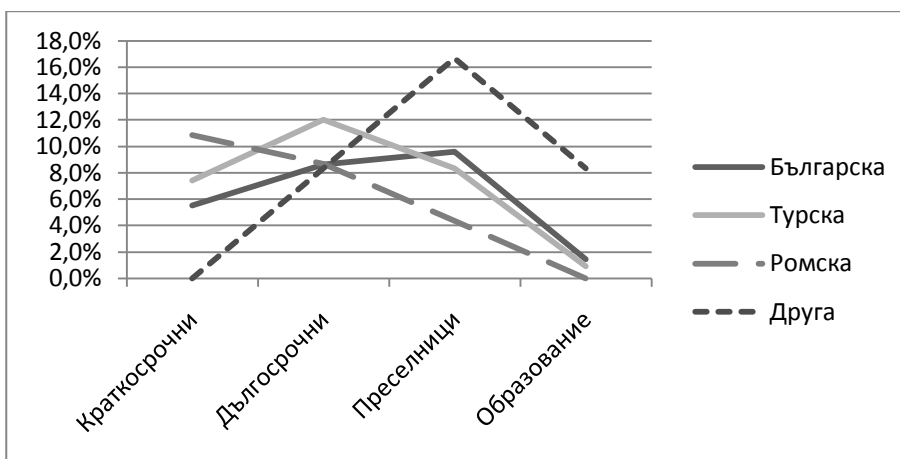
Фиг. 5.9 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по пол

Интензитетът на потенциалната миграция сред мъжете е по-висок от този сред жените. Мъжете еднакво предпочитат трудовата миграция и преселването в друга държава. Жените по-често се стремят към преселване.

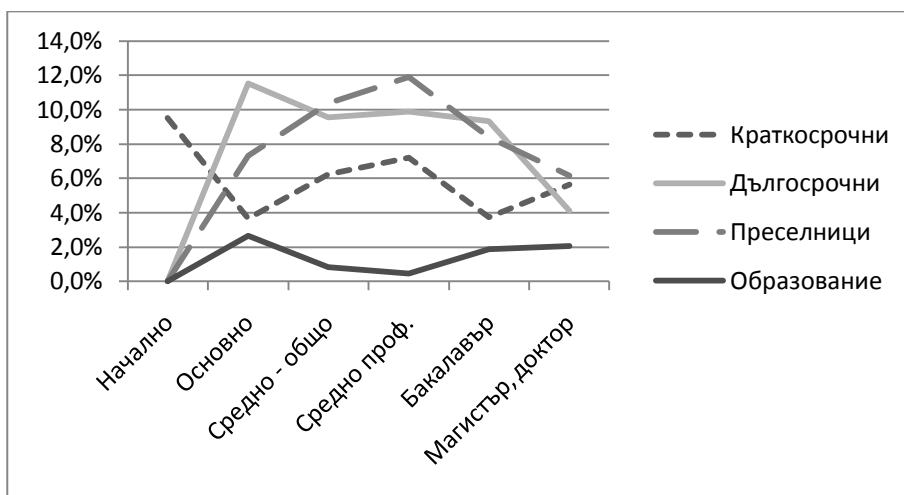
Фиг. 5.10 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по възраст

Интензитетът за всички форми на потенциалната миграция е най-висок сред младите хора. Преобладаващо те формират образователния миграционен поток. Най-предпочитаната форма на миграция е преселването, следвана от трудовата миграция. Те са предпочитани основно от населението до 44 години. Населението на 45-54г. предпочита краткосрочната миграция. С нарастване на възрастта желанието за миграция намалява.

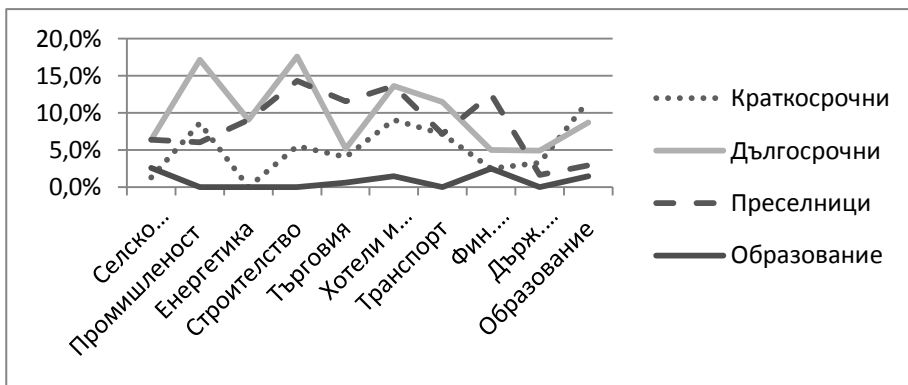
Фиг. 5.11 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по етнически групи

С най-висок интензитет на миграция са хора извън трите основни етноса в страната. Те възнамеряват да се преселят или да продължат образованието си в друга държава. Хората от турския етнос предпочитат и са с най-висок интензитетът за дълготрайната (трудова) миграция. Българите също предпочитат трудовата миграция, но показват и по-чести стремежи към преселването. С най-висок интензитет за миграция сред ромското население се очертава краткосрочната миграция.

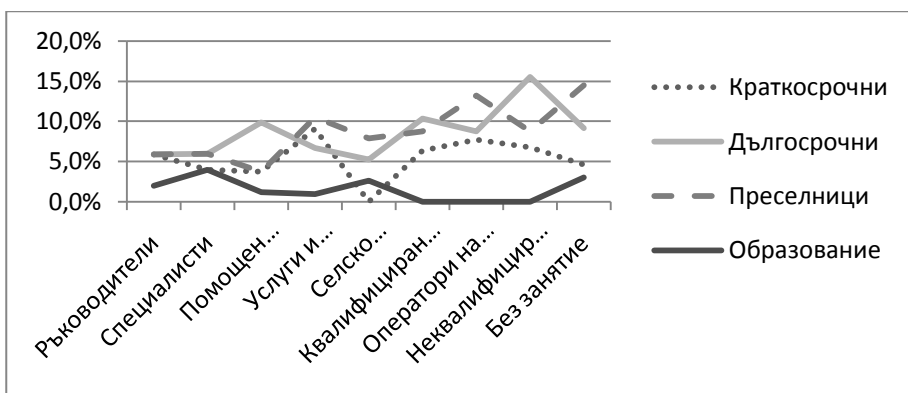
Фиг. 5.12 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по образование

Хората без и с начално образование най-често предпочитат краткосрочната миграция. Хората със средно образование, вкл. и тези които имат професионална подготовка, са с по-чести нагласи за дългосрочна миграция. Интензитетът на преселванията е най-висок сред лицата със средно специално и професионално образование. Значима част от тях преди това са били трудови мигранти. Интензитетът на образователната миграция нараства в образователните степени след средното образование. Очертава се обща тенденция с нарастването степента на завършено образование интензитетът на потенциалната емиграция да намалява за всичките и форми.

Фиг. 5.13 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по икономически дейности

Най-висок интензитет на трудовата емиграция има сред заетите в промишлените дейности, строителството, хотелиерството и ресторантьорството, и транспорта. Най-чести желания за бъдещо преселване в друга държава изразяват заетите в строителството, хотелиерството и ресторантьорството, търговията и финансовото посредничество. Краткосрочната миграция е предпочитаната форма за емигриране от страната за заетите в промишлените дейности, хотелиерството и ресторантьорството, образованието. Образователната миграция се предпочита от тези, които са заети във финансовото посредничество и в самата образователна сфера.

Фиг. 5.14 Интензитет (в %) на видовете потенциална миграция по групи професии

Стагнацията на пазара на труда у нас изтласква неквалифицирания труд. Колкото е по-ниска квалификацията на заетите, толкова по-често се регистрират нагласи за емиграция. Интензитетът на трудовата миграция е най-висок сред неквалифицираните работници и тези без занятие, и малко по-нисък при помощния персонал и квалифицираните работници. Преселването е предпочитано от заетите в търговията и услугите, оператори на машини и транспортни средства и тези, които нямат занятие. Отново същите изброени дотук категории заети лица се характеризират с висок интензитет за краткосрочна миграция. Обяснението може да се сведе до търсенето на форми за осигуряване на заетост. Емиграция във връзка с образованието най-често възнамеряват да осъществят т.нар. аналитични и приложни специалисти.

5.2. Демографски, социален и икономически профил на завърналите се емигранти в България

Изследването на фактическа (осъществена) външна миграция е трудна задача. Приетият модел на изследването и неговата инструментална част позволиха да се събере информация за социалните и демографски характеристики на завърналите се емигранти, за тяхната трудова и социална дейност в страната на пребиваването, за постигнатите цели, резултати и удовлетвореност от тяхната миграция, бъдещи намерения и други.

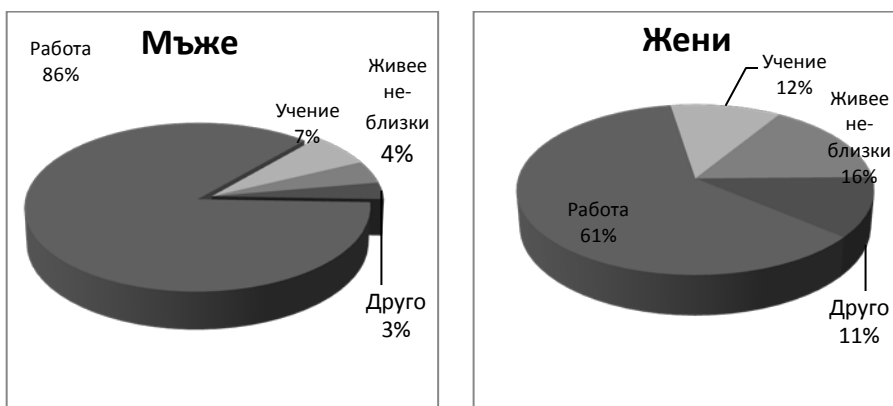
Поради ограничения брой на попадналите в извадката на изследването завърнали се мигранти, не могат да се направят задълбочени и прецизни обобщаващи изводи за българската емиграция в чужбина и ефектите от тази миграция. Получените от изследването данни, макар да следва да се възприемат в определени граници и с информативен характер, допринасят за разкриването на нови елементи и отношения при изследването на този сложен и многоаспектен процес.

5.2.1. Полово-възрастова структура на завърналите се емигранти

От всички наблюдавани случаи на завърналите се емигранти (136 лица) за 78% от тях пребиваването им в друга държава е било

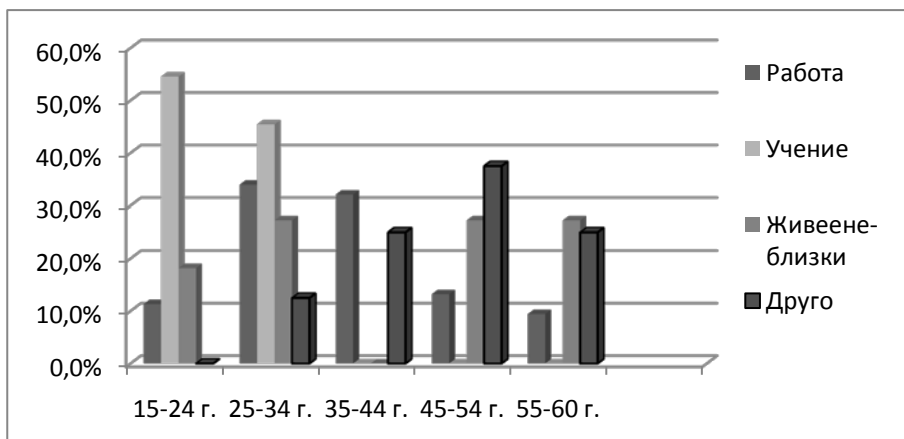
свързано с тяхната трудова заетост. Около 8% са придружавали свои близки и са живеели при тях. Толкова е и относителният дял на тези, които са продължавали своето образование в другата страна.

Две трети (68%) от всички завърналите се емигранти са мъже, а останалите – жени. Сред трудовите мигранти преобладават мъжете (75%), а сред емигрантите, за които основната дейност е била свързана с образованието им, половете са представени равномерно. По-ниската икономическата активност сред жените се показва и от значително по-големият им относителен дял сред емигрантите, които са заминали в другата страна за да живеят при своите близки – 64%.

Фиг.5.15 Структура (в %) на мъжете и жените по вид дейност в чужбина

Завърналите се емигранти са млади хора. Средната им възраст е около 37 години, като се има предвид, че средната възраст на населението в страната (от 0 до 100г.) е над 40 години. Това се потвърждава и от факта, че 72% от тях са на възраст до 44 години. Естествено най-млади по възраст са тези, които са били в чужбина във връзка с образованието им. Всички са на възраст до 34 г., а 55% са до 24 години. Основната част от трудовите емигранти са на възраст 25 – 44 години – 66%. В тази група мигранти по-високите възрасти са с по-малки относителни дялове – под 13%.

Фиг.5.16 Структура (в %) на емигрантите по възраст и по вид дейност в чужбина

Разпределението по възраст на пребиваващите при своите близки е почти равномерно – относителните дялове за отделните възрастови групи са около 27%. Тези, които не са уточнили своята дейност по време на пребиваването си в чужбина са по-възрастни – над 45 години.

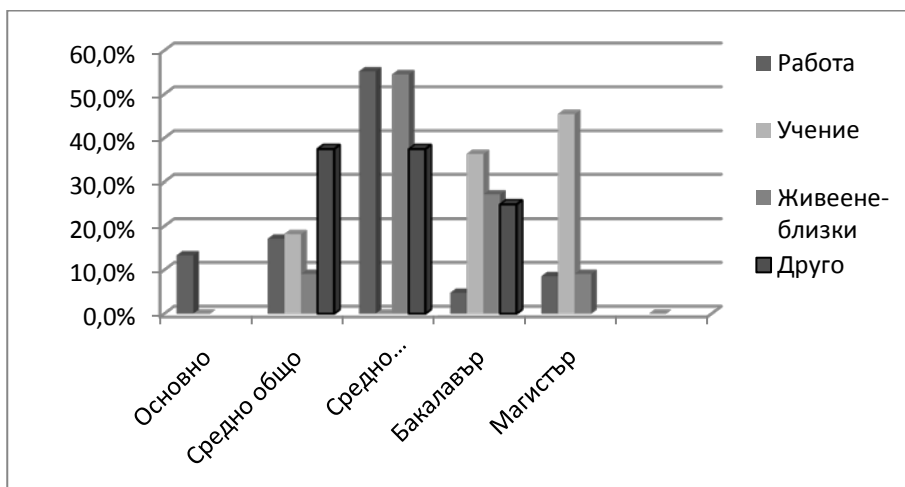
От всички мигранти 58% нямат деца, 28% имат по едно дете и 14% имат по две деца. От трудовите мигранти 33% имат по едно дете. С две деца са 14% от тях.

Преобладаващата част от завърналите се мигранти живеят в областните градове. Те съставляват 44% от всички завърнали се. Повече от една четвърт (28%) живеят в селата, а 18 % в останалите градове на страната. Столицата е с най-малък относителен дял в този поток на завърналите се емигранти – 9,6%. *Тази структура на мигрантите по местоживеене съвпада почти изцяло с тази на потенциалните емигранти, което потвърждава извода, че външната миграция основно се рекрутира от населението в областните градове и селата.*

5.2.2. Образователна структура на завърналите се емигранти

Половината (49,6%) от завърналите се емигранти имат завършено средно професионално образование. Към тях следва да се

добави и делът на тези със средно общо образование – 18%. Общо сред тях с висше образование са 22%.

Фиг.5.17 Структура (в %) на емигрантите по образование и по вид дейност в чужбина

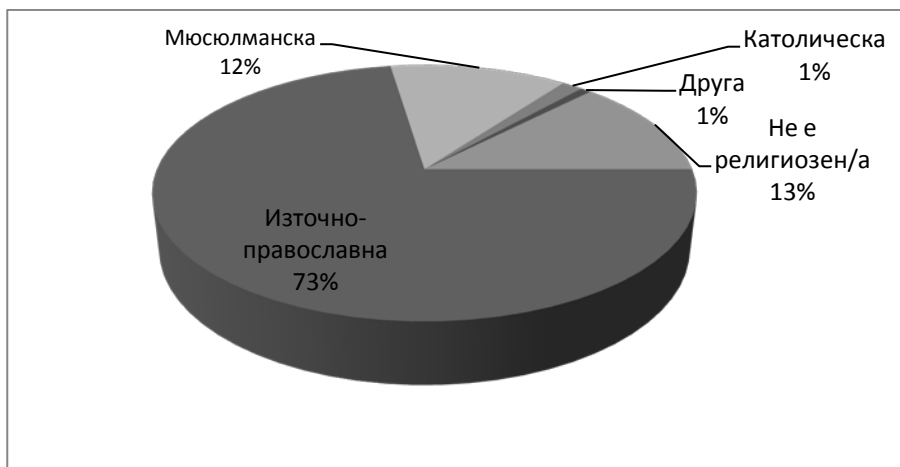
Сред емигрантите, за които основната дейност е била работата, средно образование имат 72%, висшестите са 13%, а тези с начално образование са 13%. От завърналите се мигранти, за които основната дейност е била свързана с учение, 18% са със средно образование, 36% имат завършена образователна степен „бакалавър“, а 46% – образователна степен „магистър“. От така нар. „неактивни мигранти“, тези които не са учили или работили, повече от две трети са със средно общо и професионално образование.

5.2.3. Етническа структура на завърналите се емигранти

Етническата структура на завърналите се емигранти не се различава съществено от общата етническа структура на населението в страната. Подобно е съотношението и при разглеждане на разпределението по отношение на изповядваната религия.

От всички бивши емигранти българите съставляват близо 85%. За 76% от тях пребиваването им в друга държава е било свързано с тяхната трудова дейност, 10% са се занимавали основно с образованието си и 16% са отишли да живеят при свои близки или по друга причина.

Малко над 10% са лицата от турския етнос в изследваната съвкупност. За 86% от тях работата е била основната цел на тяхната емиграция, а останалите са ги придружавали. Всички от ромската общност, съставляващи 5% от всички емигранти, са работели по време на престоя си в чужбина.

Фиг.5.18 Структура (в %) на емигрантите по изповядвана религия – общо

Съответно на етническата структура се определя и тази по отношение на религиозните изповедания. Принадлежност към определено вероизповедание са посочили 86% от всички анкетирувани, а 13% не са заявили такава принадлежност.

От трудовите емигранти 70% са с източно-православно религиозно изповедание, а 14% отговарят, че нямат определена ориентация и не са религиозни. Такова изповедание имат почти всички (90%), които са се занимавали с учение, останалите 10% заявяват, че не са обвързани с религиозни учения. Около 13% изповядват мюсюлманска религия, като това са хора, които са работили или са отишли да живеят при семейството си/при близки. Католическата и друг вид религии се изповядват от близо 3%.

5.2.4. Социално-икономически статус на завърналите се емигранти

В този параграф анализът на социално-икономическия статус на завърналите се емигранти е направен въз основа на информа-

ция, регистрирана към момента на извършване на наблюдението. Поради това социалният статус и икономическата дейност на бившите емигранти няма да отговаря напълно на характеристиките, които те са имали по време на пребиваването си в чужбина. Те са установени и са анализирани в следващ раздел.

Социалната структура на изследваните емигранти се предопределя основно от разпределението на трудовите мигранти по социален и трудов статус, който последно те са имали. Към момента на наблюдението с най-голям относителен дял сред бившите мигранти са безработните лица – близо 38%. За сравнение равнището на безработицата в страната се оценява на 11 – 12%. Приблизително такъв е дялът на наетите в частни фирми – 36%. Някои от завърналите се занимават със собствен бизнес, но този дял не е висок – 5,7%. Около 5% са наетите в държавна фирма или организация.

Социален статус

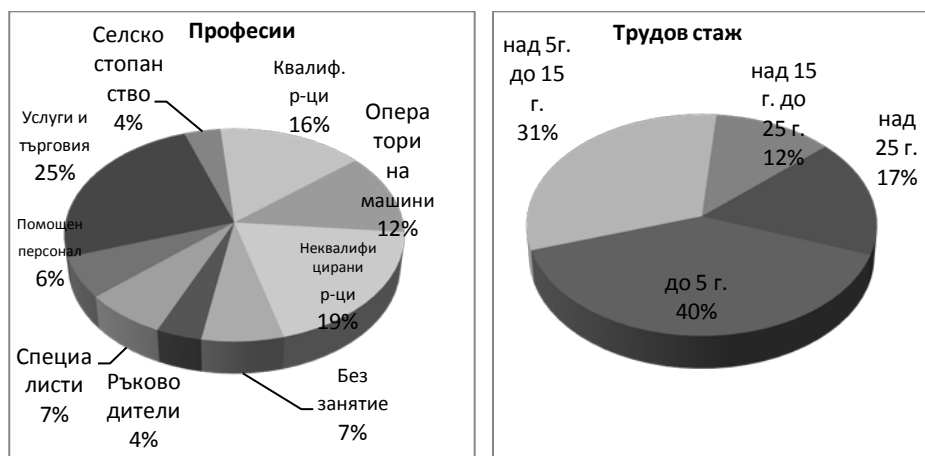

Икономическа дейност

Фиг. 5.19 Структура (в %) на емигрантите по социални групи и икономически дейности

Икономическата дейност на основната част (над 55%) от емигрантите е свързана основно със строителството, търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили, хотели и ресторанти. Почти 10% са заетите в селското стопанство, около 9% в транспорта и 8% в преработващата промишленост. Останалите дейности (събрани на графиката в „други“) са под 12%.

Професионалната структура на емигрантите отново се предопределя от тези, които по време на емиграцията са осъществявали трудова дейност. По отношение на упражняваните професии (длъжности) най-голям е дялът на неквалифицираните работници и помощния персонал – 25% общо. Близък до тази стойност е и дялът на персонала зает с услуги за населението, охрана и търговия. Квалифицираните работници са близо 16%, а т.нар. оператори на машини – 12%.

Фиг.5.20 Структура (в %) на емигрантите по професионални групи и трудов стаж

Естествено е с нарастването на възрастта да се увеличава и **придобития трудов стаж**. Не се изключва и влиянието на икономическата активност на лицето. Миграцията, както много пъти е посочвано, се осъществява предимно от младото население. Затова 40 % от завърналите се имат трудов стаж до 5 години. Значителна част сред трудовите мигранти (31%) обаче, имат стаж от 5 до 15 години. Отишлите да живеят при близки „се поляризират” – 36% със стаж до 5 г. и 46% с трудов стаж над 25 години. Косвено може да се съди за състава на лицата, които влизат в тази група емигранти.

Финансовото състояние, според оценката, която правят емигрантите „в сравнение с повечето хора у нас“, с преобладаващ обхват (43%) е оценката „средно“. Около 19% смятат, че тяхното финансово състояние е по-добро от повечето хора у нас. Незави-

симо от предприетата миграция в чужбина, която най-често се свързва с работа и получаване на по-високи доходи, 32% са на мнение, че финансовото им състояние е „по-лошо“, а 5% „много по-лошо“ в сравнение с повечето хора в страната. Трябва да се има предвид, че при даването на тази оценка допълнително влияние е оказал статуса на тези хора след завръщането им в страната. (Бел. авт. Както беше установено повече от 1/3 от тях са безработни).

Библиография

Калчев, Й., (2002) Териториална мобилност на населението, кн. 3, т. 6, Преброяване 2001, НСИ, София.

Михайлов, Д., Минчев, В., Бошнаков, В. и Кр. Николова (2007) Семейни модели и миграция, София.

VI. ТРУДОВАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

Ирена Зарева

Институт за икономически изследвания, БАН

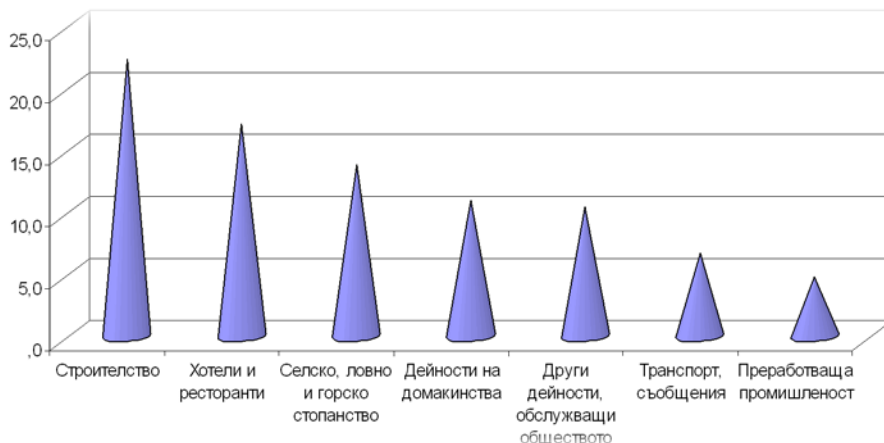
6.1. Предпочитан сектор на заетост и очаквана длъжност на потенциалните емигранти от България (Намерения за трудова реализация)

Нагласите за емиграция в голяма степен се определят от желанието за трудова реализация зад граница. Основната част от потенциалните емигранти възнамерява да осъществява трудова дейност в чужбина (74,7%), а близо 10% планират да се обучават. Не е значителен дялът на тези, които смятат да живеят при свои близки (3,5%). Следва да се отбележи, обаче, че не е малък и процентът на хората, които не знаят точно с какво ще се занимават и ще решат на място (12,1%). Тяхната цел просто е да заминат зад граница без да имат конкретни идеи как точно ще се реализират там.

Най-често планираният начин за заминаване в чужбина за потенциалните емигранти е чрез покана от роднини и близки (30,3%). Други предпочитани пътища са чрез фирма-посредник (25,8%) и чрез индивидуален трудов договор (18,1%). Относително по-малък е дялът на тези, които възнамеряват да заминат зад граница чрез кандидатстване за „зелена карта” (5,2%) или чрез двустранна спогодба за обмен на работна сила (4,4%). Чрез кандидатстване за обучение или продължаване на образованието смятат да напуснат страната 7,4%.

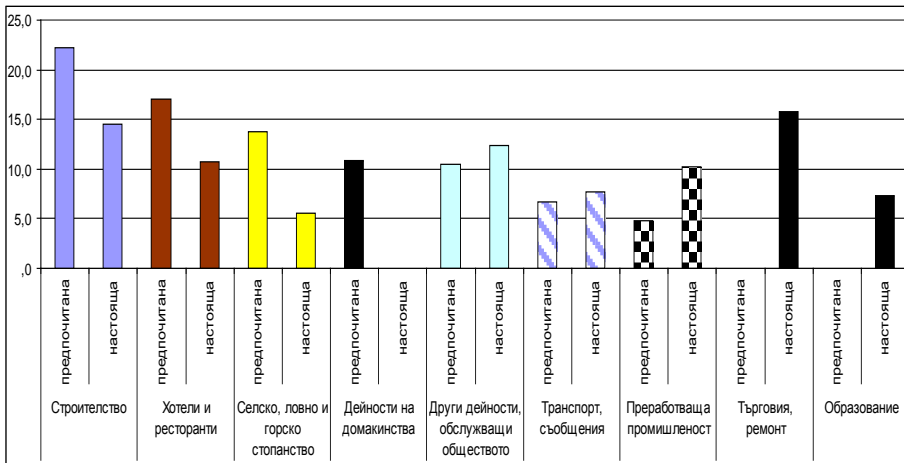
Предпочитаните от потенциалните емигранти *икономически дейности за реализация в чужбина* са сходни с тези, в които са се реализирали завърналите се емигранти: на първо място е *строителство* (22,3%), следвана от *хотели и ресторанти* (17,1%). На

трето място са *дейности на домакинства/семейства и дейности, обслужващи обществото и личността* (21,3% общо). Близък е процентът на желаещите да работят в *селско, ловно и горско стопанство* и в *транспорт, складиране и съобщения* – 13,7% и 6,6% съответно. Над два пъти по-малък е делът, обаче, на желаещите да работят в *преработващата промишленост* (4,7%). (Фиг. 6.1.)

Фиг. 6.1. Структура на потенциалните емигранти по предпочитана икономическа дейност (работа) в чужбина (%)

Сравнително по-различна е структурата на *настоящата заетост* в България на потенциалните емигранти. Най-голям е делът на заетите в сферата на търговия, ремонт и техническо обслужване (15,8%), на второ място е строителството (14,5%), а на трето – дейности, обслужващи обществото и личността и дейности на домакинства (12,4% и 2,1%). Около 10% работят в областта хотели и ресторанти и в преработващата промишленост. Относително по-малък е процентът на заетите в транспорт, складиране и съобщения и в селско, ловно и горско стопанство (съответно 7,7% и 5,6%). Над 7% са работещите в *образованието*, 3%, в *здравеопазването и социалните дейности* и 2,6% в *държавно управление, отбрана, обществено осигуряване*, сред респондентите, заявяващи намерения да емигрират. (Фиг. 6.2.)

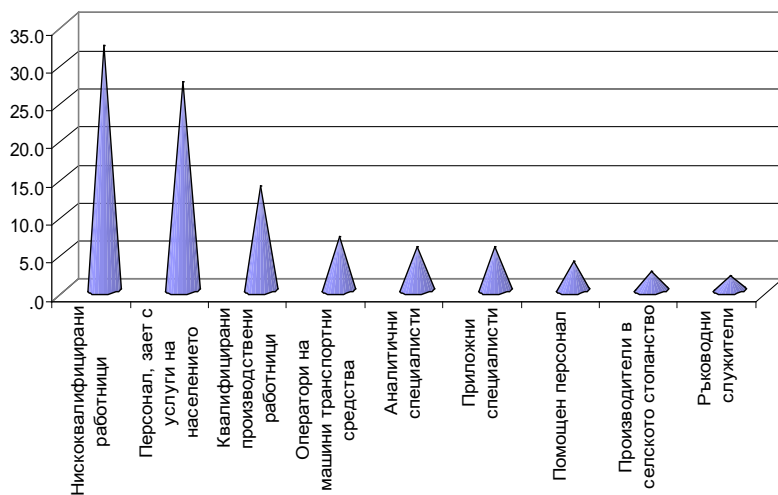

Фиг. 6.2. Заетост на потенциалните емигранти по икономическа дейност в България и предпочитана за чужбина – (%)

Различията в настоящата и желаната сфера на заетост на потенциалните емигранти очертават сериозен риск за разминаване между притежаваната квалификация и очакваната реализация зад граница.

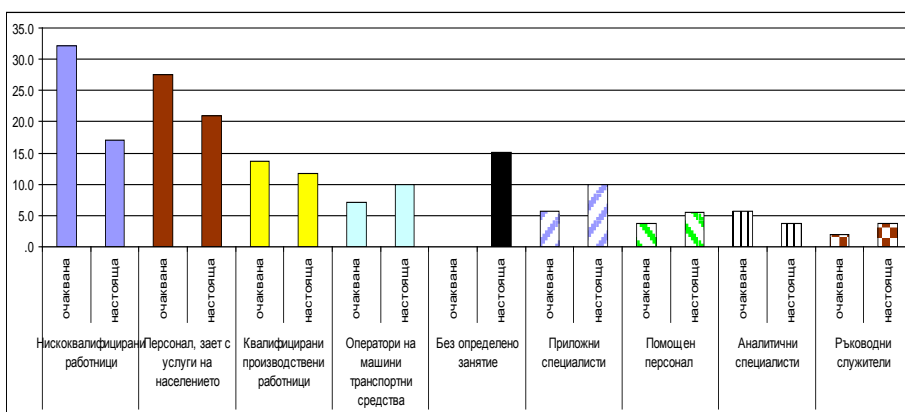
По отношение на очакваните *длъжности*, които потенциалните емигранти предвиждат, че ще заемат, близо една трета (32,2%) смятат да работят като *нискоквалифицирани* работници, а над една четвърт (27,5%) като *персонал, зает с услуги* на населението, охрана и търговия. Относително по-нисък е процентът на желаещите да заемат длъжности като *квалифицирани производствени работници* (13,7%) и *оператори на машини, съоръжения и транспортни средства* (7,1%). Сравнително не малък е делът на възнамеряващите да заемат висококвалифицирани длъжности на *ръководни служители* (1,9%) и на *аналитични и приложни специалисти* (по 5,7%) (Фиг. 6.3.)

Над 50% от тези хора *понастоящем работят* като персонал, зает с услуги за населението, охрана и търговия, нискоквалифицирани работници или нямат определено занятие. Близо 22% са квалифицирани производствени работници и оператори на машини, съоръжения и транспортни средства. Не малък е процентът на заемащите длъжност на ръководни служители и аналитични специалисти (7,4%).

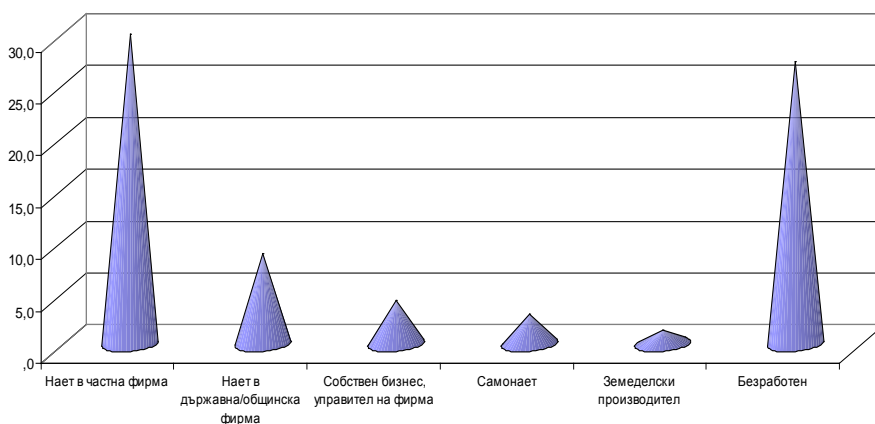
Фиг. 6.3. Структура на потенциалните емигранти по очаквана длъжност в чужбина (%)

Различията между заемана и очаквана длъжност също насочват вниманието към съществуващите рискове от деквалификация на потенциалните български емигранти и заемането от тях на длъжности, изискващи по-ниска квалификация от притежаваната. (Фиг. 6.4.)

Фиг. 6.4. Структура на потенциалните емигранти по заемана длъжност в България и очаквана за чужбина (%)

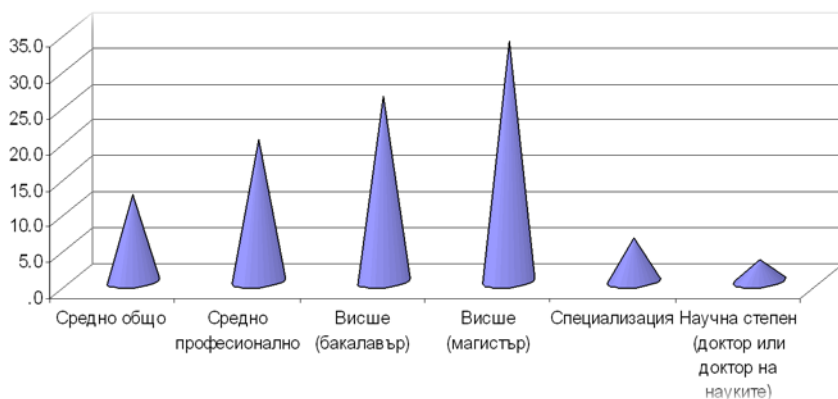
Потвърждение на този извод може да се види и в сравнението между структурите на завърналите се¹ и на потенциалните емигранти по **статус в заетостта**. Относително по-малък е процентът на заетите в частни фирми (29,9%) и на безработните (27,3%) потенциални емигранти. За сметка на това, почти двойно по-големи са дяловете на заетите в държавни/общински фирми (8,8%) и на самонаетите (2,9%). По-нисък е дялът и на земеделските производители (1,3%), както и на хората със собствен бизнес (4,2%). (Фиг. 6.5.)

Фиг. 6.5. Структура на потенциалните емигранти по форма на заетост в България (%)

Около 10% от потенциалните емигранти възнамеряват да се **обучават** в чужбина, основно, за да придобият висше или по-висока степен на образование. Близо две трети от тях имат намерение да учат за бакалавър, магистър или доктор (съответно 25,8%, 33,3% и 3%). Почти една трета смятат да учат в сферата на средно общо (12,1%) и средно професионално образование (19,7%). Малък е дялът на тези, които имат намерение да специализират зад граница (6,1%). (Фиг. 6.6.)

¹ Тази структура е представена в следващия параграф.

Фиг. 6.6. Структура на възнамеряващите да учат зад граница по желана степен на образование (%)

Няма предпочитана област на образователна подготовка сред желаещите да учат в чужбина. Сред посочените области са: информатика и журналистика (по 13,6% всяка), туризъм, стопански и хуманитарни науки (9,1% всяка). (Таблица 6.1.)

Таблица 6.1. Структура на потенциалните емигранти по предпочитана област на образователна подготовка в чужбина (%)

Образователна област	Дял
Подготовка на учители и науки за образованието	4.5
Изкуства	4.5
Хуманитарни науки	9.1
Журналистика, масова комуникация и информация	13.6
Стопански науки и администрация	9.1
Право	4.5
Природни науки	4.5
Информатика	13.6
Технически науки и технически професии	4.5
Здравеопазване	4.5
Социални дейности	4.5
Спорт, туризъм и хотелиерство	9.1
Управление на сухопътен, воден и въздушен транспорт	4.5
Други неопределени тесни области	9.1

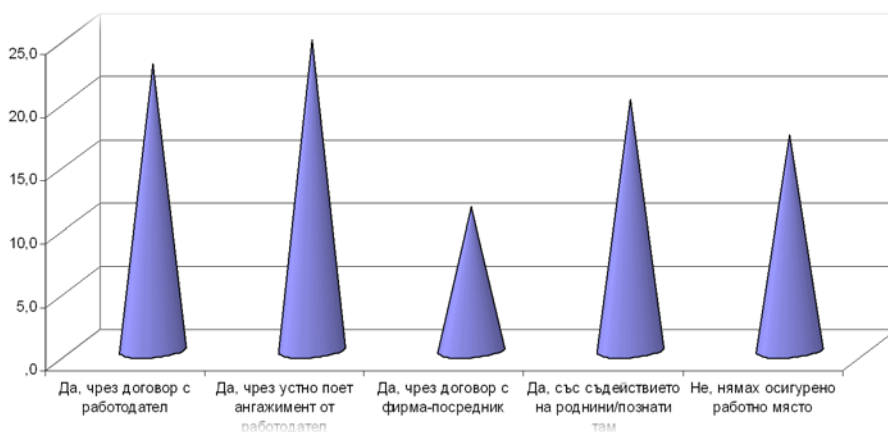
В заключение, би могло да се посочи, че доминиращата част от потенциалните емигранти възнамеряват да заминат зад граница, за да работят. Не малък е делът на хората обаче, които не знаят с какво ще се занимават. Те просто желаят да напуснат страната. Въпреки че процентът на тези, които смятат да живеят при свои близки не е голям, основният начин за заминаване в чужбина е чрез покана от близки и роднини. Други пътища за желаещите да осъществяват трудова дейност са чрез фирма-посредник и чрез индивидуален трудов договор. Предпочитаните икономически дейности за работа са: строителство, хотели и ресторанти, дейности на домакинства/семейства и дейности, обслужващи обществото и личността, селско, ловно и горско стопанство и транспорт, складиране и съобщения. Не малък е делът на средно и висококвалифицираните потенциалните емигранти, работещи в сфери и на длъжности, изискващи сравнително по-висока квалификация, както и на тези, работещи в държавни/общински фирми и на самонаетите лица. Различията между притежаваната квалификация и очакванията за реализация зад граница очертават възможности за изтичане на по-високо квалифицирана работна сила от страната и за нейната деквалификация зад граница.

6.2. Сектор на заетост и заемана длъжност по време на престоя на българските емигранти зад граница (Трудова реализация)

Доминиращата част от българските емигранти, завърнали се в страната, са пребивавали *в чужбина*, за да работят (77,9%), 8,1% са се обучавали и 8,1% са живели при свои близки и роднини. Близко 75% от работилите са мъже, а около 64% от живелите при свои близки и роднини са жени. Две трети (66,1%) от осъществявалите трудова дейност са от възрастовата група 25-44 г.

От тях 39,6% са *осъществили заминаването си* чрез покана от роднини и близки, малко над една четвърт (26,4%) са използвали услугите на фирма-посредник, а 16% са имали индивидуален трудов договор. Малък е делът на тези, които са заминали чрез кандидатстване за „зелена карта” (2,8%) или чрез двустранна спогодба за обмен на работна сила (1,9%).

Емигрантите са използвали различни пътища, осигуряващи им съдействие за предварително намиране на *работно място*. Осигурено работно място при пристигането си в чужбина са имали 83%. Около една четвърт от тях (24,5%) са имали устна договорка с работодател, повече от една пета (22,6%) са били с договор с работодател, близо толкова (19,8%) са получили съдействие от роднини и познати, пребиваващи там. Не малък обаче, е процентът на тези, които са заминали без осигурено място за работа (17%). (Фиг. 6.7.)

Фиг. 6.7. Структура на завърналите се емигранти според наличието на осигурено работно място при пристигането в чужбина (%)

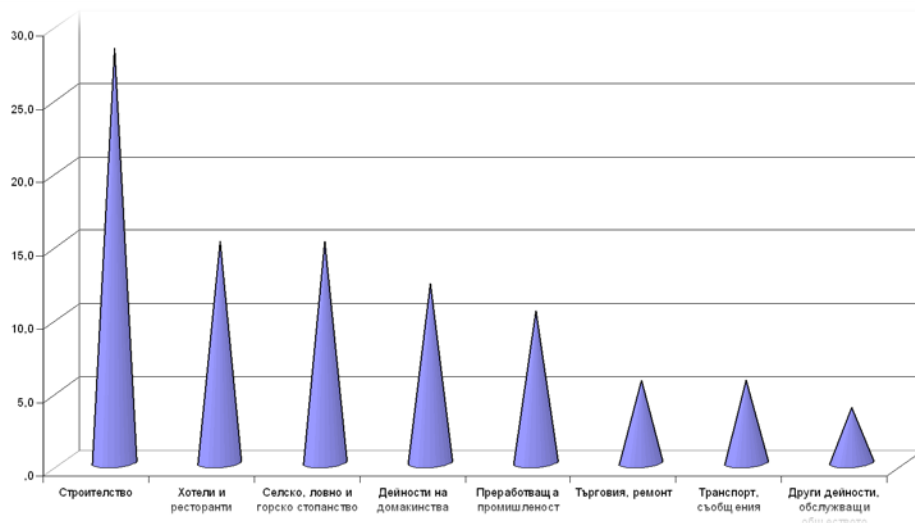
Две трети (66,3%) от пребивавалите в чужбина са работили на едно работно място, а близо 23% на повече работни места. По голямата част от тях са били на временен трудов *договор* (38,1%), малко над една четвърт на постоянен (26,7%), а 2,9% са самонаетите. Голям е процентът на хората, които са работили без договор, т.е. в сивия сектор на икономиката на приемащата страна (32,4%).

Преобладаващият дял от заетите емигранти на постоянен и временен трудов договор са работили в секторите строителство, хотели и ресторанти. Най-голям процент от работилите без договор са били отново в строителството и в селското стопанство. (Таблица 6.2.)

Таблица 6.2. Структура на емигрантите, работили в чужбина по икономическа дейност и вид на трудовия договор (%)

Икономическа дейност	Вид на трудовия договор			
	Постоянен	Временен	Без договор	Самонает
Селско, ловно и горско стопанство	10,7	15,0	20,6	-
Преработваща промишленост	14,3	10,0	8,8	-
Строителство	25,0	27,5	35,3	-
Търговия, ремонт и техническо обслужване	3,6	7,5	5,9	-
Хотели и ресторанти	25,0	20,0	2,9	-
Транспорт, складиране и съобщения	7,1	7,5	2,9	-
Други дейности, обслужващи обществото и личността	3,6	5,0	-	33,3
Дейности на домакинства/семејства	-	7,5	20,6	66,7

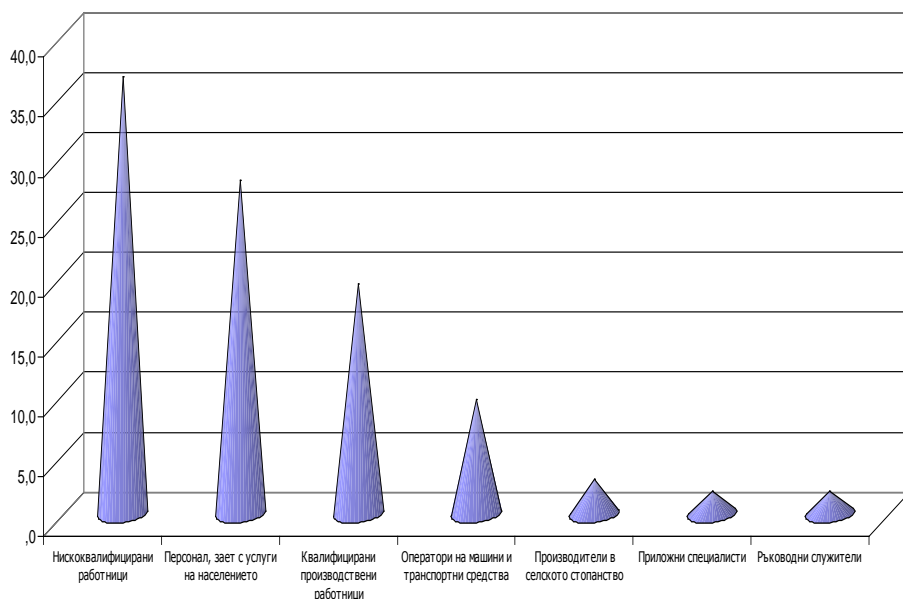
Българските емигранти са осъществявали трудова дейност зад граница главно в **икономически сектори**, в които се изисква относително по-ниска квалификация. Близко една трета (28,3%) са били заети в сферата на строителството, 15,1% в хотели и ресторанти и пак толкова в селското, ловното и горското стопанство. Над 12% са осъществявали дейности на домакинства/семејства (като готвачи, гледачи, помощници и т.н.). Следваща по големина е групата, работила в преработващата промишленост (10,4%). Относително по-малък е дялът на хората, работили в сферата на транспорта, складирането и съобщенията (5,7%), както и в други дейности, обслужващи обществото и личността (3,8%). (Фиг. 6.8.)

Фиг. 6.8. Структура на зетите българските емигранти в чужбина по икономически дейности (%)

Българите, пребивавали в чужбина, са били зети в относително по-ниско технологични сектори, изискващи сравнително по-ниска квалификация, като в същото време са заемали и **длъжности**, изискващи по-ниска квалификация. Над една трета (36,5%) са били нискоквалифицирани работници, близо толкова (27,9%) са работили като персонал, зет с услуги на населението, охрана и търговия, а 19,2% са осъществявали дейности като квалифицирани производствени работници и 9,6% – оператори на машини, съоръжения и транспортни средства. Значително по-малък е дялът на тези, работили като ръководни служители и приложни специалисти – съответно по 1,9%. (Фиг. 6.9.)

Длъжност „ръководни служители” са изпълнявали емигрантите в сферата на хотели и ресторанти, квалифицирани производствени работници са били в преработващата промишленост и строителството, оператори на машини и съоръжения – в транспорта и преработващата промишленост, а нискоквалифицирани работници – главно в селското стопанство и строителството. (Таблица 6.3.)

Фиг. 6.9. Структура на българските емигранти по заемана длъжност в чужбина (%)

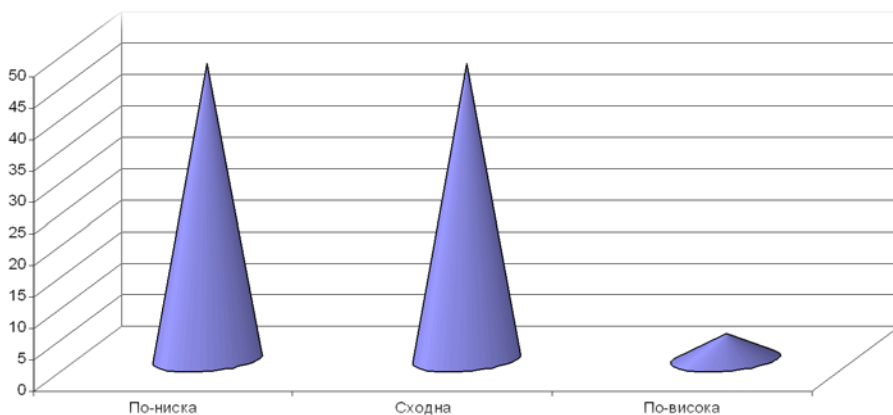
В съответствие с икономическите дейности, в които са били заети и длъжностите, които са заемали, почти всички български емигранти твърдят, че са работили на места, изискващи по-ниска или сходна *квалификация* на тази, които имат. Едва около 4% считат, че са осъществявали дейност, изискваща по-висока квалификация от притежаваната от тях. (Фиг. 6.10.)

Длъжност с по-висока квалификация от притежаваната са заемали емигрантите зад граница в преработващата промишленост. На длъжност с по-ниска квалификация са работили в: дейности на домакинства/семейства, селско, ловно и горско стопанство, хотели и ресторанти, строителство. Длъжности със сходна квалификация са заемали главно в строителството, транспорт, складиране и съобщения. (Таблица 6.4.)

Доминиращата част от българите (65,3%) са работили във фирма на приемащата страна по време на пребиваването си в чужбина, а 9,3% във фирма на лица от български произход.

Таблица 6.3. Структура на изпълняваните длъжности в чужбина по икономически дейности (брой)

Икономическа дейност	Длъжност					
	Ръководни служители	Персонал, зает с услуги на населението отранна и търговия	Производители в селското, горското и рибното стопанство	Кв. производствени работници	Оператори на машини и транспортни средства	Нискоквалифицирани работници
Селско, ловно и горско стопанство	-	-	3	-	-	13
Преработваща промишленост	-	-	-	3	4	4
Строителство	-	-	-	13	-	16
Търговия, ремонт и техническо обслужване	-	1	-	3	1	1
Хотели и ресторанти	2	12	-	-	-	1
Транспорт, складиране и съобщения	-	-	-	-	5	
Други дейности, обслужващи обществото и личността	-	3	-	-	-	1
Дейности на домакинства	-	11	-	-	-	2

Фиг. 6.10. Структура на зетите емигранти според квалификацията, която притежават и на която са осъществявали трудова дейност зад граница (%)

Таблица 6.4. Структура на емигрантите по икономическа дейност и притежавана квалификация (%)

Икономическа дейност	Квалификация		
	Длъжност с по-ниска квалификация	Длъжност със същата квалификация	Длъжност с по-висока квалификация
Селско, ловно и горско стопанство	22,5	8,9	-
Преработваща промишленост	5,0	8,9	75,0
Строителство	12,5	42,2	25,0
Търговия, ремонт и техническо обслужване	5,0	6,7	-
Хотели и ресторанти	20,0	8,9	-
Транспорт, складиране и съобщения	2,5	11,1	-
Други дейности, обслужващи обществото и личността	2,5	6,7	-
Дейности на домакинства/семејства	27,5	2,2	-

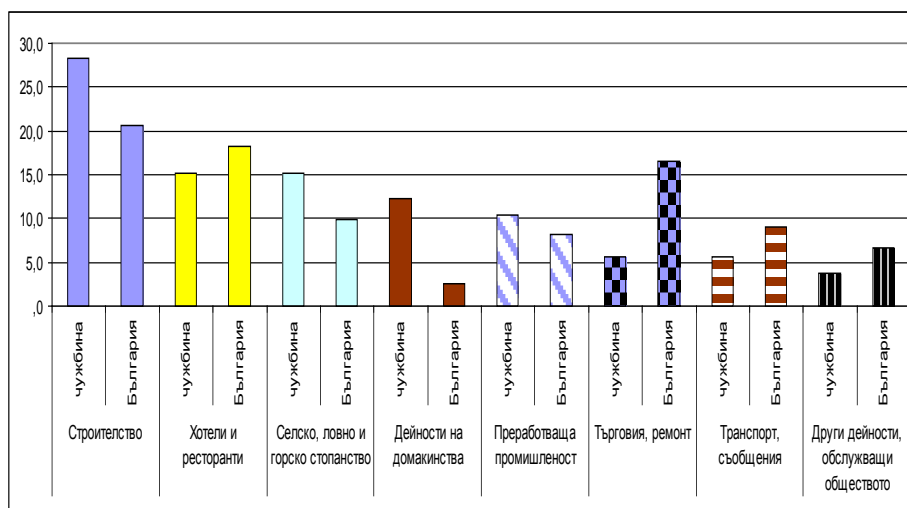
В заключение, може да се отбележи, че българските емигранти работят зад граница в икономически сектори и на длъжности, изискващи относително по-ниска квалификация, което не им осигурява възможност да реализират квалификацията, която притежават и в голяма степен ги деквалифицира.

По-голямата част от тях са имали осигурено работно място при пристигането си в чужбина, осъществявали са трудова дейност на едно работно място и на временен трудов договор. Не малка част обаче, са работили на повече работни места и без договор.

6.3. Сектор на заетост и заемана длъжност на българските емигранти по време на престоя им зад граница и след завръщането в България (Трудова реализация – сравнителен анализ)

При сравнение на икономическите дейности и длъжностите, които са заемали емигрантите в чужбина, с тези, които заемат **в момента на изследването в България**, се очертават някои особености.

Завърналите се емигранти работят към момента на изследването в България в **икономически дейности** близки на тези, в които са били заети и в чужбина: 20,7% в строителството, 18,2% в хотели и ресторанти, 16,5% в търговия, ремонт и техническо обслужване, 9,9% в селско, ловно и горско стопанство, 9,1% в транспорт, складиране и съобщения и 8,3% в преработваща промишленост. (Фиг. 6.11.)

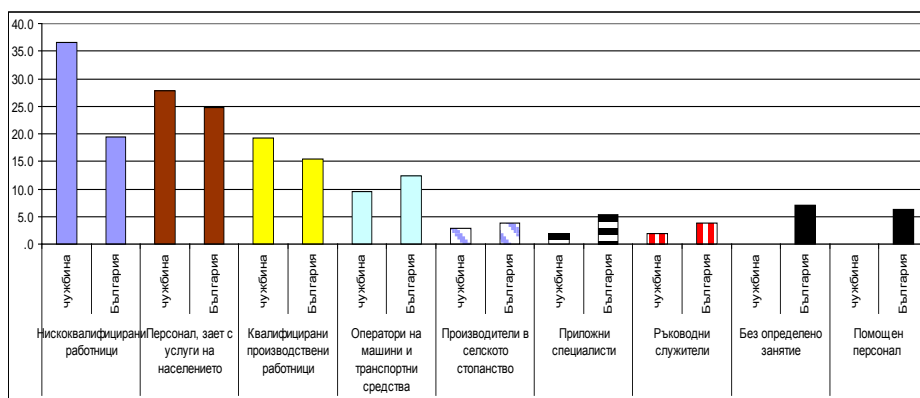
Фиг. 6.11. Структура на зетите емигранти по икономически дейности в чужбина и в България (%)

Около половината от завърналите се емигранти, заети понастоящем в секторите селско, ловно и горско стопанство (45,5%), преработваща промишленост (50%), хотели и ресторанти (56,3%), транспорт, складиране и съобщения (40%) са работили в същите сектори и зад граница. Значително по-висок е процентът на работилите и работещите в сектора строителство (72%). Заетите в областта на търговията, ремонта и техническото обслужване са изпълнявали по-разнородни дейности в чужбина, в т.ч. в сферата на хотели и ресторанти и на дейности за домакинства/семейства. Аналогично е състоянието и на работещите в дейности, обслужващи обществото и личността. (Таблица 6.5.)

Таблица 6.5. Структура на заетите завърнали се емигранти по икономически дейности в България и в чужбина (%)

Икономическа дейност на работа в чужбина	Икономическа дейност на работа в България след завръщането						
	Селско, ловно и горско стопанство	Преработваща промишленост	Строителство	Търговия, ремонт и техническо обслужване	Хотели и ресторанти	Транспорт, складиране и съобщения	Дейности за домакинства
Селско, ловно и горско стопанство	45,5	12,5	20,0	8,3	12,5	10,0	15,8
Преработваща промишленост	18,2	50,0	8,0	-	6,3	20,0	11,6
Строителство	9,1	12,5	72,0	8,3	6,3	10,0	27,4
Търговия, ремонт и техническо обслужване	-	-	-	33,3	-	10,0	5,3
Хотели и ресторанти	-	-	-	16,7	56,3	10,0	15,8
Транспорт, складиране и съобщения	-	12,5	-	8,3	-	40,0	6,3
Дейности на домакинства	18,2	12,5	-	16,7	18,8	-	12,6

По отношение на заеманите *длъжности*, близо една четвърт от завърналите се емигранти работят към момента като персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия (24,8%), около една пета са нискоквалифицирани работници (19,4%), 7% са без определено занятие, а 3,9% са производители в селското, ловното и горското стопанство. Значително по-голям обаче, е процентът на квалифицирания и висококвалифицирания персонал: 15,5% са квалифицирани производствени работници, 12,4% са оператори на машини, съоръжения и транспортни средства, а близо 11% са ръководни служители, приложни и аналитични специалисти. (Фиг. 6.12.).

Фиг. 6.12. Структура на заетите емигранти по длъжности в България и в чужбина (%)

Наблюдават се по-съществени различия по отношение на заеманите от емигрантите длъжности. Не малка част от квалифицираните и висококвалифицираните специалисти работят в чужбина на длъжности, изискващи по-ниска квалификация. Този извод се потвърждава и от твърденията на 46,8% от емигрантите, според които те са работили като по-нискоквалифицирани работници спрямо квалификацията, която притежават.

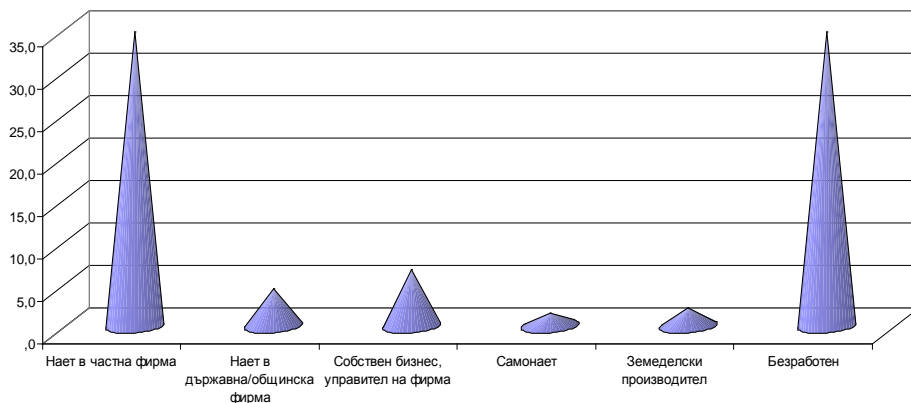
Най-голям процент от емигрантите, изпълняващи една и съща длъжност зад граница и в България, са заетите с дейности, обслужващи обществото и личността и дейности на домакинства/семейства, квалифицираните производствени работници, операторите на машини, съоръжения и транспортни средства и нис-

коквалифицираните работници. Производителите в селското, ловното и горското стопанство, помощният персонал, приложните специалисти и ръководните служители изпълняват преобладаващо различни длъжности. (Таблица 6.6.)

Таблица 6.6. Структура на изпълняваните длъжности от завърналите се емигранти в чужбина и в България (%)

Изпълнявани длъжности в чужбина	Изпълнявани длъжности в България след завръщането								
	Ръководни служители	Приложни специалисти	Помощен персонал	Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	Производители в селското, горското и рибното стопанство	Кв. производствени работници	Оператори на машини, съоръжения, транспортни средства	Нискоквалифицирани работници	Без определено занятие
Ръководни служители	33,3		20,0						
Приложни специалисти		25,0						4,5	
Помощен персонал									
Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	33,3	75,0	20,0	72,7	40,0			4,5	28,6
Производители в селското, горското и рибното стопанство				4,5		5,3	8,3		
Кв. производствени работници						89,5			14,3
Оператори на машини, съоръжения и транспортни средства	33,3				20,0		66,7		
Нискоквалифицирани			60,0	22,7	40,0	5,3	25,0	90,9	57,1
Без определено занятие									

По отношение на *статуса в заетостта*, над една трета от завърналите се емигранти към момента са наети в частни фирми и пак толкова са безработни (по 34,6%), а 6,6% имат собствен бизнес. Относително малък е дялът на наетите в държавни и общински фирми (4,4%), на земеделските производители (2,2%) и на самонаетите (1,5%). (Фиг. 6.13.)

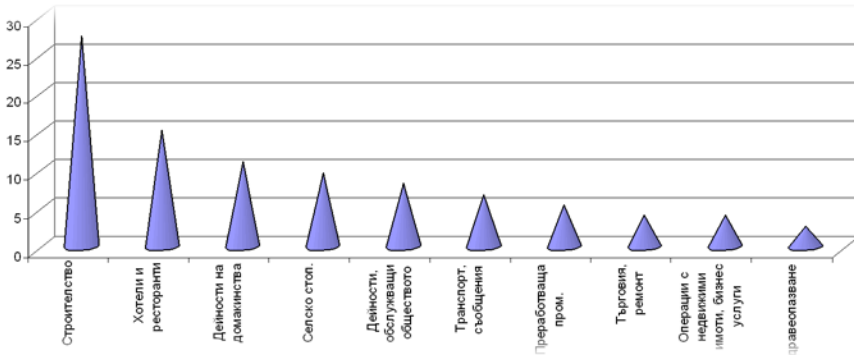
Фиг.6.13. Структура на завърналите се емигранти по статус в заетостта в България (%)

Въпреки съществуващите различия между притежаваната квалификация и длъжностите, които са заемали завърналите се емигранти зад граница, не малка част от тях твърдят, че *отново ще заминат за чужбина*.

Основната част от тях възнамерява да се занимава с трудова дейност (79,1%), а 4,4% да се обучават. Близко 9% смятат да живеят при близки и роднини, а 7,7% не знаят с какво точно ще се занимават и ще решат на място.

Посочените от тях предпочитани *икономически дейности*, в които биха работили при евентуалното им завръщане в чужбина, не се различават съществено от тези, в които са били заети преди това. Най-голям е процентът на желаещите да работят в строителството (27,4%), на второ място са дейностите, обслужващи обществото и личността и дейности на домакинства/семейства (18,2% общо), на трето място е сферата на хотели и ресторанти (15,1%). Близко 10% предпочитат селското, ловното и горското стопанство,

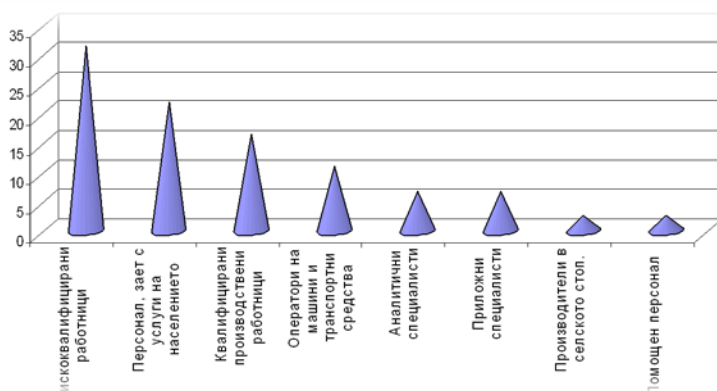
а 6,8% транспорта, складирането и съобщенията. По-малък е делът на желаещите да работят в преработващата промишленост (5,5%), за сметка на това нарастват желанията за работа в секторите на операции с недвижимо имущество и бизнес услуги (4,1%) и здравеопазване и социална дейност (2,7%). (Фиг. 6.14.).

Фиг.6.14. Структура на възнамеряващите да заминат отново в чужбина по предпочитана икономическа дейност (%)

По отношение на *длъжностите*, които желаещите да заминат отново в чужбина очакват да заемат, над 31% възнамеряват да работят като нискоквалифицирани работници, над една четвърт (21,9%) като персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия, 27% като квалифицирани производствени работници и оператори на машини, съоръжения и транспортни средства. Нарастват очакванията за работа като висококвалифицирани специалисти – 13,6% смятат да заемат длъжности на аналитични и приложни специалисти. (Фигура 6.15.)

Най-голям процент от възнамеряващите отново да заминат зад граница смятат да осъществят намеренията си чрез покана от роднини и близки (33,8%) и чрез индивидуален трудов договор (30%). По-малък е делът на тези, предпочитащи да използват услугите на фирма-посредник (17,5%). Най-слабо използваните пътища за излизане зад граница са двустранните спогодби за обмен на работна сила (3,8%) и кандидатстването за „зелена карта” (2,5%). Част от тях ще се върнат в чужбина, за да продължат образованието си (2,5%).

Фиг.6.15. Структура на възнамеряващите да заминат отново в чужбина по очаквана длъжност (%)

В заключение, бихме посочили, че основната част от завърналите се български емигранти, както и от тези, които възнамеряват отново да заминат зад граница, са пребивавали в чужбина, за да работят. Те са осъществили (а и смятат да осъществят) заминаването си главно чрез покана от роднини и близки, както и чрез услугите на фирма-посредник или индивидуален трудов договор. Доминиращата част от тях са имали осигурено работно място при пристигането си в чужбина, но процентът на тези, които са заминали без осигурено място за работа не е малък. Две трети от пребивавалите в чужбина са работили на едно работно място, по-голямата част от тях са били на временен трудов договор, но процентът на хората, работили без договор, т.е. в сивия сектор на икономиката на приемащата страна, е голям (около една трета).

Основната икономическа дейност, в която се реализират завърналите се емигранти у нас, и в която са се реализирали в чужбина (и то в още по-голяма степен), а и най-предпочитаната от тези от тях, които възнамеряват отново да отидат зад граница, е строителството. На второ място се нарежда сферата на хотели и ресторанти. На трето място е осъществяваната и предпочитаната заетост зад граница в дейностите на домакинства/семейства и дейностите, обслужващи обществото и личността, но заетите в тях в страната завърнали се емигранти са почти наполовина по-малко. Близки по големина са дяловете на заетите в страната и в чужбина в сферата на селското, ловното и горското стопанство (около

10%). Процентът на работещите в преработващата промишленост емигранти в чужбина е около 10%, но настоящата им заетост, както и желанието им да работят в тази област в бъдеще в чужбина, са по-ограничени. Относително по-ниски са заетостта и желанието за работа зад граница в сферата на транспорта, складирането и съобщенията и търговията, ремонта и техническото обслужване, докато делът на работещите понастоящем в тези сфери в страната е по-висок.

Съществуващите съответствия и несъответствия между заетостта по икономически дейности в България и в чужбина, както и различията със структурата на заетостта на населението в нашата страна като цяло (почти 21% е заетостта в преработващата промишленост в страната, около 18% в търговията, 8% в строителството, между 5 и 7% в селското стопанство, транспорта, хотели и ресторанти²) потвърждават твърденията на завърналите се емигранти, че зад граница те работят в съответствие със или под квалификацията, която притежават (почти равни дялове).

Най-масово заеманите длъжности от българските емигранти зад граница са на нискоквалифицирани работници и на персонал, зает с услуги на населението. Това са и длъжностите, които завърналите се емигранти заемат в България, както и очакваните длъжности, които биха заемали тези от тях, които възнамеряват да се върнат отново в чужбина. На второ място са квалифицираните производствени работници и операторите на машини, съоръжения и транспортни средства. Почти еднакви са дяловете на хората, заемали такава длъжност зад граница, очакваната длъжност, която биха заемали тези, които възнамеряват да се върнат в чужбина, както и сега заеманите в страната длъжности от страна на завърналите се емигранти. Малко под 3% са производителите в селското, ловното и горското стопанство зад граница, в страната и очакванията за бъдеща реализация в чужбина. Около 4% от хората са заемали и заемат понастоящем длъжности на ръководни служители и приложни специалисти. Значително по-големи са очакванията на възнамеряващите да се върнат зад граница да заемат такива длъжности. Съществуват несъответствия между длъжностите, които завърналите се български емигранти са заемали зад граница и които заемат към момента в България. Почти половината от тях са

² По данни на НСИ, „България 2012”

осъществявали трудова дейност в чужбина на длъжности, изискващи по-ниска квалификация от притежаваната от тях, което в голяма степен ги деквалифицира. Сравнително по-големи са очакванията на тези от тях, които имат намерение да се върнат в чужбина, да заемат по-високи длъжности – в т. ч. и на ръководни и приложни специалисти.

6.4. Българи, обучаващи се зад граница

Относително малък брой учащи се са попаднали в съвкупността на завърналите се емигранти (11 на брой). Такъв брой не може да даде пълна картина, но може да очертае някои характеристики и особености на българските учащи се в чужбина.

Всички анкетирани са учили за придобиване на висше образование в чужбина – степен бакалавър (5 души) и степен магистър (6 души). *Няма образователна област, която да е предпочитана и преобладаваща в обучението на младежите.* Изучавани са следните специалности: изкуство, науки за обществото и човешкото поведение, стопански науки и администрация, природни науки, технически науки и технически професии, аграрни науки, горско стопанство и аквакултури, сигурност и безопасност (във всички области по един човек), както и информатика и здравеопазване (по двама души за всяка специалност). (Таблица 6.7.)

Таблица 6.7. Брой на учащите се българи в чужбина по области на образование

Образователна област	Брой
Изкуства	1
Науки за обществото и човешкото поведение	1
Стопански науки и администрация	1
Природни науки	1
Информатика	2
Технически науки и технически професии	1
Аграрни науки, горско стопанство и аквакултури	1
Здравеопазване	2
Сигурност и безопасност	1

Над две трети (72,7%) от учащите се са работили по време на обучението си, както през учебния, така и през неучебния период. Средният брой дни, отработвани през месец на обучение е 9. Два пъти повече са дните, отработвани през неучебния период (18), почти пълен работен . Очевидно това се дължи на необходимостта да си осигуряват средства за покриване на текущите си нужди по време на следването, а вероятно и част от разходите за обучение.

Тази необходимост се обуславя от факта, че *никой от тях не е получавал стипендия*. Младежите и техните семейства са покривали изцяло разходите по образованието в чужбина.

Характерно за *преобладаващата част* от българските студенти в чужбина е, че *не са работили в област, съответстваща на областта на обучението им*, което би могло да им осигури адекватен практически опит и по-добри възможности за последваща реализация на пазара на труда.

Половината (50%) от учащите се са работили в сферата на хотели и ресторанти и 12,5% в сферата на търговията, ремонта и техническото обслужване. Останалата част от младежите са работили в областта на здравеопазването и социалните дейности, както и в операции с недвижими имоти, наемодателна дейност и бизнес услуги.

В съответствие с икономическите дейности, в които са работили, са и длъжностите, които са заемали. *Почти две трети от тях (62,5%) са работили като персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия.*

Относително малкият брой на учащите се, попаднали в извадката на изследването, не позволява да се направи по-задълбочен анализ. При все това, макар и само индикативно, може да се отбележи, че студентите се обучават в различни области, с лек превес на техническите науки. Попадналите в извадката не получават стипендия, поради което работят през учебния и неучебния период.

VII. СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ТРУДОВА РЕАЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ИМИГРАЦИЯ В ИСПАНИЯ

7.1. Социално-демографски характеристики на българската имиграция в Испания

Йордан Калчев
ЮЗУ, Благоевград

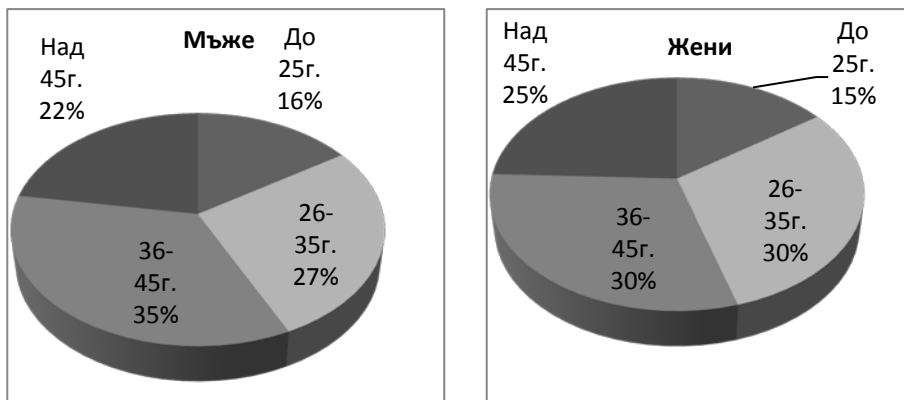
По информация на административните власти в Испания броят на българските имигранти в тази страна е около 170 хил. души. Във връзка с изследването на българската диаспора в Испания беше проведено извадково изследване, което включва 506 души, избрани на случаен принцип¹. От анкетираните 53% са мъже и 47% – жени. По данни от социологическото изследване българските имигранти са предимно млади хора. Средната възраст е около 36 години. Разпределението на анкетираните по възрастови групи показва, че 15% са на възраст до 25 години, 29% са тези на възраст 26 – 35 год., 32% на възраст 36 – 45 год., а 23% са на възраст над 45 години.

Повече от половината от имигрантите имат сключен юридически брак – 57%, като на 95% съпругата/съпруга са българи. Само на 3% семейният им партньор е от испански произход, а на 2% – от друга националност.

Неженените съставляват 34%, а тези, които са разведени и вдовци/вдовици, общо са 9%.

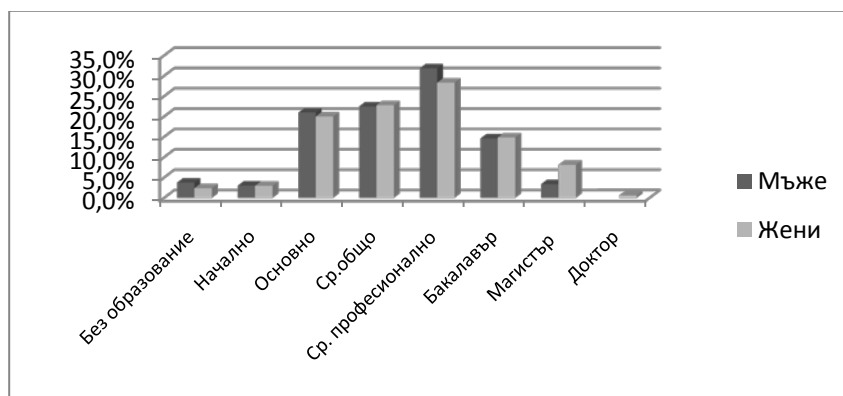
Независимо от семейното положение 51% са посочили, че нямат деца под 18 г., 30%, че имат едно дете, а останалите – две и три деца.

¹ Методиката на извадката е представена отделно

Фиг.7.1. Структура (в %) на имигрантите по пол и възраст

Основната част от българските имигранти са със средно образование – общо 51%. Значителен е дялът на имигрантите, които притежават различните степени на висше образование. Завършилите бакалавърска степен са 15%, а магистърска – 8%. В анкетното изследване са попаднали и трима души с образователна и научна степен „доктор“ (0,6%). От останалите имигранти по-голямата част имат основно образование (20%). С начално образование и без образование са по 2-3%.

Фиг. 7.2. Структура (в %) на имигрантите по пол и образование

Образователната структура на мъжете и жените е сравнително еднаква. Сред жените относителният дял на тези, които имат магистърска степен е малко по-голям – 8% срещу 3% за мъжете.

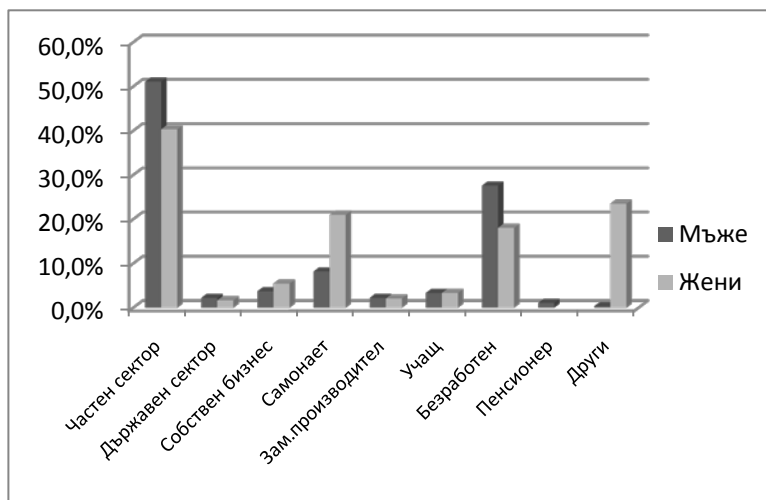
„Докторите“ също са жени. Без образование са 2% от жените и 4% от мъжете.

Притежаваните образователни степени сред българските имигранти са от различни професионални направления. Най-голям е относителният дял на тези, които са получили образование в областта на инженерно-техническите специалности – 20%. Около 13% имат образование в сферата на икономическите и административните науки, в областта на туризма и хотелиерството – 8%, в архитектурата и строителството – 7%, в здравеопазването -7% и т. н. Естествено по отношение на областите на образование съществуват различия сред мъжете и жените. От посочените с по-голям обхват професионални направления в образованието типични за мъжете са инженерните и техническите области (32%) и архитектурата и строителството – 12%. Жените имат завършено образование повече в областта на икономиката и администрацията – 19%, здравеопазването, туризма и хотелиерството – по 10%.

Като положителен факт следва да се отбележи, че 15% от анкетираните заявяват, че техните дипломи за завършена степен на образование официално са признати в Испания, а 4% са в процес на валидизация на дипломите. Над 95% от нашите имигранти в Испания са българи, 3% (предимно мъже) са от турската и 1% от ромската етнически общности. Почти всички имат българско гражданство (97%), а 2% имат двойно гражданство – българско и испанско.

По отношение на заетостта основната част от българската имиграция е наета на работа в частни фирми – 46%. Над 14% от имигрантите са самонаети, т. е. това са хора със свободна професия. Тези, които са предприели собствен бизнес са близо 5%. Относителният дял на учениците и студентите е 3%. Има наети в системата на държавната и местна администрация, и в селскостопанското производство, но техните дялове са около 2%. Впечатляващо голям е относителният дял на безработните имигранти – 23% от тях не са заети.

По-големи различия в социалния статус, свързан със заетостта, между мъжете и жените се установява по отношение на наетите в частния сектор – 51% от мъжете са заети в него, а от жените – 40%; самостоятелно наетите сред мъжете са 8%, а сред жените 21%. По-голяма част от мъжете в момента са безработни – 28%.

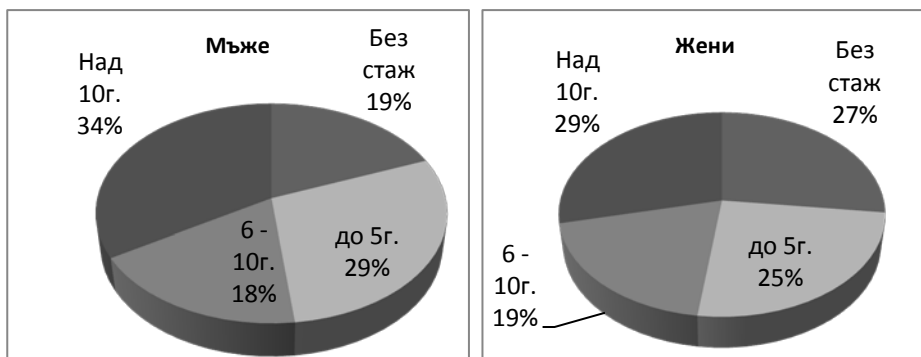

Фиг. 7.3. Структура (в %) на имигрантите по пол и социален статус

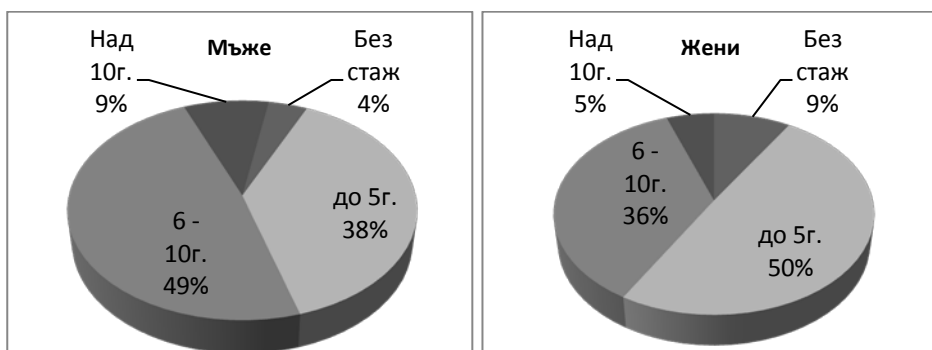
Възрастовата структура на имигрантите в основни линии предопределя и сравнително непродължителния им професионален опит (трудов стаж). Продължителността на трудовия стаж се разглежда през два периода – придобит в България и придобит в Испания.

Без трудов стаж в България са били 23% от мигрантите, което означава, че те са започнали своята трудова заетост в Испания и може би това е причината за тяхната имиграция там. Сред мъжете този дял е 19% , а при жените 27%. С трудов стаж до 5 г. преди миграцията са били 27%, а от 6 до 10 г. – 18%. Тези дялове са приблизително равни при мъжете и при жените. Най-голям е дялът на тези с трудов стаж над 10, които съставляват 31% от имигрантите. Делът на мъжете с тази продължителност на стажа е 34%, а на жените – 29%.

Сега, в Испания, дялът на имигрантите без трудов стаж е само 6%. Пребиваването в Испания е довело до увеличението на относителния дял на лицата с трудов стаж до 5 г. и той достига 44%. Толкова (43%) е и дялът на мигрантите със стаж от 6 до 10 години. С по-продължителен професионален стаж (над 10 год.) са само 7%.

Трудов стаж в България

Трудов стаж в Испания

Фиг. 7.4. Структура (в %) на имигрантите по пол и трудов стаж в България и Испания

По-голямата част (49%) от мъжете са със стаж 6 – 10 г., а сред жените 50% са със стаж до 5 години. Относителният дял на жените, които нямат стаж в Испания е близо 10%, а за мъжете – 4%.

По продължителността на трудовия стаж в Испания може косвено да се потвърди заключението, че сегашната българска трудова имиграция в тази страна се е формирала основно през последните 10 години.

7.2. СЕКТОР НА ЗАЕТОСТ И ЗАЕМАНА ДЛЪЖНОСТ (ТРУДОВА РЕАЛИЗАЦИЯ) НА БЪЛГАРИТЕ В ИСПАНИЯ

Ирена Зарева

Институт за икономически изследвания, БАН

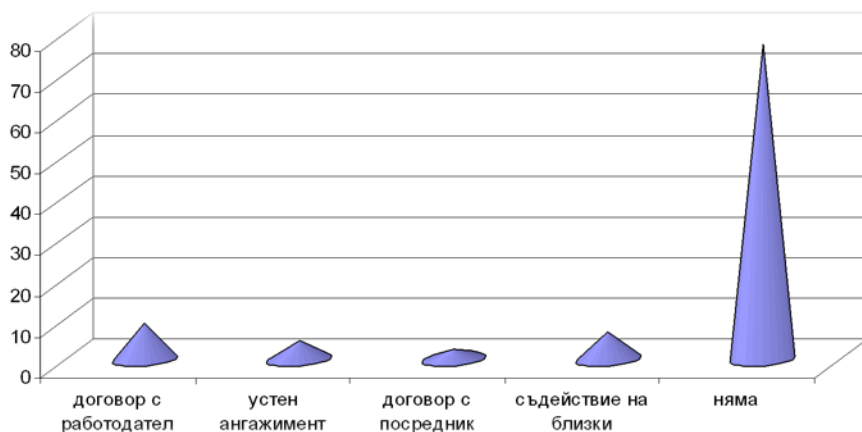
Преобладаващата част от българските мигранти в Испания осъществяват трудова дейност (69,8%), а 3,4% се обучават. Не е голям делът на хората, които живеят при свои близки – 4,8%, от които един мъж и 23 жени.

Основният начин, по който мигрантите са осъществили *заминаването* си за Испания е чрез покана от близки и роднини (52%). Една трета (33,2%) са заминали без предварителна подготовка, повечето от които мъже. Относително малък е делът на използваните услуги на фирма-посредник (4,7%) и на заминалите с индивидуален трудов договор (4,9%).

Основната част от мигрантите не са имали осигурено *работно място* при пристигането си в Испания (76,8%). Едва 15,5% са имали някакъв вид договор, от тях 8,7% договор с работодател, 4,4% устно поет ангажимент от работодател, 2,4% договор с фирма/лице посредник.

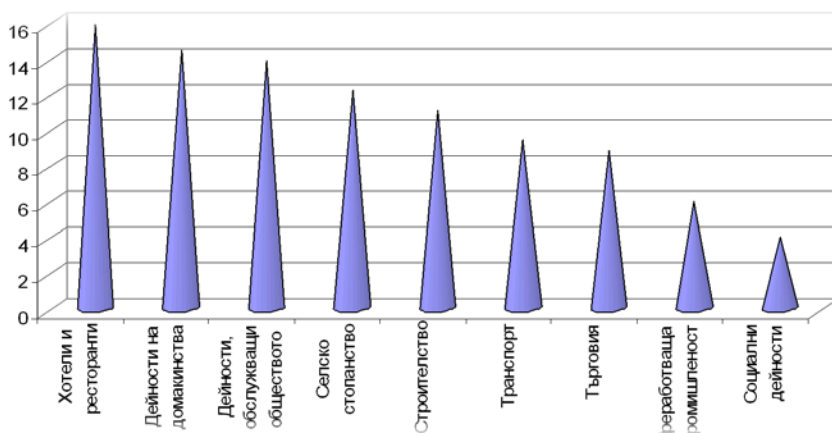
Договорка с работодател, устна или чрез договор, са имали два пъти повече мъже, отколкото жени, докато услугите на посредник са използвали повече жени. На съдействието на роднини и познати, пребиваващи в Испания, са разчитали 6,7%. (Фиг. 7.5.)

Българите работят в Испания главно в *секторите*: хотели и ресторанти (15,9%), дейности на домакинства/семейства (14,5%) и други дейности, обслужващи обществото и личността (13,9%), селско, ловно и горско стопанство (12,2%), строителство (11,1%). Относително по-ниска е заетостта им в транспорт, складиране и съобщения (9,4%), търговия, ремонт и техническо обслужване (8,8%), преработваща промишленост (6%).

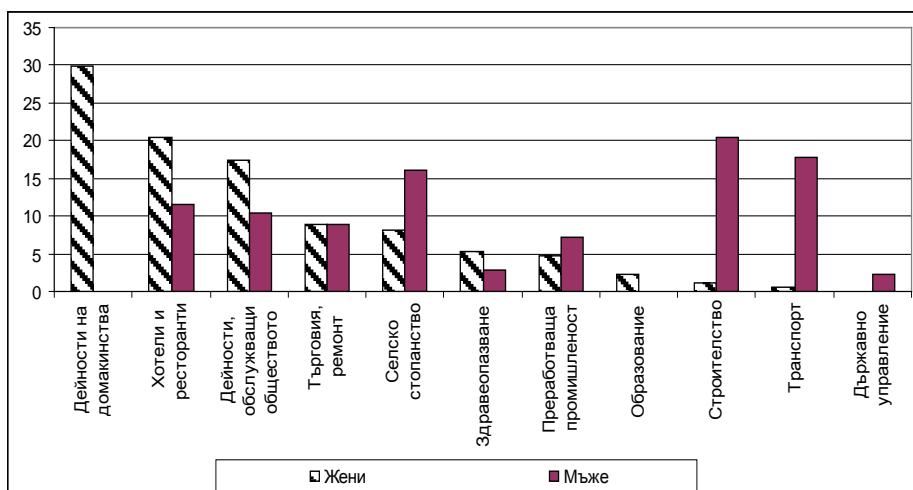
Фиг.7.5. Структура на българските мигранти според наличието на осигурено работно място при пристигането си в Испания (%)

Икономическите дейности, в които най-малко се реализират мигрантите са: здравеопазване и социални дейности (4%), държавно управление и образование (по 1,1% всяка), добивна промишленост и производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия (по 0,6% всяка). (Фиг. 7.6.)

Фиг. 7.6. Структура на заетите българи в Испания по икономически дейности (%)

Преобладаваща е заетостта на жените спрямо тази на мъжете в секторите: хотели и ресторанти (съответно 20,5% и 11,6%), дейности, обслужващи обществото и личността (17,5% и 10,5%), здравеопазване и социални услуги (5,3% и 2,8%), а в секторите дейности на домакинства/семейства и образование работят само жени (29,8% и 2,3%). Мъжете работят предимно в строителството (20,4% спрямо 1,2% при жените), транспорт, складиране и съобщения (17,7% спрямо 0,6%), селско, ловно и горско стопанство (16% спрямо 8,2%), преработваща промишленост (7,2% спрямо 4,7%), а в сферата на държавното управление са заети само мъже (2,2%). (Фиг.7.7.)

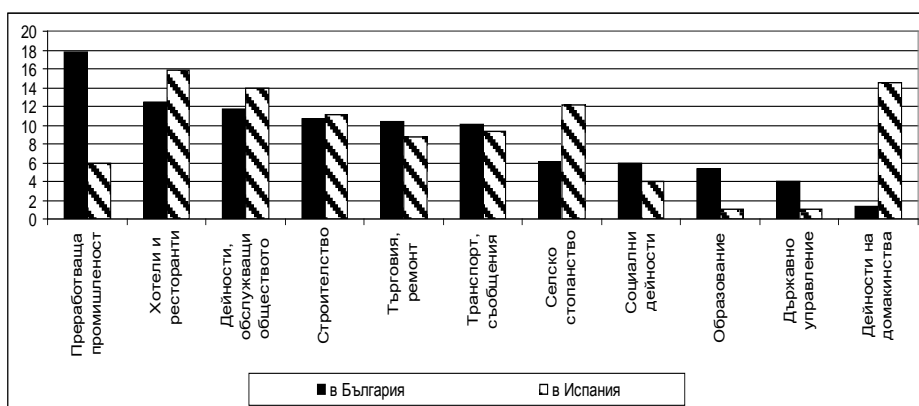

Фиг. 7.7. Структура на зетите българи в Испания по икономически дейности и пол (%)

Преди заминаването си за Испания, най-голям дял от българските мигранти са били заети в България в преработващата промишленост (17,8%), като преобладаваща е заетостта на жените (20,9%). На второ място са работилите в сферата на хотели и ресторанти (с почти еднакви дялове на мъже и жени) – 12,5%. На трето място са дейности, обслужващи обществото и личността (11,7%), с преобладаващ дял отново на жените (16,6%). На следващо място, с почти еднакви проценти са: строителство (10,6%), търговия, ремонт и техническо обслужване (10,4%) и транспорт,

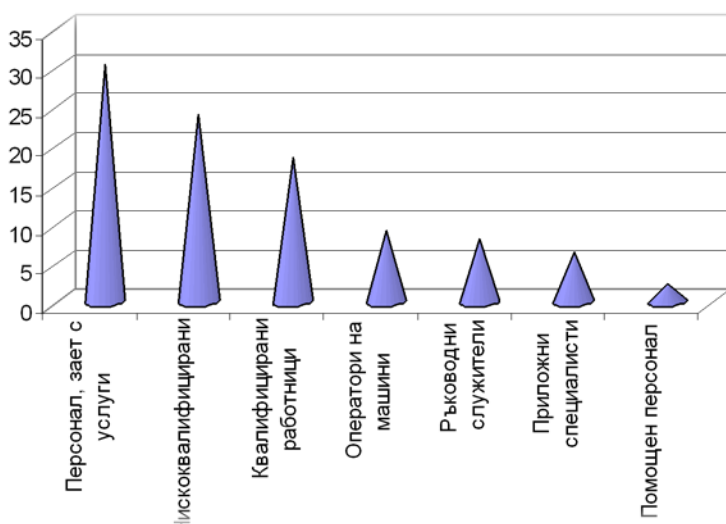
складиране и комуникации (10,1%), като при всички тях преобладаващ е дялът на мъжете. Относително по-малка е заетостта в селското, горското и ловното стопанство (6,1%), с преобладаващ дял на мъжете, здравеопазването и социалните услуги (5,9%), образование (5,3%) и държавното управление и отбраната (4%), с преобладаващ дял на жените. Ниска е заетостта в областта на: добивната промишленост (1,3%), производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия (0,5%), финансово посредничество (1,9%), операции с недвижимо имущество и бизнес услуги (0,3%) и дейности на домакинствата (1,3%).

По-голяма е заетостта на българите в Испания спрямо тази, която са имали в България в секторите: хотели и ресторанти, дейности на домакинства/семейства и други дейности, обслужващи обществото и личността, селско, ловно и горско стопанство. Приблизително еднаква е тя в: строителство, транспорт, складиране и съобщения, производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия. По-малка заетост се наблюдава в: търговия, ремонт и техническо обслужване, преработваща промишленост, здравеопазване и социални дейности, държавно управление, образование, добивна промишленост. Съществуващите несъответствия между предишна и настояща заетост, особено при квалифицираните и висококвалифицираните специалисти, говори за не малка степен на деквалификация на българските мигранти в Испания. (Фиг. 7.8.)

Фиг. 7.8. Структура на зетите български мигранти в България и в Испания по сектори на заетост (%)

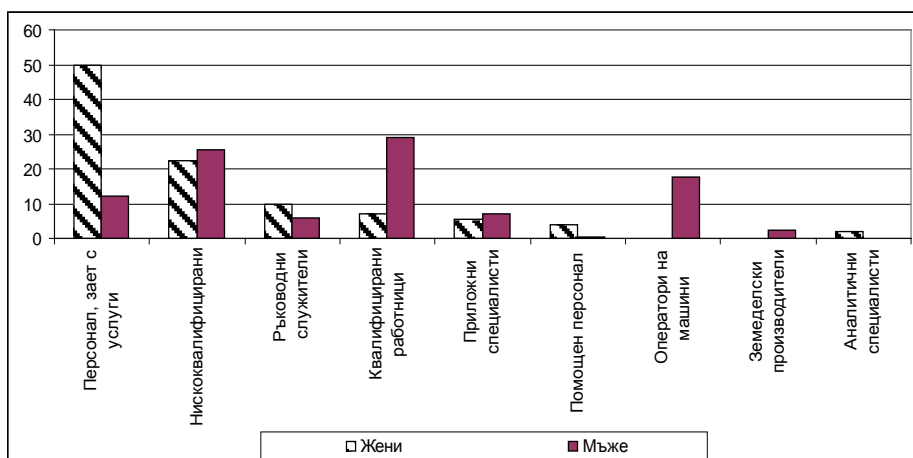
По отношение на *длъжностите*, които изпълняват българите в Испания, близо една трета (30,3%) работят като персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия, около една четвърт (23,8%) са нискоквалифицираните работници, а приблизително една пета (18,4%) са квалифицирани производствени работници. На следващо място по големина е групата на работещите като оператори на машини, съоръжения и транспортни средства (9,1%), ръководни служители (7,9%) и приложните специалисти (6,2%). Най-малък е дялът на заетите като помощен персонал (2,3%), производители в селското стопанство (1,1%) и аналитични специалисти (0,8%). (Фиг. 7.9.)

Фиг. 7.9. Структура на българските мигранти по заемана длъжност в Испания (%)

Преобладаваща е заетостта на жените спрямо тази на мъжете като: персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия (съответно 49,7% и 12,1%), ръководни служители (9,9% и 6%), помощен персонал (4,1% и 0,5%), а като аналитични специалисти работят само жени (1,8%). Мъжете са заети предимно като квалифицирани производствени работници (29,1% спрямо 7%), приложни специалисти (7,1% спрямо 5,3%), а като оператори на машини, съоръжения и транспортни средства и земеделски произво-

дители работят само мъже (17,6% и 2,2%). Делът на мъжете и жените, работещи като нискоквалифицирани работници е почти еднакъв (съответно 25,2% и 22,2%). (Фиг. 7.10.)

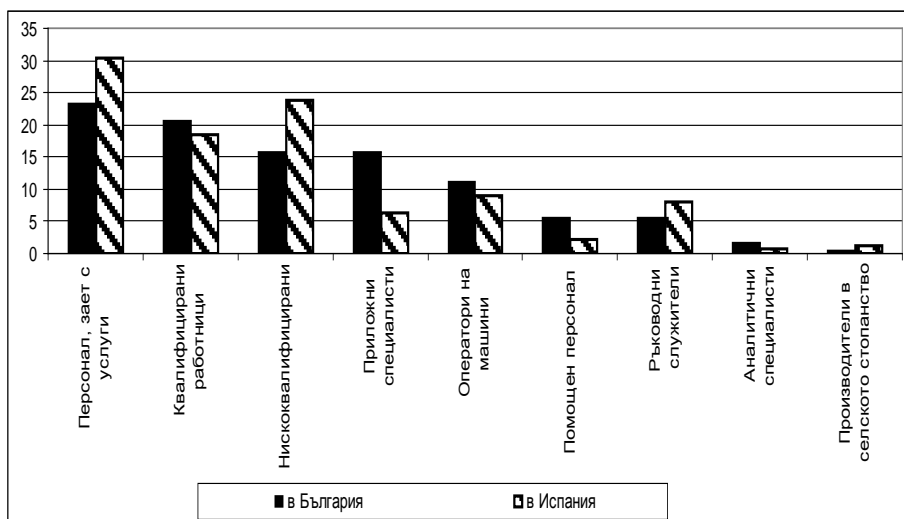

Фиг. 7.10. Структура на зетите българи в Испания по длъжност и пол (%)

Преди да заминат зад граница, най-голям процент от зетите мигранти са изпълнявали в България длъжност на персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия (23,4%), със слабо преобладаващ дял на жените. На второ място са квалифицираните производствени работници (20,7%), с преобладаващ дял на мъжете. Следва да се подчертае третото място, което си поделят приложните специалисти (15,7%) и нискоквалифицираните работници (15,7%), с преобладаващ дял на жените. Операторите на машини, съоръжения и транспортни средства заемат 11,2%, с преобладаващ дял на мъжете. Друга характерна особеност са равните проценти на работещите като ръководни служители (5,6%) и помощен персонал (5,6%), с преобладаващ дял на жените. Малко са мигрантите заемали длъжност на аналитични специалисти (1,6%) и на производители в селското и горското стопанство (0,5%).

Част от българите не са работили преди заминаването си в чужбина – 6% са били безработни (от тях 57% са мъже и 43% жени), 17% учащи се, а близо 3% домакини.

Съществуват немалки несъответствия между заемана длъжност в България и заемана длъжност понастоящем в Испания. *По-голям* е делът на заетите към настоящия момент в Испания спрямо предишната заетост в България на мигрантите на длъжност: персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия, нискоквалифицирани работници, земеделски производители и ръководни служители. *По-малка* е заетостта при: квалифицирани производствени работници, оператори на машини, съоръжения и транспортни средства, приложни и аналитични специалисти, помощен персонал. Различията между предишна и настояща заетост и по длъжност, особено при квалифицираните и висококвалифицираните специалисти, потвърждава наличието на деквалификация на българите в Испания. (Фиг. 7.11.)

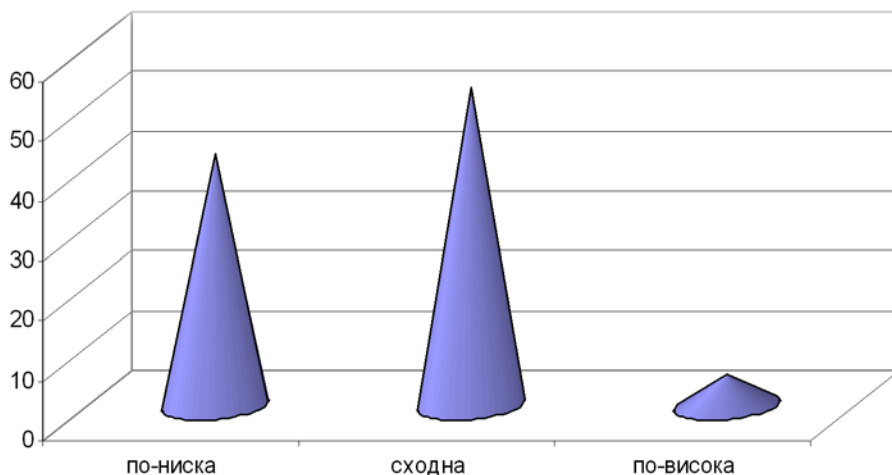

Фиг.7.11. Структура на българските мигранти в България преди заминаването и в Испания по заемана длъжност (%)

Близо 23% от тези хора са безработни понастоящем, значително по-голям процент от тези, които са били безработни преди заминаването си от България. От тях 64% са мъже и 34% жени.

Доминиращата част от хората работят зад граница на пълен работен ден (76%) и на едно работно място (86,4%). Около половината от имигрантите извършват трудова дейност със сходна **квалификация** на притежаваната от тях (53,1%), но 42,1% работят

на места, изискващи по-ниска квалификация. По-голям е делът на жените, заети на места с по-ниска квалификация (49,7% спрямо 35% при мъжете), докато при мъжете преобладават работещите при сходна квалификация (60,7% спрямо 45% при жените). Едва 5,4% твърдят, че извършват дейност, изискваща по-висока от тяхната квалификация. (Фиг. 7.12.)

Фиг. 7.12. Структура на зетите български мигранти според квалификацията, която притежават и на която осъществяват трудова дейност в Испания (%)

Близо три четвърти (74,6%) от българските мигранти *се осигуряват*, но малко повече от една четвърт (25,4%) са неосигурени, с други думи работят в сивия сектор на икономиката на Испания. Повечето от неосигурените са жени – 31,4% спрямо 20,2% при мъжете.

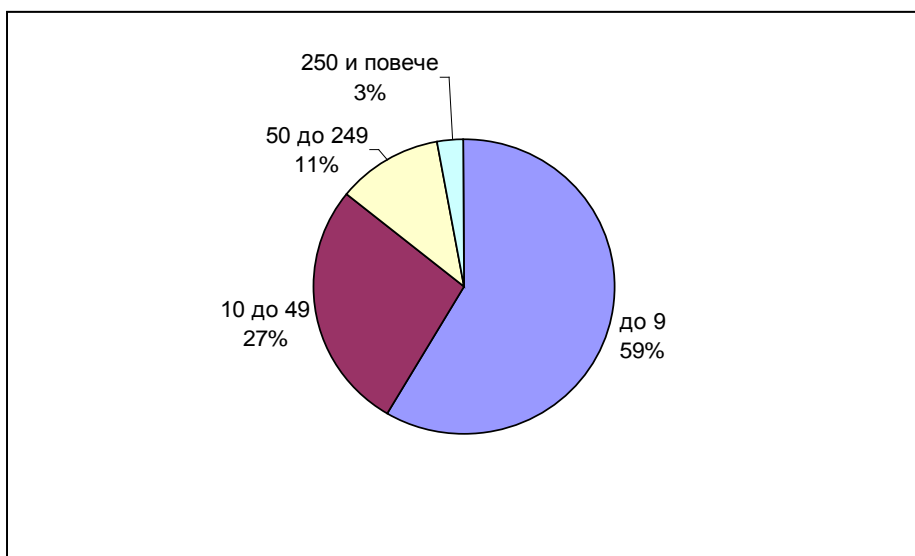
По-голямата част от българите са *започнали работа* веднага след пристигането си в Испания (40,3%), до един месец 14,8%, а до 3 месеца 21,9%. Относително по-малък е делът на тези, на които им е било нужно по-дълго време, за да си намерят работно място: до 6 месеца 8%, до 1 година 7,1%, над 1 година 8%. Делът на жените, на които им е бил нужен по-дълъг период, за да намерят

работа – една година и повече, е по-голям от този на мъжете (18,9% спрямо 11,5% при мъжете).

Основната част от мигрантите са *намерили първата си работа* чрез приятели и познати българи (55,1%), 15,3% чрез кандидатстване пред работодател, 12,1% чрез местното бюро по труда, а 11,6% чрез приятели и познати испанци.

Преобладаващият дял от мигрантите работят във *фирма на лице от испанска националност*, а над една пета (22%) във фирма на лице от българска националност, 12% в домакинство, а 7,9% в земеделско стопанство. Едва 3,4% работят във фирма на лице от друга (трета) националност.

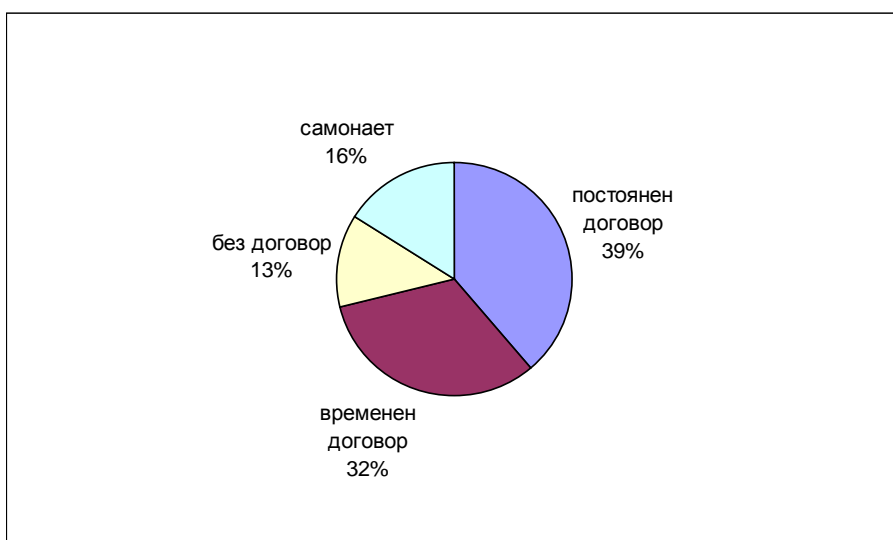
По-голямата част от българите са наети в *малки и средни фирми*. Само 2,9% работят в големи предприятия – над 250 човека. (Фиг. 7.13.)

Фиг. 7.13. Структура на зетите български мигранти според броя персонал във фирмата, в която работят (%)

Жените са заети предимно в малки фирми (68% работят във фирми с персонал до 9 човека), а мъжете в малки и в средни фирми (49% работят във фирми с персонал до 9 човека, а 35% във фирми с персонал от 10 до 49 човека).

Почти еднакъв дял от хората работят на временен (32,2%) и на постоянен договор (39%), а 16,1% са самонаети. Не е малък процентът на работещите без договор – 12,7%, в сивата икономика на Испания. Близо три пъти е по-голям броят на жените, работещи без договор (19,3%) спрямо този на мъжете (6,6%). (Фиг. 7.14.)

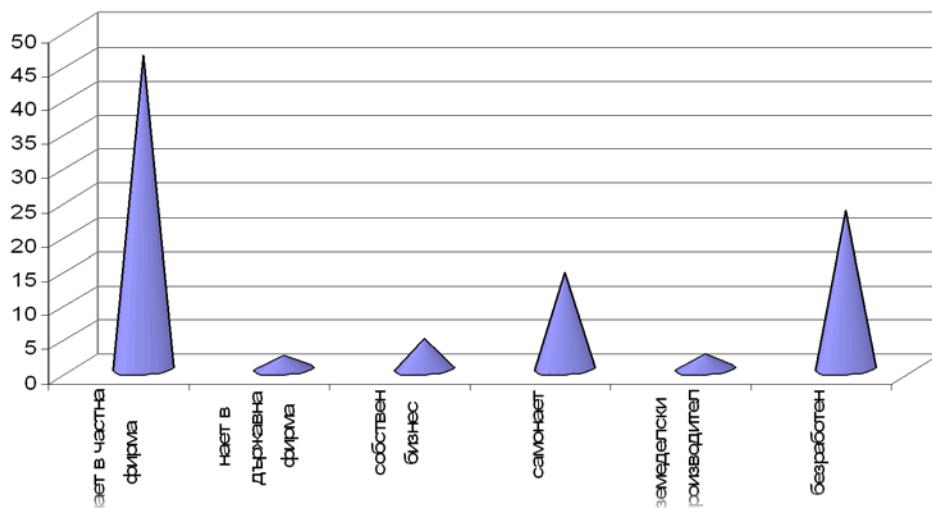

Фиг. 7.14. Структура на българските мигранти по вид на договора (%)

Заетостта на работещите е основно между 30 и 50 часа седмично (66,6%). До 30 часа работят 24,3%, като преобладаващ е дялът на жените (34,1% спрямо 15,3% при мъжете), а над 50 часа – 9,1%, с по-голям дял на мъжете.

Без работа до 3 месеца са оставали 80,7% от хората, 16,8% са оставали без работа за период от 3 до 6 месеца, а до 1 година 2,5%.

Преобладаваща част от българите са наети в частни фирми (46%), 14,2% са самонаети, а 23,1% са безработни. Преобладаващ е дялът на самонаетите жени за сметка на по-малкият им процент като наети в частни фирми. Малък е дялът на зетите в държавни/общински фирми (2%), на притежаващите собствен бизнес (4,5%) и на земеделските производители (2,2%). (Фиг. 7.15.)

Фиг. 7.15. Структура на българските мигранти по статус в заетостта (%)

В заключение може да се подчертае, че основната част от българите в Испания не са имали осигурено работно място при пристигането си и са осъществили заминаването си чрез покана от близки и роднини или без предварителна подготовка. Те работят главно в секторите: хотели и ресторанти, дейности на домакинства/семейства и други дейности, обслужващи обществото и личността, както и в селско, ловно и горско стопанство и строителство. Икономическите дейности, в които най-малко се реализират мигрантите са: здравеопазване и социални дейности, държавно управление, образование, добивна промишленост и производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия. Най-голяма е заетостта на жените в дейности на домакинства/семейства, хотели и ресторанти и дейности, обслужващи обществото и личността, а на мъжете в строителство, транспорт, складиране и съобщения и селско, ловно и горско стопанство.

По отношение на длъжностите, българите работят предимно като: персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия, нискоквалифицирани работници и квалифицирани производствени работници. Най-малък е дялът на заетите като помощен персонал, производители в селското стопанство и аналитични специа-

листи. Най-голяма е заетостта на жените като персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия и нискоквалифицирани работници, а на мъжете като квалифицирани производствени работници, нискоквалифицирани работници и оператори на машини, съоръжения и транспортни средства.

Над половината от мигрантите извършват трудова дейност със сходна квалификация на притежаваната от тях, но 42,1% работят на места, изискващи по-ниска от тяхната квалификация. Съществуват несъответствия между предишна заетост в България и настояща в Испания по икономически дейности и по длъжности, особено при квалифицираните и висококвалифицираните специалисти, което показва, че не малък дял от българските мигранти се деквалифицира.

По-голямата част от българите са започнали работа веднага след пристигането си в Испания (40,3%), като са намерили първата си работа главно чрез приятели и познати българи. Преобладаващият дял от тях се осигуряват и работят на временен или постоянен трудов договор и като самонаети. Не малък процент обаче, работят без договор (повечето жени), в сивия сектор на испанската икономика, а 23,1% са безработни.

7.3. БЪЛГАРИ, УЧАЩИ СЕ В ИСПАНИЯ

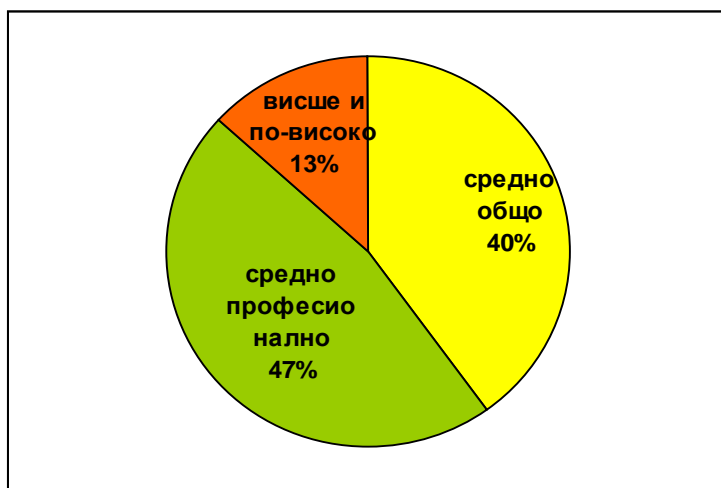
Ирена Зарева

Институт за икономически изследвания, БАН

Общият брой на учащите се, попаднали в извадката на изследването, не е голям – 17 човека. Този брой не позволява да се даде пълна картина на състоянието и характеристиките на учащите се в Испания, но дава възможност да се открият някои моменти.

Преобладаваща част от учащите се в Испания учат за придобиване на средно професионално (46,7%) и средно общо (40%) образование. За придобиване на висше образование учат 13,3%. (Фиг. 7.16.)

Девоиците се обучават главно в системата на средно общо образование (57,1%), а младежите – средно професионално (62,5%). В сферата на висшето образование, дяловете на младежите и на девоиците са близки, съответно 12,5% и 14,3%.

Фиг. 7.16. Структура на учащите се българи в Испания по степен на образование (%)

Една трета от студентите учат в областта на техническите науки (30,8%), а 15,4% стопански науки и администрация. По 7,7% са учащите се в специалностите журналистика, масова комуникация и информация и математика и статистика. Младежите се обучават главно в областта на техническите науки, а девойките на стопанските и математическите. (Таблица 7.1.)

Таблица 7.1. Структура на българските студенти в Испания по области на образование и пол (%)

Област на образование	Мъже	Жени	Общо
Журналистика, масова комуникация и информация	12,5	-	7,7
Стопански науки и администрация	-	40,0	15,4
Математика и статистика	-	20,0	7,7
Технически науки и технически професии	50,0	-	30,8
Други неопределени тесни области	37,5	40,0	38,5

Само около една четвърт (26,7%) получават стипендия по време на обучението си. Това е и една от причините, поради която

около половината от тях (46,7%) работят по същото време. Над една четвърт (26,7%) работят през учебния период, 13,3% през неучебния период, а 6,7% – през учебния и през неучебния период. Девоjkите работят главно през учебния период, а младежите и през двата. (Таблица 7.2.)

Таблица 7.2. Структура на учащите се българи в Испания според това, дали работят по време на обучението си (%)

Период на работа по време на обучението	Мъже	Жени	Общо
През учебния период	12,5	42,9	26,7
През неучебния период	25,0	-	13,3
През учебния и неучебния период	12,5	-	6,7
Не работя	50,0	57,1	53,3

В заключение не може да не се посочи, че сравнително малкият брой на учащите се, попаднали в извадката на изследването в Испания, не позволява да се направи по-задълбочен анализ. По разбираеми причини по-голямата част от учащите се учат в сферата на средното образование. Студентите се обучават в различни области на знанието, но с прeвeс все пак на техническите науки – особено що се отнася до младежите. Повечето (над 2/3) не получават стипендия, поради което, като правило, работят през учебния и неучебния период.

VIII. ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ И ДОХОДИ *(Емпирични свидетелства на примера на завърналите се емигранти и на българите в Испания)*

Искра Христова-Балканска,
Институт за икономически изследвания, БАН
Веселин Минчев,
Институт за икономически изследвания, БАН

8.1. Въведение

Паричните трансфери от емигрантите са характерен за глобалната икономика феномен. По последни данни, в света се наброяват над 200 млн. мигранти. Те трансферират над 500 млрд. щатски долара средно-годишно (World Bank, 2013).

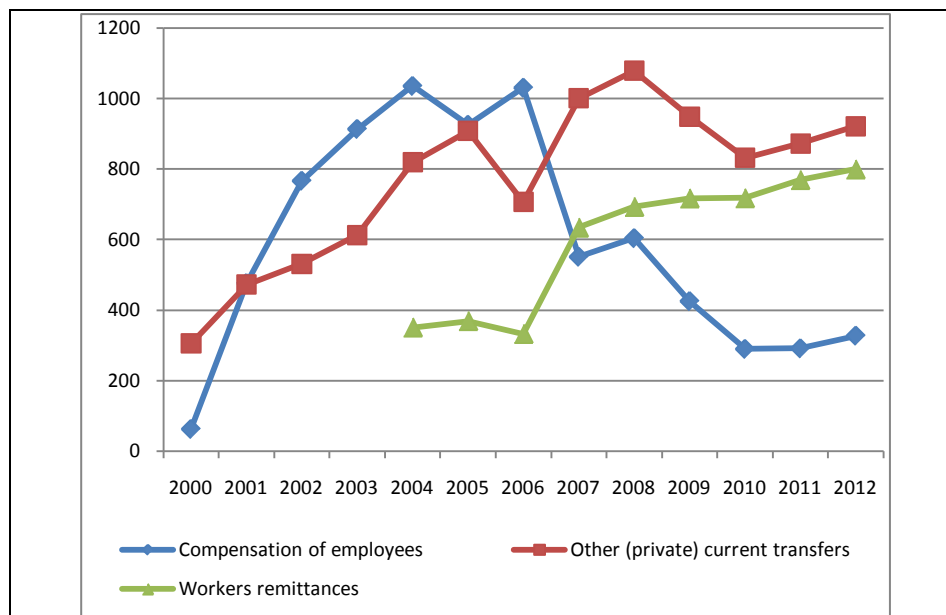
Паричните трансфери са финансови потоци, които се движат в противоположна на емигрантите посока. За много български домакинства, паричните трансфери от чужбина са от първостепенно значение за поддържането на социално-икономическия им и жизнен стандарт.

По общоприетата методика на Международния валутен фонд (FMI, 2010) паричните трансфери на емигрантите съдържат две позиции:

Първата включва средствата изпращани от резиденти в приемащата страна (пребиваващи там една година или повече) до бенефициенти в страната на произход (*частни текущи трансфери*);

Втората позиция обхваща доходите на пребиваващите зад граница за време по-малко от една година (*възнаграждения / компенсация на заетите в чужбина*).

Възнаграждения на заетите и текущи парични трансфери започват да се отчитат в платежния баланс на България след 2000 г.

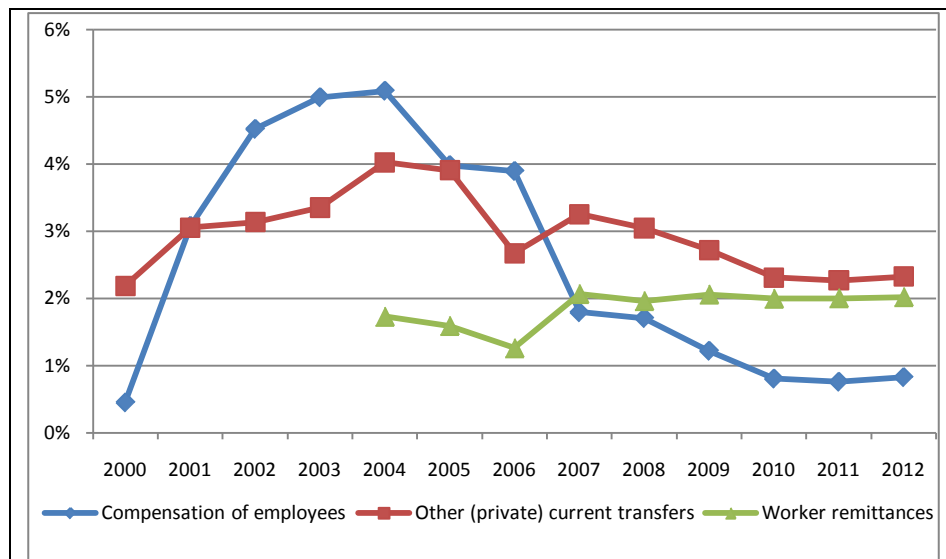
Фиг. 8.1. Възнаграждения на заетите, трансфери на емигрантите, частни текущи трансфери (млн.евро)

Източник: www.bnb.bg (10.10.2013 г.)

Докато текущите парични трансфери нарастват от около 350 млн. евро през 2000 г. до над 900 млн. евро през 2012 г. със сериозни колебания в отрицателна посока за времето от 2005 г. до 2007 г., то не така стоят нещата при възнагражденията на заетите в чужбина. Те нарастват рязко от 63 млн. евро през 2000 г. достигайки над 1 млрд. евро през 2004 и 2006 г. След което спадат на нива малко над 300 млн. евро.

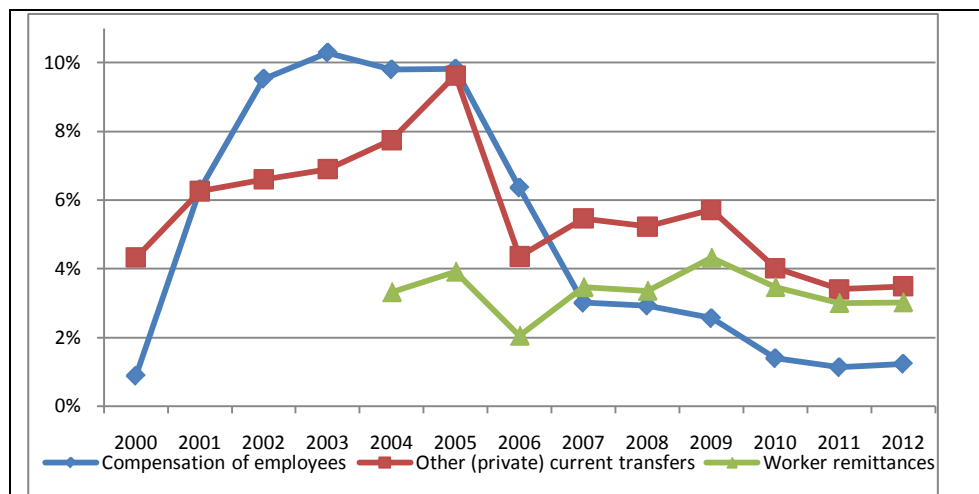
Трансфери на емигрантите се отчитат от 2004 г. БНБ документира тяхното нарастване от 350 млн. евро през първата година (2004 г.) до около 800 евро през 2012 г.

Въпреки сериозният им размер и значение за редица домакинства в страната, трите разглеждани позиции нямат тежест като процент от БВП и от износа на България. Все пак не може да не се отбележи фактът, че през 2002-2006 г. *възнагражденията на заетите зад граница* достигат до около 5% от БВП и 10% от износа на страната.

Фиг. 8.2. Възнаграждения на заетите, трансфери на емигрантите, частни текущи трансфери (% от БВП)

Източник: www.bnb.bg.(10.10.2013 г.)

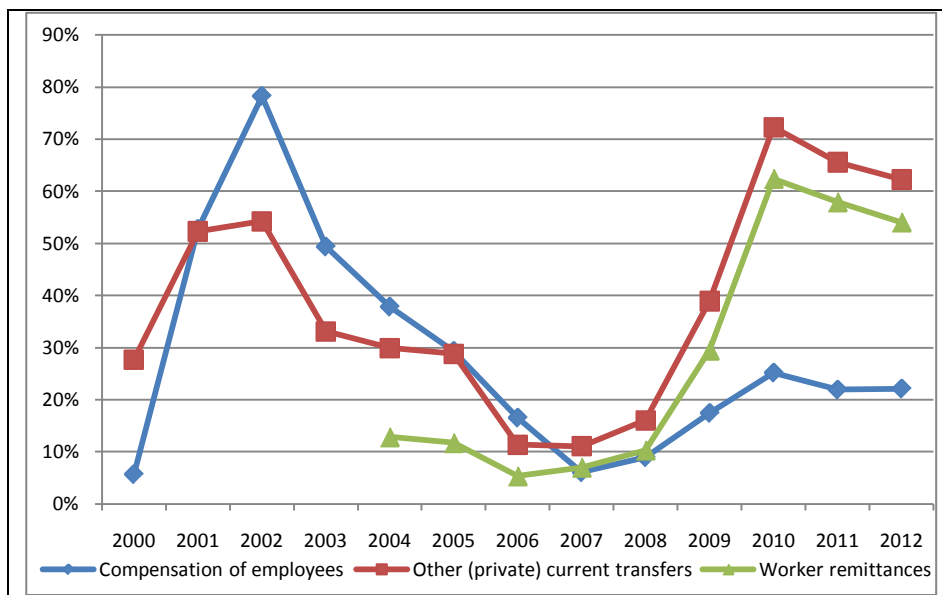

Фиг. 8.3. Възнаграждения на заетите, трансфери на емигрантите, частни текущи трансфери (% от износа)

Източник: www.bnb.bg.(10.10.2013 г.)

Пикът на възнагражденията на заетите в чужбина съвпада с нарастването на чуждестранните инвестиции в България, поради

което през 2002-2006 г. те са на нива под 10% от ПЧИ на годишна база. След 2009 г. възнагражденията на зетите в чужбина надхвърлят 20% от ПЧИ, а паричните трансфери на емигрантите – 60% от ПЧИ, което само по себе си е индикация за зависимост на страната от приходите от емиграция.

Фиг. 8.4. Възнаграждения на зетите, трансфери на емигрантите, частни текущи трансфери (% от ПЧИ)

Източник: www.bnb.bg (10.10.2013 г.)

Независимо от икономическата криза от 2008-2009 г. (Comini et all, 2009), българската трудова миграция вероятно е успяла да се адаптира към промените на трудовите пазари в приемащите страни. За това говорят данните, представени във Фиг. 8.1. След 2009 г. стойностите и по трите наблюдавани позиции се стабилизират и бележат известно нарастване.

На микро-ниво това може да означава, че при загуба на работа емигрантите търсят алтернативи дори за сметка на позиции, изискващи по-ниска квалификация и предполагащи по-ниско заплащане.

Паричните трансфери на емигрантите (без разлика между „частни текущи трансфери” – т. е. преводи от резиденти; и „въз-

награждения на заетите в чужбина”) могат да бъдат оценени въз основа на емпирични социологически изследвания. За целта се обособява съвкупност „завърнали се емигранти”. По предварително разработена методика (Минчев, Бошнаков, 2006; Михайлов и др., 2007) се набира информация за техните доходи, разходи, трансфери, продължителност на престоя в чужбина. Получените данни се екстраполират на трудоспособното население в страната.

Ползвайки тази методика (верифицирана при провеждането на редица изследвания 2005 г., 2007 г., 2010 г.) са обработени и данните от емпиричното проучване, реализирано в рамките на проекта *„Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие”* (2011 г.). Разбира се, макар и индикативни, получените резултати дават достатъчно ясна представа за икономиката на паричните преводи от чужбина.

През 2011 г. оцененият брой на т.нар. „завърнали се емигранти” възлиза на 450 хил. души, а броят на настоящите, фактически емигранти (членовете на интервюираните домакинства, намиращи се в момента в чужбина) може да бъде оценен на около 200 хил. души. При средномесечен доход от 896 евро, средна продължителност на престоя – 18 месеца, и дял на текущите разходи и направените трансфери съответно 42% и 31% от дохода, могат да се оценят паричните трансфери на българските емигранти за 2010. Оценена по този начин средногодишната сума на трансферите възлиза на около 694 млн.евро, а средногодишната сума на спестяванията зад граница – на над 580 млн.евро. Както се вижда, официалните и алтернативните оценки са сходни.

От друга страна, паричните преводи са не само израз на солидарността на емигрантите към техните близки, но и измерител на социалните връзки между диаспората и страната на произход. Преводите от чужбина имат по-широк обхват на въздействие. Те носят не само финансови и други ползи за близките; с течение на времето те се превръщат във фактор благоприятстващ развитието на изпращащата страна (контакти, информация, нов социален опит) (Xenogiani, OECD Working paper; Kugler and Rapoport, CESIFO Working paper). Същевременно те водят и до нежелателни последици, т.к. „задграничната издръжка” влияе отрицателно върху стимулите за търсене на работа и/или започване на бизнес от страна на близките на емигрантите (World Bank, 2006; World Bank 2007).

Анализът на паричните преводи повдига важни въпроси относно ефектите от т. нар. „изтичане на мозъци” – процес, който се развива с променящ се интензитет през последните 20 години. Паричните трансфери могат да компенсират временен финансов недостиг на населението, но те съвсем не могат да компенсират загубите за българската икономика и общество от изтичането на висококвалифицирани кадри – висшисти и хора със средно професионално образование.

Тази неблагоприятна тенденция вероятно е и една от основните причини за забавеното реструктуриране на икономиката в годините на преход. Независимо от факта, че реформите доведоха до изчезването на цели отрасли на българската икономика и формираните специалисти на практика оставаха без алтернатива, няма съмнение, че именно те можеха да допринесат за повишаването на конкурентоспособността и производителността на труда в страната (Христова-Балканска и др., 2010; Smarzynska 2004). В този смисъл страната има остра нужда от нови сравнителни предимства и ниши с оглед привличането на висококвалифицирана работна сила.

В общи линии, трансферите се използват главно за текущи нужди: храна, режийни, медицински грижи и образование и т.н. В тази връзка трансферите облекчават дефицитите в социалните сектори. Същевременно са и от жизнено важно значение за сектори като търговия на дребно, недвижима собственост и пр. Освен потреблението, очаква се те да стимулират и инвестиционния процес.

Според хипотезата за „взаимно допълване между потоците парични трансфери и ПЧИ”, можем да предположим, че емигрантите инвестират в страната на произход, тъй като са запознати много добре с нейните културни и др. особености (Navaretti et al, 2007; Lundan, 2006; Kugler and Rapoport, 2006; Baldwin and Venables, 1994; Christova-Balkanska, 2010; Ivlevs, 2006). На основата на натрупания опит зад граница, завърналите се емигранти могат да предложат съвременни бизнес практики (Kugler and Rapoport, CESIFO Working paper). Дали и доколко този процес ще се развие в България все още предстои да видим.

С присъединяването на България към ЕС, се очакваше, че доходите на населението ще нарастват ритмично, което само по себе си би ограничило натискът за емиграция. Но както бе отбелязано

в една от предходните глави (Глава III) към януари 2011 г. ММРЗ в страната е едва 16,44% от тази в Испания и само 10,8% спрямо ММРЗ във Великобритания – страни, предпочитани от българската емиграция. При положение, че тъкмо икономическите мотиви са основни за вземането на решение за емиграция съществуващите разлики ще продължат да изтласкват част от трудоспособното население извън страната.

8.2. Доходи на завърналите се емигранти по време на престоя им зад граница

Емпиричното проучване, реализирано в рамките на проекта *„Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“* дава възможност за набирането на информация за доходите и трансферите, реализирани от хората с опит зад граница – класифицирани тук като „завърнали се емигранти“. Както бе вече посочено в съответния раздел анкетата обхваща 1204 български граждани, 136 от които са „завърнали се емигранти“ – т.е. хора били в чужбина поне веднъж през последните 5 години и пребивавали там повече от 3 месеца.

При все, че ограниченият брой респонденти предполага повече индикативни, отколкото по-цялостни изводи и анализ, трябва да се има предвид, че почти не съществуват други възможности, позволяващи получаването на подобна информация.

Получените данни са ценна основа за реални изводи относно влиянието на трансферите на домакинствата и на по-общото развитие на страната.

Първият въпрос от съществено значение за оценяването на паричните трансфери, насочени към България, касае приблизителния средно-месечен доход, получаван от завърналите се емигранти по време на престоя им в чужбина. Оказва се, че близо 60% от респондентите са получавали между 400 и 1200 евро, а едва 12,5% – от 1200 до 1600 евро, над 1600 евро са получавали 5,1%. (Таблица 8.1)

Таблица 8.1. Структура (в %) на завърналите се емигранти по средно-месечен доход в чужбина

ДОХОД	БРОЙ ОТГОВОРИЛИ	ПРОЦЕНТ
До 400 евро	11	8,1
Над 400 до 800 евро	39	28,7
Над 800 до 1200 евро	42	30,9
Над 1200 до 1600 евро	17	12,5
Над 1600 евро	7	5,1
Не съм работил	14	10,3
Неотговорили	6	4,4
Общо	136	100,0

Доходите на завърналите се емигранти варират в зависимост от сектора на заетост. Напр. 12,5% от тези, които са били заети в *селското стопанство* са имали доход до 400 евро, преобладаващата част от тях (56,3%) попада в по-високо доходната група – между 400 и 800 евро. В диапазона 800-1200 евро попадат 18,8%, а 6,3% са в диапазона от 800 до 1600 евро. Най-вероятно тези последните са по-висококвалифицирани или пък са били заети със специфични дейности.

Що се отнася до онези, които са били заети в *преработващата промишленост*, 82% от тях са получавали доходи между 800 и 1200 евро.

При заетите в *строителството*, ситуацията е по-различна – 10% от тях са получавали до 400 евро, 16,7% – между 400 и 800 евро, а най-много (близо половината- 43,3%) са в диапазона между 800 и 1200 евро, 16,7% – над 1200 до 1600 евро, и 6,7% – над 1600 евро. Получаваните възнаграждения показват, че в голямата си част българските емигранти не са били просто общи работници.

Друг ресор е *търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили и ремонт*, където 16,7% са получавали до 400 евро, други 16,7% – до 800 евро, над 1/3 или 33,3% над 800 и още толкова – между 1200 евро и 1600 евро.

В бранша, *хотели и ресторанти*, 18,8% са имали доходи от 400 до 800 евро, преобладаващата част 37,5% – над 800 до 1200 евро, 25% – над 1200 до 1600 евро, а висококвалифицираният персонал и вероятно собственици на заведения (6,3%) посочват сред-

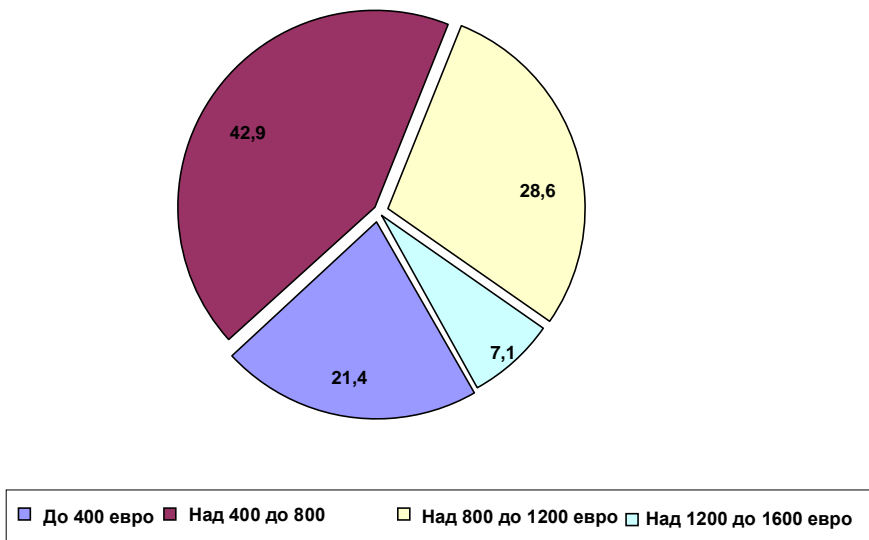
но-месечни доходи над 1600 евро.

При *Транспорт, складиране и съобщения* 16,7% са получавали до 400 евро, 16,7% – между 400 и 800 евро, преобладаващата част от завърналите се емигранти или 50,0% са били с доходи средно между 1200 и 1600 евро, а 16,7% – с доходи над 1600 евро, като тук вероятно влизат и заетите в международния транспорт.

В *други дейности обслужващи обществото и личността* 25% от отговорилите попадат в диапазона между 400 и 800 евро, 50,0% между 800 и 1200 евро и 25% между 1200 и 1600 евро.

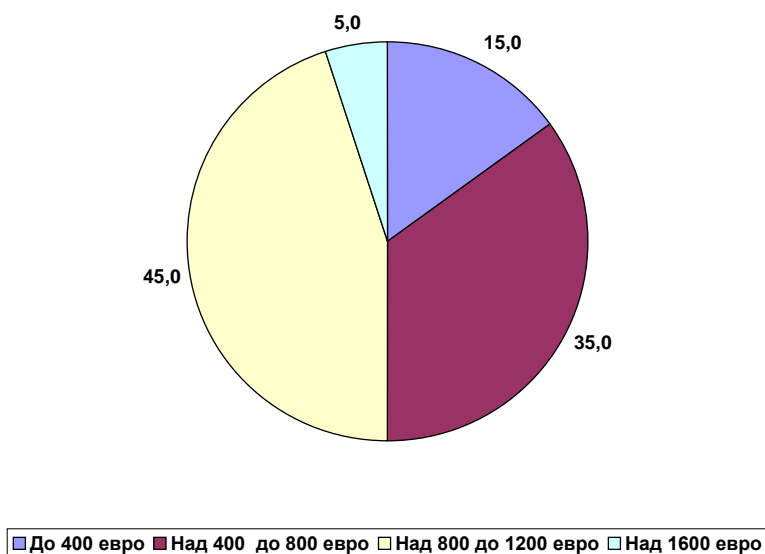
В *дейности на домакинства/ семейства (помощник, гледач, готвач)*, по-голямата част (61.50%) са получавали между 400 и 800 евро, докато 30,80% между 800 и 1200 евро.

Интерес представлява и подходящата структура на завърналите се емигранти в зависимост от степента на образованието им. Средният месечен доход на работилите зад граница българи с *основно и по-ниско образование* изглежда както следва: 21,40% – до 400 евро, 42,9% – между 400 и 800 евро, 28,6% – от 800 до 1200 евро, а 7,1% над 1200 до 1600 евро. (Фиг.8.5)

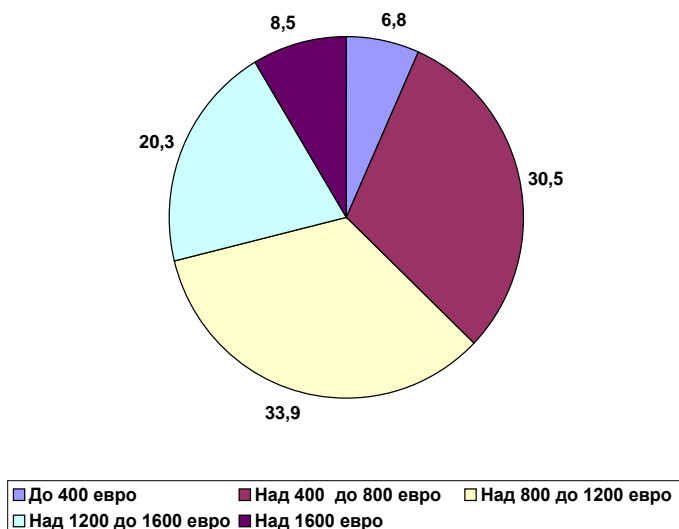
Фиг. 8.5. Подходяща структура (в %) на завърналите се емигранти с основно и по-ниско образование (по време на престоя им в чужбина)

Що се отнася до средния месечен доход на хората със *средно общо образование*, то той изглежда както следва: 15,0% – до 400 евро, 35,0% – между 400 и 800 евро, 45% – над 800 до 1200 евро, 5% – над 1600 евро. Данните показват, че хората с такова образование са намирали по-подходяща за тях реализация в сравнение със завърналите се емигранти без образование. (Фиг.8.6.)

Фиг. 8.6. Подходна структура (в %) на завърналите се емигранти със средно общо образование

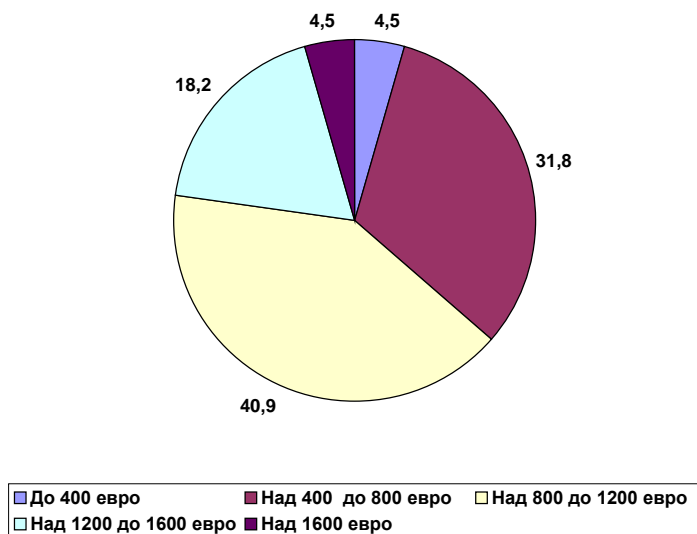
Що се отнася до доходното разпределение на завърналите се със *средно професионално образование* потърсили реализация зад граница, то то е както следва – само 6,8% са получавали до 400 евро, 30,5% са в диапазона между 400 и 800 евро, 33,9% – над 800 до 1200 евро, 20,3% – над 1200 до 1600 евро и 8,5% са имали доходи над 1600 евро.

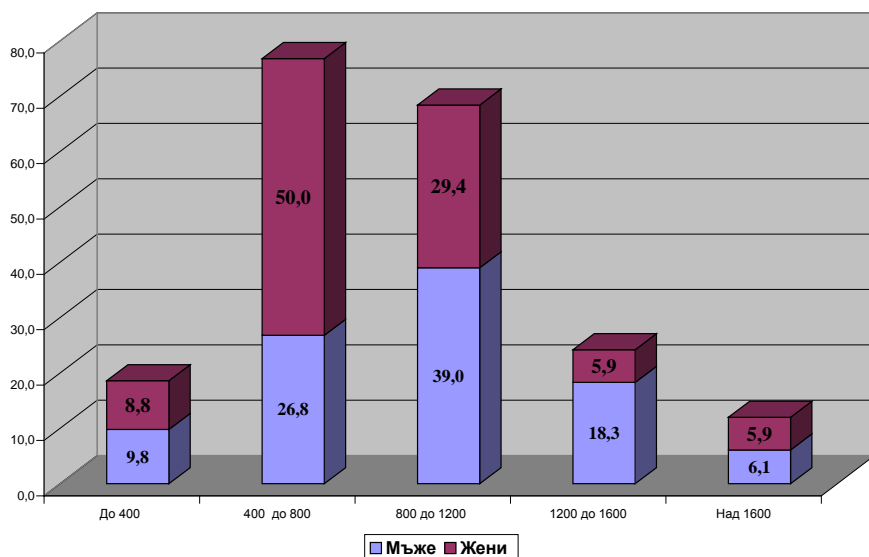
Фиг. 8.7. Подходна структура (в %) на завърналите се емигранти със средно професионално образование.

Интересно е и наблюдението относно доходите на завърнали-те се емигранти с *висше образование*. В сравнение с останалите, те са били с по-високо средномесечно възнаграждение. Все пак – 4,5% от тях посочват, че са били с доход до 400 евро, други 31,8% – с доходи над 400 до 800 евро, най-много, почти половината – 40,9% – попадат в интервала 800 – 1200 евро, а 18,2% – в следващия интервал – между 1200 до 1600 евро, 4,5% са били със средно месечен доход над 1,600 евро. Тъкмо сред тези последните най-вероятно са и високо квалифицираните специалисти. (Фиг.8.8.)

Данните относно получавания доход по пол показват, че 9% от жените и 10% от мъжете са били в ниско-доходната група – до 400 евро средно на месец. По-голямата част от жените (50%) са получавали доходи в интервала от 400 до 800 евро, 29,4% – от 800 до 1200 евро, 5,9% – от 1200 до 1600 евро и 5,9% над 1600 евро. При мъжете – 26,8% от тях са взимали от 400 до 800 евро, а 39,0% (най-масовият случай) – от 800 до 1200 евро, същевременно цели 18,3% попадат в интервала – от 1200 до 1600 евро и 6,1% са получавали над 1600 евро. (Виж. Фиг. 8.9)

Фиг. 8.8. Подходна структура (в %) на завърналите се емигранти с висше образование.

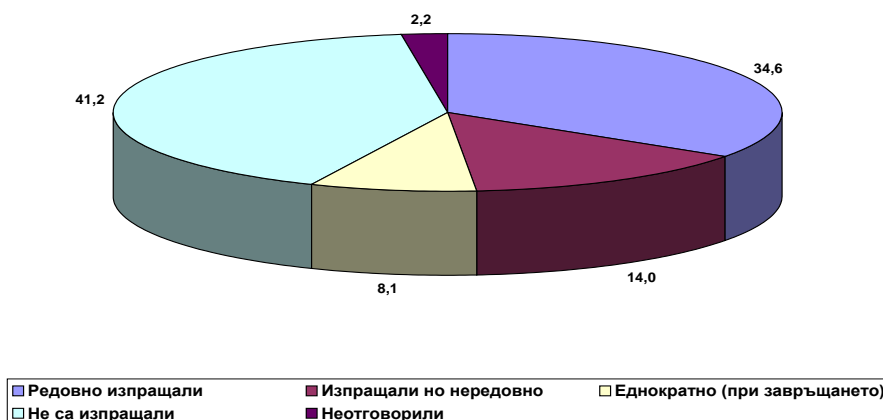

Фиг. 8.9. Подходна структура (в %) на завърналите се емигранти по пол.

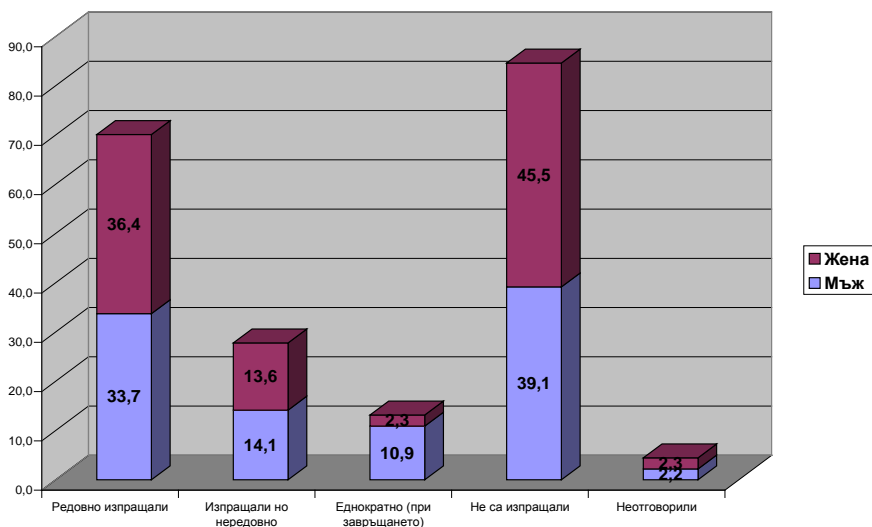
8.3. Парични средства, изпращани от завърналите се български емигранти (по време на престоя им в чужбина)

Едни от главните мотиви за нарастването на българската емиграция са от икономически и социален характер. Паричните трансфери са изразител на икономическата принуда и желанието за по-добра професионална и житейска реализация. По принцип паричните трансфери, както е показано и по-горе, придобиват голямо значение за редица домакинства, които благодарение на изпратените пари от чужбина успяват да разширят потреблението и да подобрят равнището на жизнения си статус.

Както се вижда от данните, представени във Фигура 8.10., около 1/3 (по-точно 34,6%) от завърналите се емигранти са изпращали редовно средства в България по време на престоя си в чужбина. Малко повече обаче са тези, които въобще не са имали възможност да сторят това – 41,2% от респондентите. Други 14,0%, са изпращали средства, макар и нередовно, докато 8,1% от завърналите се са предпочели да пренесат спестените пари при самото завръщане в страната. Малко над 2% не са отговорили на този въпрос. Т.е. повече от половината от отговорилите – 56,7% общо – сочат, че са изпращали средства на близките си в страната, въпреки че делът на тези, които са изпращали средства редовно е по-малък от дела на неизпращалите средства.

Фиг. 8.10. Изпращане на средства от страна на завърналите се емигранти (по време на престоя им в чужбина, в %)

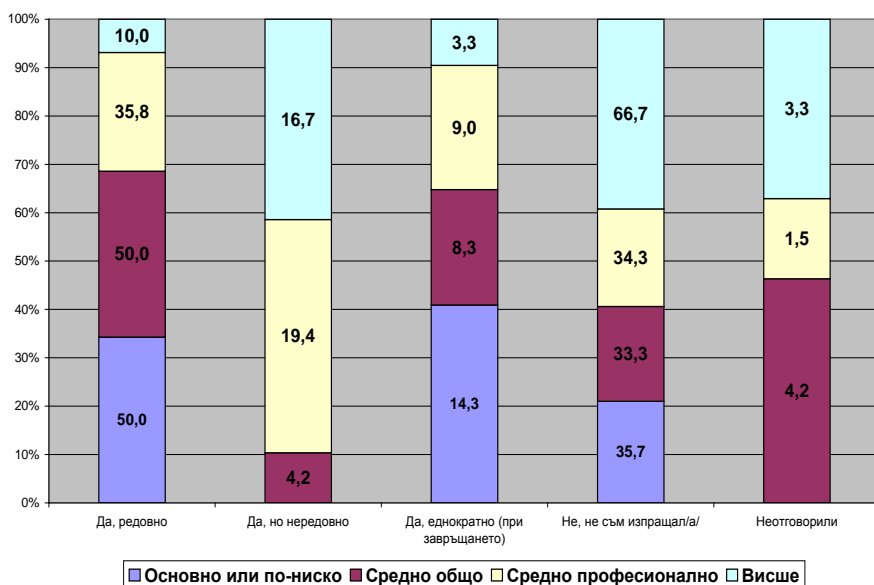

Фиг. 8.11. Изпращане на средства от българските емигранти по пол (в %)

Представените по-горе данни (Фиг.8.11.) показват също така честотата на изпращане на средства по пол. Една трета от мъжете, завърнали се от чужбина – 33,7%, са изпращали редовно пари, този процент сред жените е по-висок и достига 36,4%. Мъжете, които са изпращали пари, но нередовно са 14,1%, при жените този процент е почти същият – 13,6%. Прави впечатление, че сравнително висок процент – 39,1% от мъжете и още повече – 45,5% от жените, въобще не са изпращали пари в България по време на техния престой в чужбина. Еднократното изпращане на средства (при завръщането в страната) се предпочита от мъжете – 10,9% от мъжете, и едва – 2,3% при жените.

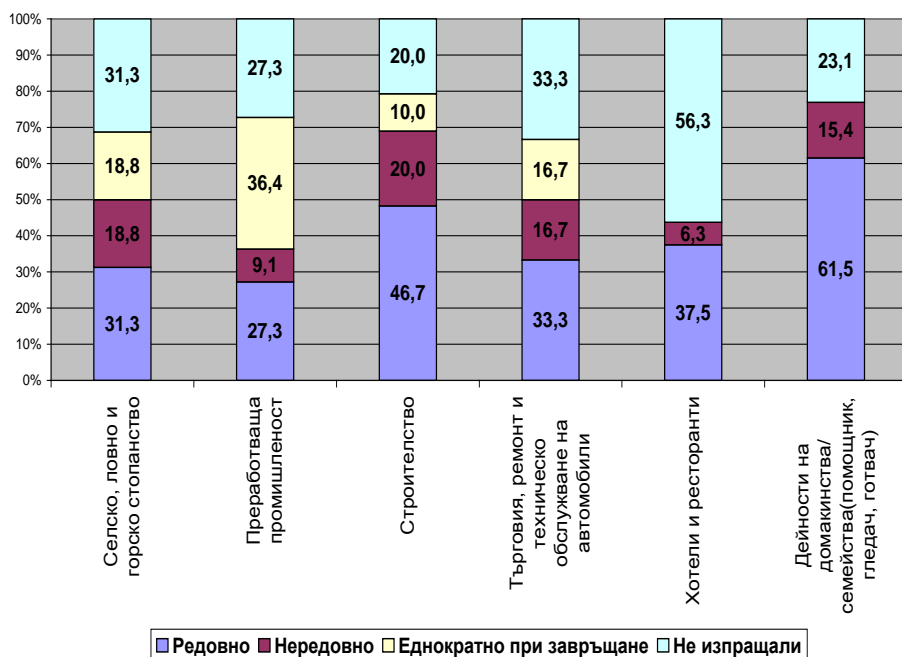
Що се отнася до „трансферното поведение” на завърналите се емигранти с различна степен на образование, би могло да се отбележи, че половината от респондентите с основно и по-ниско образование *редовно* са изпращали средства в страната. Ситуацията е аналогична и при завърналите се емигранти със средно общо образование – 1/2 от тях редовно изпращат средства. Над 1/3 (35,8%) от хората със средно професионално и едва 10% от висшистите също са изпращали редовно средства. (Фигура 8.12.) От хората със средно общо образование само 4,2% сочат, че са изпращали средства, но нередовно, този дял е по-висок при завърналите се

със средно специално образование – 19,4% и при висшистите – 16,7%. Сред емигрантите, *пренесли спестяванията си при завръщането си (еднократно)*, се откроява следната картина: от хората с по-ниско образование (основно и по-ниско) 14,3% са предпочели да вземат спестяванията си при своето завръщане. Относителният дял сред завърналите се емигранти със средно общо образование, придържащи се към този „трансферен модел” възлиза на около 8,3%. Делът на емигрантите със средно професионално образование (по-голямата част, от които са мъже) е значително по-висок 34,3%, а при висшистите – най-нисък 3,3%. От друга страна, по около 1/3 от завърналите се емигранти с основно и по-ниско образование (35,7%), със средно общо образование (33,3%) и със средно професионално образование (34,3%) въобще не са изпращали средства в страната. Най-висок този процент е при завърналите се емигранти с висше образование – цели 66,7% (Фиг. 8.12.) Налага се изводът, че хората с по-ниска квалификация имат по-активно „трансферно поведение”, което прави тях и техните семейства по-зависими от работата зад граница в сравнение с хората с по-високо образование.

Фиг. 8.12. Изпращане на средства от завърналите се емигранти по степен на образование (в %)

Интересна информация дава и анализът на изпращането на парични средства по възрастови групи завърнали се емигранти. Голяма част (61,2%) от завърналите се емигранти на възраст до 30 години не са осъществявали парични трансфери, хората на възраст от 31 до 45 г. са изпращани най-често средства – 42,6% от тях са изпращали такива редовно, а 20,4% нередовно. А сред тези над 45 години, близо половината – т.е. 45,5% са осъществявали парични трансфери редовно.

Фиг. 8.13. Изпращане на парични средства от завърналите се емигранти по сектор на заетост (в %)

Фигура 8.13. илюстрира трансферното поведение на завърналите се емигранти в зависимост от сектора на заетост. Така например 31,3% от заетите в областта на *селското стопанство* са изпращали пари редовно, 18,8% – нередовно, 18,8% – еднократно при завръщането си, а 31,3% – не са имали такава възможност.

Що се отнася до завърналите се емигранти, работили в *преработващата индустрия* по време на престоя си зад граница –

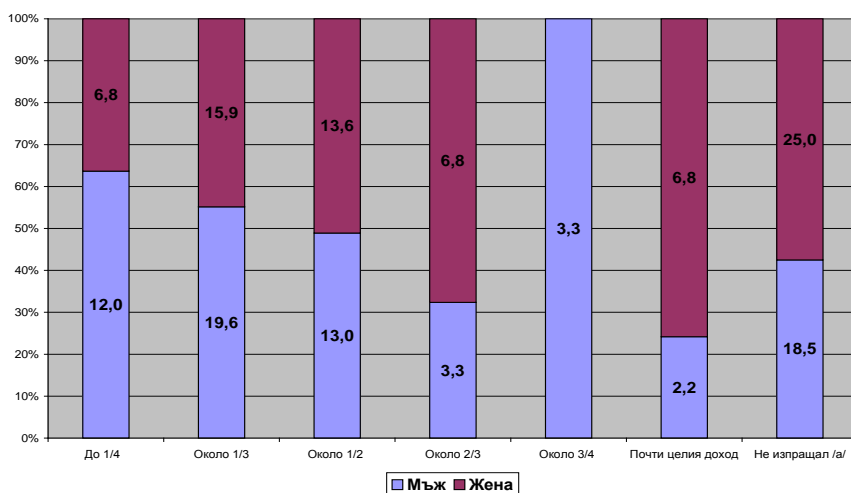
27,3% от тях са изпращали средства редовно, 9,1% – нередовно, 36,4% – еднократно при завръщане, а 27,3% – не са изпращали. В сектор *строителство* – 46,7% са изпращали преводи на своите близки в страната редовно, 20,0% – нередовно, 10,0% еднократно при завръщане, 20,0% – не са изпращали. От онези, които са били заети в *търговия, ремонт, обслужване на автомобили и т. н.*, 33,3% са изпращали пари редовно, 16,7% – нередовно, 16,7% еднократно при завръщане, а 33,3% въобще не са изпращали преводи. При заетите в *хотели и ресторанти*, 37,5% са изпращали преводи на близките си редовно, 6,3% – нередовно, 56,3% – не са били в състояние да правят това.

Що се отнася до *заетите в дейностите на домакинства и семейства*, голяма част от тях – цели 61,5% са изпращали пари редовно, 15,4% – нередовно, а 23,1% не са изпращали. Прави впечатление активното трансферно поведение на завърналите се емигранти, заети в строителството и особено в дейностите на домакинства и семейства. Това потвърждава резултати от други изследвания, сочещи че много българки – не непременно без образование – издържат близките си в страната, работейки като домашни помощница в чужбина. Що се отнася до изпращаната част от средно-месечния доход получаван зад граница – 28,7% – т. е. повече от $\frac{1}{4}$ от завърналите се емигранти са изпращали $\frac{1}{3}$ от дохода си на своите близки в страната, 17,6% – от $\frac{1}{3}$ до $\frac{2}{3}$ от дохода, 8% – $\frac{2}{3}$ от дохода, 28% – не са пращали никакви средства.

Не повече от $\frac{1}{4}$ от дохода са изпращали 12,0% от мъжете и само 6,8% от жените. Около $\frac{1}{3}$ са изпращали 19,6% от мъжете и 15,9% от жените. Еднакъв дял – 13,0% от мъжете и 13,6% от жените, са изпращали около половината от дохода си, а 3,3% от мъжете и 6,8% от жените са изпращали около $\frac{2}{3}$ от своите доходи. (Фиг. 8.14.)

8.4. Доходи и парични трансфери на българските емигранти в Испания

Испания е известна с благосклонното си отношение и социално насочена интеграционна политика към имигрантите. Това се дължи на историческия факт, че от страна на емигранти, след демократичните промени, Испания се превръща в притегателна дестинация за имигранти от цял свят.

Фиг. 8.14. Изпращане на част от дохода от завърналите се емигранти по пол (в %).

Според Постоянната обсерватория на имиграцията към Министерството на труда и имиграцията ¹ към 31 декември 2010 г. броят на българите е 161 601 души (158 062 души в края на м. септември 2010 г.). Към края на 2010 г. броят на българите се е увеличил с 3 539 души (2,24%) само за едно тримесечие. В сравнение с м. декември 2009 г. увеличението на броя на българите в Испания е с 14 521 души (9,87%).² Като цяло най-много българи живеят в областите Мадрид, Валенсия и Кастилия и Леон – над 60% от българите, пребиваващи в Испания.³

Информацията от *Емпиричното проучване проведено в Испания* през май-юни 2011 г. показва, че по-голямата част от нашите сънародници установили се в страната са сторили това през 2001-2006 г. – 60,1% от анкетираните, близо 1/4 са се преселили преди

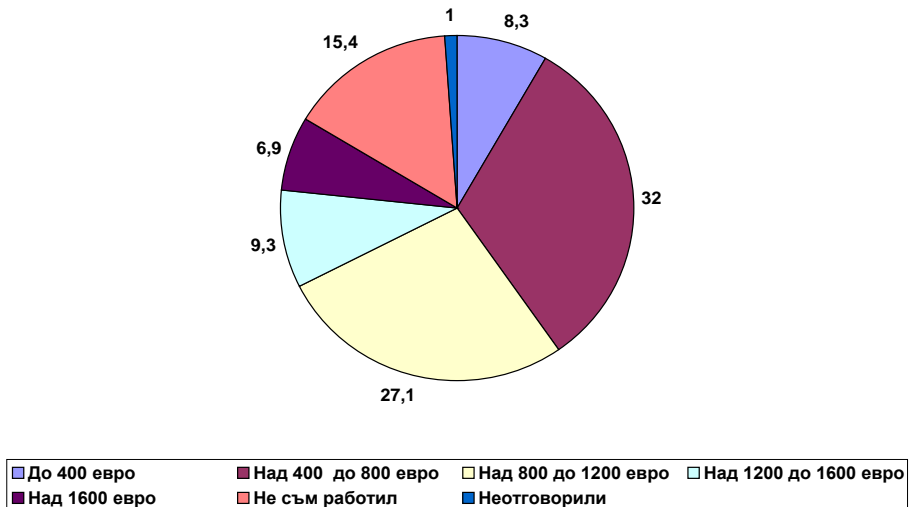
¹ В Испания се правят две наблюдения на броя на населението в страната, включително и на чужденците. Едното е по адресна регистрация и се извършва от Националния статистически институт на Испания веднъж годишно. Второто касае само чужденците и се извършва от Постоянната обсерватория на имиграцията към Министерството на труда и имиграцията на всеки три месеца, като данните в него се основават на наличието на документ за самоличност или сертификат на гражданин на ЕС.

² Материал изготвен от Службата по трудови и социални въпроси към Посолството на Р. България в Мадрид, Април 2011 г.

³ Пак там

2001 г., а нови 15,8% – след приемането на България в ЕС.

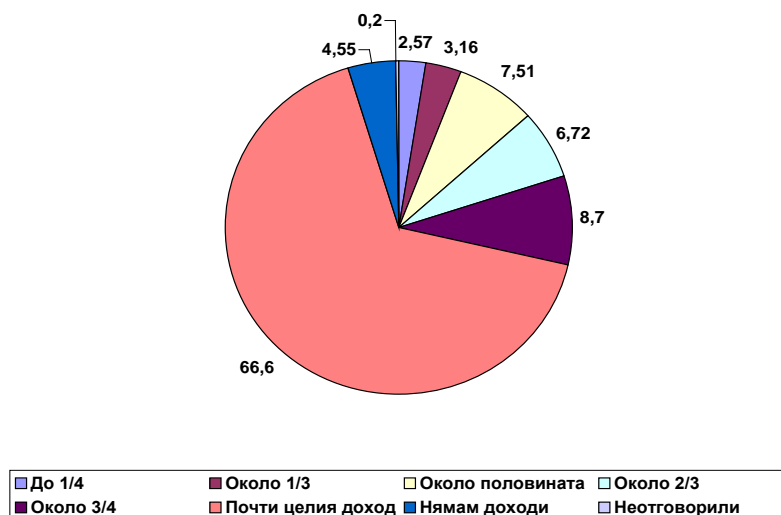
Данните от емпиричното проучване свидетелстват за това, че 5,3% от мъжете и 11,9% от жените са със средно-месечни доходи до 400 евро; за българските емигранти общо (без разлика по пол) делът на хората с доход до 400 евро възлиза на 8,4%. В интервала от 400 до 800 евро попадат 28,3% от мъжете и 36,9% от жените. Делът на хората в този подоходен интервал – общо – отново без разлика по пол, възлиза на – 32,3%. В интервала между 800 до 1200 евро попадат 29,1% от мъжете и 25,4% от жените или общо – 27,1% от отговорилите, а в интервала 1200 – 1600 евро са 14,3% от мъжете, 3,8% сред жените или общо (без разлика по пол) – 9,3%. Парични доходи над 1600 евро получават 10,2% от мъжете, 3,4% от жените и общо 6,9 %. 15,4% от анкетираните са заявили, че не са работили. Прави впечатление, че 32% от емигрантите – мъже и жени, получават доходи между 400 и 800 евро. (Фиг.8.15.)

Фиг. 8.15. Подоходна структура на българските емигранти в Испания (в %)

Българските емигранти изразходват на място, в Испания, почти целия си доход – това е така за близо 2/3 от всички българи в Испания, и по-точно – за около 62% от мъжете и за над 70% от жените. Около 6-7% от нашите сънародници изразходват до 3/4 от

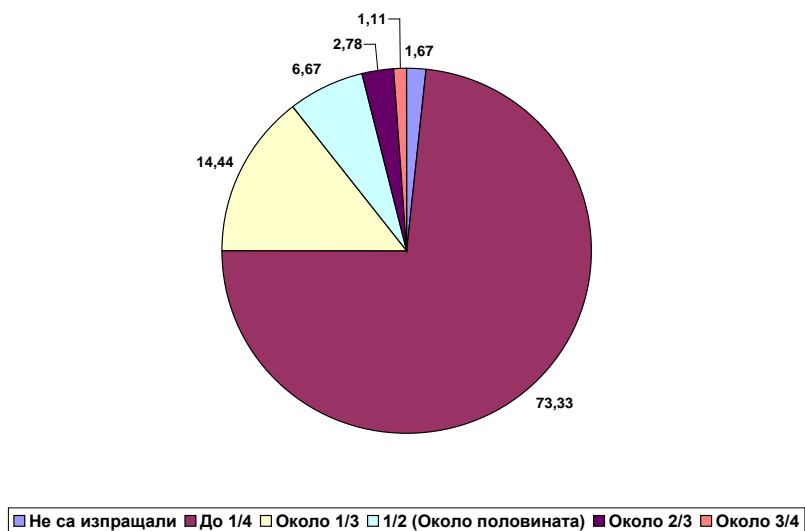
доходите си, като почти не се наблюдава разлика по пол. А половината от своите доходи изразходват 11,2% от българите и само 3,4% от българките, пребиваващи в тази страна. Около 6-7% от хората изразходват до около 1/3 от получаваните от тях доходи.(Фиг. 8.16.).

Фиг. 8.16. Структура (в %) по относителен дял на изразходвания доход на българите в Испания

Що се отнася до трансферното поведение на българската общност в Испания, може да се посочи следното. Сред българските емигранти само 2,1% от мъжете, 1,2% от жените и средно 1,67% въобще не са изпращали парични средства обратно в България. До 1/4 от дохода са изпращали 79,2% от мъжете, 66,7% от жените или средно (без разлика по пол) – 73,33%. Т. е. над 2/3 от нашите сънародници в Испания трансферират на своите близки до около 1/4 от заработеното. Това говори за наличието на действени социални мрежи между диаспората и България.

До 1/3 от дохода си са изпращали 9,4% от мъжете, но цели 20,2% от жените и средно 14,44% от всички емигранти. Около половината от дохода са трансферирали в България 6,3% от мъжете, 7,1% от жените и средно около 6,7%. И вече около 2/3 от дохода си са изпращали едва 3,1% от мъжете, 2,4% от жените и средно едва 2,8% от българите пребиваващи в кралството. (Фиг.8.17.)

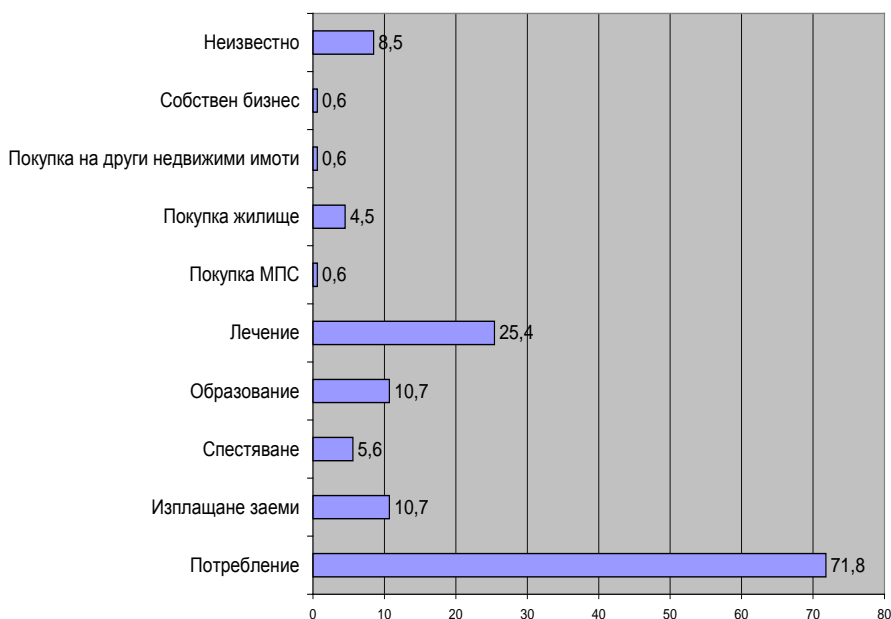
Фиг. 8.17. Структура (в %) по относителен дял от дохода изпращан в България от българите в Испания

Паричните трансфери на българските емигранти от Испания се използват, по мнението на самите респонденти, главно за потребление – според 71,9% от мъжете и 69,9% от жените и средно 71,8%. Очевидно сънародниците ни на Иберийския полуостров подпомагат близките си в България за неотложни техни текущи нужди. Трансферите се използват за погасяване на заеми според 5,2% от мъжете, и според цели 16,9% от жените (средно без разлика по пол – 10,7%). Част от трансферите се използват за спестявания – така считат 7,3% от мъжете и 3,6% от жените и средно 5,6% от всички респонденти. Друго перо са инвестициите в образование на членове от семейството, като 9,4% от мъжете и 12,0% от жените и средно 10,7% са посочили, че изпращаните от тях средства се използват за образование. Около 16,7% от мъжете и цели 34,9% от жените или средно 25,4%, считат, че трансферираните от тях парични средства се използват с цел лечение и/или ползването на медицински услуги. Други 3,1% от мъжете и 6,0% от жените (и средно 4,5%) сочат, че изпращаните средства се използват за закупуване на недвижима собственост.

Тази информация не съвпада с прокрадващите се в пресата виждания и коментари особено отпреди икономическата криза, че

голяма част от паричните трансфери на емигрантите (независимо от това в коя страна са се установили) отива за инвестиции в недвижими имоти.

За разлика от „старите“ емиграционни вълни от Южна Европа в периода след Втората световна война, новата българска емиграция не влага, поне за сега, реализирания в Испания доход за собствен бизнес в България. Едва 1,0% от мъжете и средно (без разлика по пол) 0,6% от анкетиранията са заявили такива намерения. Любопитно е, че около 12,5% от мъжете и 3,6% от жените или общо 8,5% нямат представа за какво се използват осъществените от тях парични трансфери. Интересен е и фактът, че липсват инвестиции в ценни книжа и други финансови инструменти. (Фиг.8.18.)

Фиг. 8.18. Използване на паричните трансфери, изпратени от Испания (в %)

Общите оценки на паричните трансфери, осъществявани от българските емигранти се основават на оценката за средномесечен доход на емигрант, който е от порядъка на 878 евро. По-

голяма част от доходите (> 70%) се изразходват в Испания и това е напълно естествено, имайки предвид стандарта на живот в страната. Делът на паричните трансфери се оценява на около $\frac{1}{4}$ от средно-месечния доход; а средногодишната сума на паричните трансфери за 2010 г. на българската диаспора от Испания може да бъде оценена на около 160 млн. евро.

8.5. Заключение

- Паричните трансфери от българските емигранти станаха важен компонент от цялостното външно финансиране на българската икономика в периода след 2004 г. Те нарастват пропорционално с установяването на все по-големи групи от българи зад граница и с формирането на българска диаспора в някои страни от ЕС, главно Испания, Гърция, Германия, Великобритания. Паричните трансфери на емигрантите се превръщат в основен приход за редица домакинства и същевременно водят до повишаването на потреблението на стоки и услуги, което обуславя тяхното макроикономическо значение. Нарастването на обема на паричните трансфери от емигрантите е значително и ако направим сравнение с потоците външно финансиране или финансирането по линия на Европейските структурни фондове става ясно, че обемът на паричните трансфери на емигрантите е по-стабилен и по-значителен.
- Нарастването на обема на паричните трансфери не може да компенсира дългосрочния процес на „изтичане на мозъци” от България, като тук нямаме предвид само хора с висше образование, а също така и такива със средно професионално образование. Именно тази част от работната сила е в основата на внедряването на нови технологии и на развитието на реалната икономика. Паричните трансфери могат да компенсират временни финансови липси, но не подменят огромните загуби на българското общество от изтича-

нето на висококвалифицираните си кадри. Вероятно, тази неблагоприятна тенденция е сред основните обстоятелства забавили процесите на преход към пазарна икономика, на реструктуриране на българската икономика, на нарастване на производителността на труда.

- Разликите в нивата на заплащане между България и останалите страни-членки на ЕС ще продължи да оказва „изтласкващ ефект” за българското трудоспособно население. Паричните трансфери остават важен компонент на икономическото и на социалното оцеляване на много български домакинства.
- Изхождайки от настоящето емпирично изследване може да се заключи, че значителен брой от завърналите се емигранти са изпращали пари в България, макар че не е малък и броят на тези, които не са успявали да сторят това. Невисок дял са изпращали трансфери нередовно, малка част от завърналите се емигранти са правили трансфери еднократно, при завръщането си.
- Завърналите се емигранти са били заети основно в селското стопанство, строителството, в търговията, в хотели и ресторанти (Виж глава VI и VII на настоящата монография).
- Паричните трансфери на българската диаспора от Испания се използват главно за потребление и здравеопазване. Прави впечатление, че в много малка част от случаите се счита, че трансферите се използват за закупуване на имоти, което се разминава с вижданията от предкризисния период.
- Българите в Испания не инвестират в собствен бизнес в България. По-голяма част от дохода си – над 75%, те изразходват тъкмо в Испания. Нашите сънародници в кралството трансферират не повече от $\frac{1}{4}$ от средномесечния си

доход там. Не се наблюдават инвестиции в ценни книжа и други финансови инструменти.

Библиография

Материал изготвен от Службата по трудови и социални въпроси към Посолството на Р. България в Мадрид, Април 2011 г.

Методология за оценка на статия „Парични преводи от българи живеещи постоянно в чужбина”, Дирекция „Статистика”, Отдел „Платежен баланс и външен дълг”, март 2011, БНБ.

Михайлов, Д., Минчев, В., Бошнаков, В. и Кр. Николова (2007) *Семейни модели и миграция*, Фонд на ООН за население.

Baldwin, R. and A. J. Venables (1994) “International Migration, Capital Mobility and Transitional Dynamics”, *Economica*, 61, pp. 285-300.

Christova-Balkanska, Iskra and P. Naydenova, (2010) “Bulgarian migrants in Germany”, In: *Sustainable development in Bulgaria*, Ikopis, Sofia.

Christova-Balkanska, Iskra (2010) “Foreign Direct Investments and Remittances in Bulgaria”. In: *Sustainable development in Bulgaria*, Ikopis, Sofia.

Comini D. and F. Faes-Cannito, “Remittances from the EU down for the first time in 2009, flows to non-EU countries more resilient”, *Economy and finance Statistics in Focus*.

Ivlevs, A. (2006) “Migration and FDI in the Globalization Context: the Case of Small Open Economy”, Centro Studi Luca D’Agliano, *Development Studies Working Papers No 209*, March. Kugler, M., and H. Rapoport, “Skilled Emigration, Business Networks and Foreign Direct Investments”, *CESIFO Working paper*, No1455.

Kugler, M. and Rapoport, H. (2006), “Migration and FDI: complements or substitutes?”, *Economics Letters*, 92 (2), 155-162.

Quillin, B., Segni, C., Sirtaine, S. and I. Skamnoslos, “Remittances in the CIS countries: A Study of Selected Corridors”, Chief Economist’s Working Paper Series, Europe and Central Asia Finance and Private Sector Development Department, World Bank, 2007, Vol. 2, No2.

Lundan, S. M. “Reinvested earnings as a component of FDI: an analytical review of the determinants of reinvestment”, *Transitional Corporations*, December 2006, Vol. 15, No. 3.

Mansoor, A., B. Quillin (Eds), *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, 2006.

Manuel de la balance des paiements, 6e edition, FMI, 2010.

Mintchev V., International migration and remittances in the Balkans: the case of Bulgaria, in: Nowotny E., P. Mooslechner and D. Ritzberger-Grunwald (Editors), *The Integration of European Labour Markets*, Edward Elgar, 2009, p.177-205.

Mintchev, V., V. Boshnakov, (2006) *The Economics of Bulgarian Emigration – Empirical Assessment*, *Economic Thought*.

Navaretti, G.B., G. De Simone and Al. Sembenelli, (2007) “Migration and Foreign Direct Investment A review of the literature”, Paper prepared for the research project ‘*Migrazione e mobilità di impresa: determinanti e ricadute sul territorio*’ carried out by Centro Studi Luca d’Agliano within the framework of the Fondazione CRT/ Progetto Alfieri, May.

Recueil de statistiques 2011 sur les migration et les envois de fonds, 2e edition (www.worldbsnk.org/prospects/migrationandremittances)

Smarzynska, B. (2004) “Does FDI boost productivity in Developing Countries”, *American Economic Review*, September.

Xenogiani, Th., Migration Policy and its interactions with Aid, Trade and FDI policies: A Background Paper, OECD Development Centre, WP, 249.

World development report: Jobs, 2013 (www.worldbank.org.)

IX. БЪЛГАРСКАТА ДИАСПОРА – СОЦИАЛНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОТНОШЕНИЯ

Йордан Калчев
ЮЗУ, Благоевград

Външната миграция не е просто смяна на обичайното местоживее на индивиди или групи от хора, като се пресичат държавни граници, но тя е свързана и с промяна на една социокултурна среда с друга, на една институционално-правна организация на обществото с друга. В този смисъл мигрантите по „принуда“ влизат в нов тип за тях социални отношения, които се регулират от непознати за тях морални (социални) и правни норми. Те обаче, не могат напълно да заместят съществуващите до момента на преселването социални отношения. В различна степен тези отношения продължават да се поддържат и след преселването в новата среда.

Принципно, социалните отношения възникват между:

- ✓ индивиди от една и съща социална група (понякога определяна като общност / общество);
- ✓ индивиди или групи от хора, представители на различни общности / общества;
- ✓ индивиди (физически лица) и юридически лица.

Първите две се основават и регулират основно от възприетите морални норми, а последните – от съществуващи правни норми и институционалното устройство на страната.

9.1 Новата социална среда и социалното общуване сред българската имиграция

От направената анкета сред завърналите се емигранти беше събрана информация за осъществяваните от тях връзки и взаимоотношения в новата среда, за контактите им с представителите на

българската диаспора, с българските официални представителства, институциите на страната, работодатели и др. Чрез тази информация може да се направи обобщена оценка за социалните условия на живот на имигранта и неговите привързаност и чувство за принадлежност към българската общност. При анализа на данните, завърналите се емигранти са разделни на четири групи, според основната цел на тяхната емиграция от страната: **работа; учение; да живее при свои близки (семейство); други причини.**

За поддържането на контакти и изграждане на взаимоотношения между членовете на българската имигрантска общност в дадена страна необходимо условие е да има такава общност или дори ограничена група от сънародници. От завърналите се мигранти от чужбина 71% заявяват, че на мястото, където са живели, са **имали за съседи други българи** или граждани от български произход. Близко 26% не са имали за съседи свои сънародници, а 3% не дават отговор на този въпрос. В това отношение „най-самотни“ са били тези емигранти, които са пребивавали по различни индивидуални причини в съответната „приемаща“ страна. Само 37% са имали в близост по местоживеенето си други българи. Този относителен дял за учащите е 55% и най-висок за трудовите мигранти – 76%.

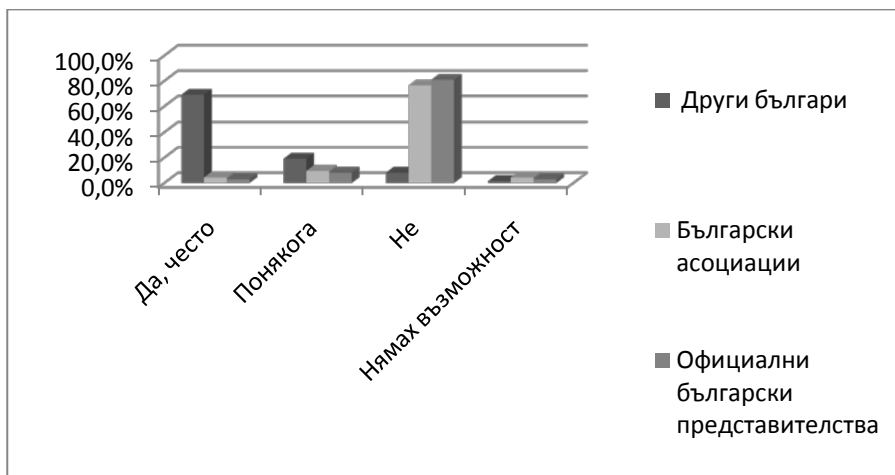
В жилищното си устройване 46% от мигрантите са живели **съвместно в жилище с други българи**, а 32% сами или със своето семейство. Около 20% е делът на тези, които са живели в жилище на местни хора или с други чужденци. От трудовите мигранти 55% са разделяли жилище с други българи, а самостоятелно и със своето семейство – 26%. Относителният дял на тези, които са живели с чужди и местни граждани е 18%. От пребиваващите в страната за да живеят при своите близки 82% са имали самостоятелни жилища за своите семейства. Най-много съжителствали с чужди граждани са учащите – 46%, а 18% са били самостоятелни в обитаваното от тях жилище.

Посоченото обкръжение относно населеното място и жилището, в което са живели мигрантите в голяма степен предопределя установяването и поддържането на **социални отношения в българската общност**. Много висок е относителният дял на мигрантите, които заявяват, че по време на престоя си в страната са общували с други свои сънародници. Близко 70% посочват, че тези

връзки са осъществявани много често, а 19% дават отговор „понякога“. Никакви връзки не поддържат 8%.

Установяването и поддържането на отношения с други българи най-силно е изразено сред трудовите мигранти. Често са поддържали помежду си връзки 76%, а понякога – 16%. Само 6% не са осъществявали такива контакти. Почти два пъти са по-малки относителните дялове (по 37%) на учащите и българите, които по различни други причини са пребивавали в съответната страна. Все пак 46% от тези, които са били в държава във връзка със своето образование „понякога“ са осъществявали контакти със сънародниците си.

Друга е структурата на *отношенията на децата на българските мигранти*. Те по-малко общуват с децата на другите българи – 10%. Смесено с български деца и деца на местните хора и от други националности, като форма на общуване, се посочва от 26% от анкетираните. Трябва да се посочи фактът, че 55% не могат да дадат информация за контактите на своите деца с техните връстници.

Фиг. 9.1. Връзки на мигрантите с други българи, български асоциации и официални български представителства

Не са така отношенията на българските мигранти със съществуващите български клубове и асоциации и официалните български представителства. Само 14% заявяват, че „често“ и „понякога“

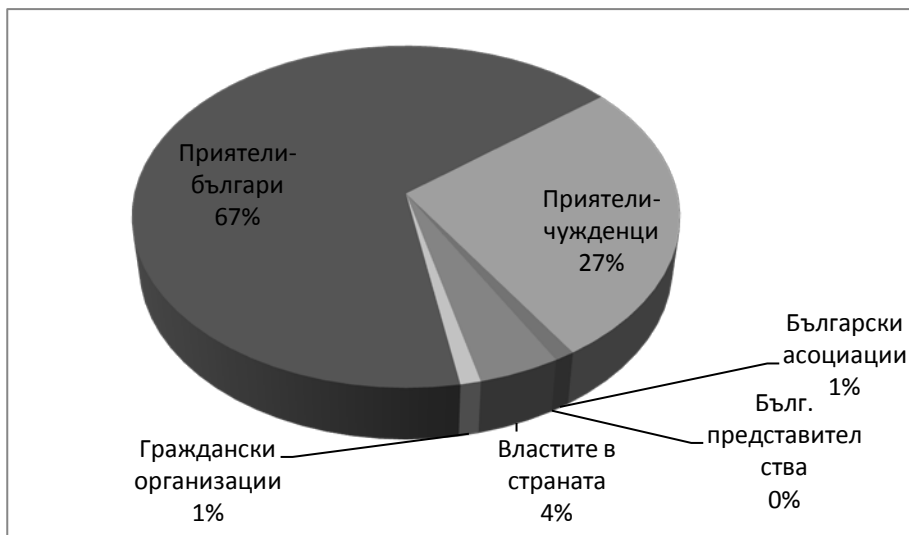
са осъществявали *връзки с български асоциации*, а 77% не са осъществявали никакви контакти с тези организации. Около 5% са имали желание, но не им се е отдала такава възможност. От организиранияте мероприятия от и за българската общност са се възползвали 13% от мигрантите, които обикновено са посещавали организирани неформални срещи в български заведения. Организирани български културни събития (театри, концерт) с изпълнители от България са били посетени от 7%, а във форуми, организирани от местни български клубове са взели участие 4%.

Още по-малък е относителният дял на мигрантите, които са влизали в *контакт с официалните български представителства* в съответната страна. Те съставляват 11% от всички завърнали се мигранти. По време на престоя си в приемащата страна 81% не са осъществявали връзки с тези институции, а 3% са имали желание, но не са могли да установят контакт с тях.

Миграцията, независимо от целите и формата на нейното осъществяване, създава редица проблеми и трудности в живота на мигрантите. При тяхното разрешаване *мигрантите се обръщат за съдействие и помощ както към приятелската и колегиалната среда, така и към официалните български и местни институции и неправителствени организации*.

От всички завърнали се мигранти 41% заявяват, че по време на престоя си в другата страна не са имали съществени затруднения и не са търсили съдействие. Приятелската среда най-често е търсена за съдействие при възникване на проблеми. От приятели-българи подкрепа са получили 46% от тези, които са имали проблеми. Съдействие при възникнали затруднения българските мигранти са получавали и от приятели-чужденци – 18%.

Държавните институции (български и местни) и неправителствените са търсени от много малък относителен дял мигранти при разрешаване на възникналите затруднения. Само 3% са се обърнали за съдействие към властите в страната, а по един от анкетираните са посочили българските клубове и местни неправителствени организации. Съдействие от страна на официалните български представителства не е потърсено от нито един мигрант.

Фиг. 9.2. Структура (в %) на мигрантите, потърсили съдействие за решаване на проблеми

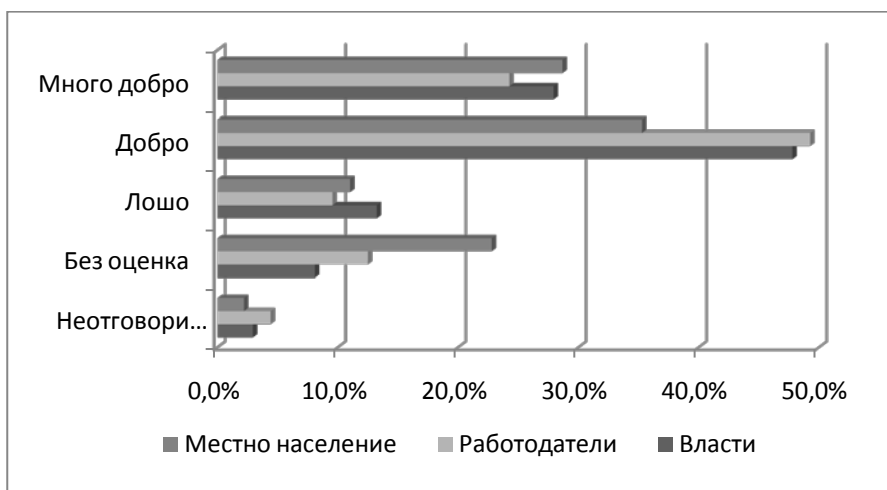
Съдействие от страна на приятели-българи са търсили 55% от учащите и 51% от трудовите мигранти. Учащите са се обръщали по-често за съдействие към приятели-чужденци – 46%. Този относителен дял сред работещите е 18%. Над 70% е дялът на хората, живели при свои близки или пребивавали в приемащата страна по други причини, които не са имали затруднения и поради това не са търсили съдействие.

При анализа на тези данни не бива да се стига до едностранни заключения по отношение на съдействието, което са оказвали държавните и неправителствени организации. Тяхното съдействие и намеса в голяма степен зависи от естеството на възникналите затруднения. Може възникващите затруднения по-често да са били от битов характер и поради това при тяхното разрешаване е търсено съдействие сред приятелската и колегиалната среда. Независимо от това обаче, следва да се има предвид, че направените въз основа на анализа констатации по отношение на съхраняването на формиращите се български общности в другите страни наистина предполага изграждането на различни по форма български сдружения и активизиране на тяхната дейност. Разбира се, това може да стане не само с активността на самите мигранти, но и с

подкрепата на официалните български представителства в съответните държави и институциите, които формират миграционната политика на нашата страна.

За интеграцията на българските имигранти в другите държави съществено значение има *отношението на местните хора, работодателите и административните власти в страната*.

Общата оценка на българските мигранти, която дават за *отношението на местното население* към тях, е добра. Според 28% отношението на местните хора към българската имиграция е „много добро“, а 48% преценяват отношението като „сравнително добро“ или общо положително отношение към българите има според 76% от мигрантите. Само 13% изразяват недоволство от отношението на местното население и поставят оценка „лошо“. Около 10% нямат изразено мнение. Общата оценка за отношението към българите съответства на оценките на трудовите мигранти. С по-резервирани оценките са учащите. Сред тях 63% възприемат като положително отношението на местното население към българската имиграция, а останалите (36%) нямат точна преценка или го оценяват като „лошо“. Почти същото е разпределението на оценките сред анкетираните, които са отишли да живеят при своите близки, а лицата пребиваващи по други причини смятат, че отношението е положително – 75%.

Фиг. 9.3. Структура (в %) на оценките за отношението към българската имиграция

Оценките за отношението на работодателите изцяло се основава на мненията на работещите от трите групи мигранти. Една четвърт от всички мигранти смятат, че работодателите се отнасят много добре към тях. За „сравнително добро“ го възприемат 50% от работещите, като този относителен дял при трудовите мигранти е с 5% по-висок. Лошо отношение на работодателите към българските работници има според 10%. На този въпрос общо 17% не са дали своя оценка или отговор.

Приблизително същите са общите **оценки за отношението на административните власти** в страната към българската имиграция. Близко 29% определят тези отношения като много добри. Този относителен дял е много по-голям сред учащите се (36%), докато сред останалите групи е 27%. От всички групи мигранти 36% изказват мнение, че отношението на административните власти към тях е „добро“. И тук недоволните, които посочват, че отношението е „лошо“ са около 11%. Относителният дял на тези, които не дават оценка за тези отношения е 23%, плюс 2% „неотговорили“. Високият дял на неотговорилите на този и предходния въпрос може да се приеме за нормално, тъй като част от българските мигранти не са били в контакт с работодателите и административните власти.

В заключение може да се обобщи, че по-голямата част от българските мигранти (дългосрочно пребиваващи) в чужбина, независимо по каква причина пребивават там, са възприети сравнително добре от населението, работодателите и административните власти.

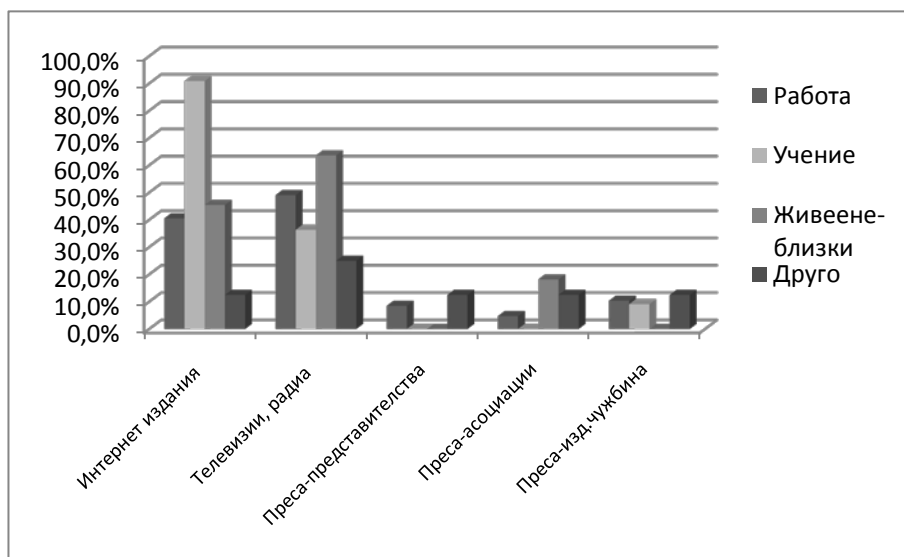
9.2 Отношение: България – българска емиграция

Анализът на събраната информация за връзката на българска емиграция с България се разглежда в два аспекта. *От една страна* се проследяват връзките и отношенията на завърналите се емигранти към процесите в България и с техните близки по време на тяхното пребиваване в чужбина, *и от друга*, информацията, която предоставят хората от семействата/домакинствата, които в момента имат свои близки дългосрочни емигранти.

По време на престоя си в чужбина 80% от **българските емигранти са проявявали интерес и са следели събитията**, които се

случват в България. Този относителен дял сред работещите е 77%, а сред учащите се – 91%. Почти всички, които са пребивавали в чужбина, за да живеят при своите близки, са следели събитията в нашата страна.

За получаване на информация за процесите в страната са използвани почти всички съвременни средства за комуникация. Най-много, 48% от мигрантите, са ползвали информация от предаванията на българските електронни медии – български телевизии и български радиа. Втори по използване източник са интернет-изданията на българската преса – 43%. Около 10% са следели събитията от издаваните български вестници и списания в чужбина и 7% от такива, разпространявани от българските представителства. Вестниците и списанията, разпространявани от българските клубове и асоциации са ползвани от 6% сред мигрантите.

Фиг. 9.3. Относителни дялове (в%) на мигрантите по групи и използвани източници за информация

Сред отделните групи мигранти има различни предпочитания относно използваните източници за информация. Очаквано е, че интернет-изданията на вестниците и списанията са предпочитани в най-голяма степен от мигрантите-учащи в съответната страна –

91% от тях. Този вид издания са използвани от 41% от трудовите мигранти и 46% от близките на мигрантите.

Най-използваният източник – предаванията на телевизиите и радиата е предпочитан сред 49% от трудовите мигранти, 36% от учащите се, 64% от близките на мигрантите и 12% от другите мигранти. Останалите информационни източници имат значително по-малко разпространение сред мигрантите и те се използват главно от групата на трудовите мигранти.

Според получените данни се установява, че трудовите мигранти използват всички от изброените източници на информация. Тези, които пребивават в чужбина поради образованието си, използват основно интернет и предаванията на електронните медии – 36%. Те не ползват български вестници и списания разпространявани по линия на българските представителства и асоциации.

За своето информиране близките на мигрантите разчитат предимно на предаванията на електронните медии (64%) и на интернет-изданията (46%). Те също не използват на практика други информационни източници. За останалата група мигранти електронните медии са основният източник на информация, а така също – и останалите средства за информация – но с минимални дялове.

Обобщението, което може да се направи е, че българските мигранти в чужбина следят развитието на събитията в нашата страна и използват всички възможни средства за информация. Най-широко са използвани електронните медии и интернет-изданията и това се дължи, преди всичко, на тяхната лесна и широка достъпност, а така също и на бързото и актуално предоставяне на информацията за настъпилите събития.

На фона на високата активност при следене на събитията в страната, българската емиграция има много ниско участие в политическия живот у нас и в страната на пребиваване. Само 4% са участвали в избори за народни представители или президент на България, а 20% посочват, че по време на тяхното пребиваване в чужбина не е имало такива избори. По отношение на участие в избори за органи на местното управление в населеното място, в което са били, практически те не са участвали в такива, а според 10% за време на престоя им не са били провеждани местни избори. Причините за неучастие в тези политически събития най-общо могат да се търсят в недостатъчно добрата нормативна регулация на тези процеси в национален и международен план.

При изследването на комуникациите на лицата, *от домакинствата на които в момента има емигранти*, с мигрантите зад граница, се установява, че техният относителен дял е 14% или 167 души. Само 3% от представителите на тази съвкупност (семејства/домакинства с мигранти) заявяват, че не поддържат регулярни връзки. Почти всеки ден поддържат връзки със своите близки в чужбина 34%, всяка седмица това правят 46% от анкетираните, а 10 % веднъж месечно. За 7% тези комуникации се осъществяват много по-рядко.

Най-често използваните средства за установяване на връзки между мигрантите в чужбина и техните семејства/домакинства в страната са телефонните разговори – 78%. Значителен е относителният дял и на семејствата, които ползват и интернет връзките – 56%. От взаимни посещения и в двете посоки – на близките и на мигрантите, се възползват: 6% – за посещения при мигрантите и 5% за пътувания на мигрантите при техните семејства в България. Около 7% използват и други начини за комуникация – пътуващи познати, кореспонденции и други.

9.3. Социални и личностни отношения на българските имигранти (диаспора) в Испания

Повече от две трети (69%) от имигрантите споделят, че на мястото, където живеят имат *за съседни други българи-имигранти*. Това създава условия за общуване между тях и 88% правят това много често, а понякога – 10%.

С организирани в Испания български *клубове и асоциации* 17% от имигрантите поддържат непрекъснато връзки, а 12% правят това понякога. Близко 8% изразяват желание за такива контакти, но нямат възможност да ги поддържат.

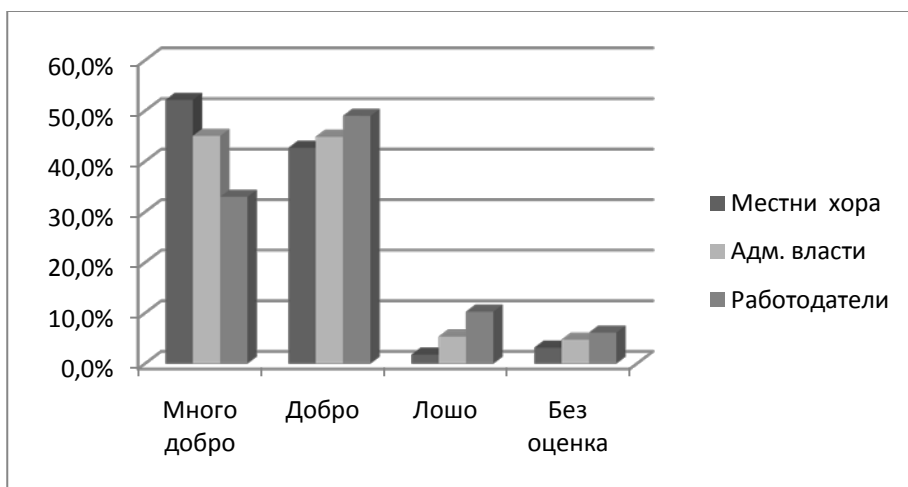
По време на престоя си досега 9% често са контактували с *официалните български представителства* в Испания, а понякога се е налагало на 13% от имигрантите.

От *организираните мероприятия, от и за българската общност* в Испания, най-посещавани са неформалните срещи в български заведения (27%) и културните събития (концерти, театри и др.) с участието на изпълнители от България – 24%. В организирани религиозни чествания участват около 10% от имигран-

тите, а във форуми, организирани от местните български клубове и българските представителства – по 8%. Участия има също в спортни събития и курсове организирани от местната администрация – 5- 6%.

От момента на пристигането си в Испания до сега – 26% от мигрантите заявяват, че не са имали големи затруднения в ежедневието си живот. При възникване на такива затруднения те най-често се обръщат към другите имигранти-българи за тяхното разрешаване. В 60% от случаите те са потърсили помощта на своите сънародници. В разрешаване на възникналите проблеми в 21% от случаите помощ им е била оказана от приятели-чужденци, а със съдействието от страна на испанските власти са разрешени 6% от случаите.

По мнението на българските имигранти в Испания те са добре приети от местното население. Повече от половината (52%) оценяват **отношението на местните хора** като „много добро“. Не малка част (43%) смятат, че то е „сравнително добро“ и само 2% от имигрантите заявяват, че испанците имат „лошо“ отношение към тях. Принципно жените дават по-добри оценки за отношение на местните хора към българските имигранти.

Фиг. 9.4. Относителен дял на имигрантите (в %) по степени на оценяване на отношението на хората, властите и работодателите в Испания

За *отношението на административните власти* към имигрантите 45% от тях също го оценяват като „много добро“ и толкова като „добро“. Само 5% са на мнение, че то е „лошо“. Тези отношения също са оценени по-високо от жените (50% от тях дават максимална оценка).

Равнището на задоволство от *отношенията с работодателите* е сравнително по-ниско. Много добро отношение с тях има според 33% от имигрантите. Като добри тези отношения се преценяват от 49%, а 10% ги определят като „лоши“.

За интегрирането на българските имигранти в Испания важен индикатор е тяхното участие в политическия живот на страната. В *провежданите избори за местни органи на властта* в населените места, в които живеят, са гласували 24% от българските имигранти. Участието в местните избори е по-високо сред жените – 26%, респ. 21% за мъжете.

Независимо от продължителността на живеене в Испания българските мигранти поддържат непрестанни *контакти със своите близки, които живеят в България*. Ежедневно тези контакти се осъществяват от 21% от мигрантите, 42% – всяка седмица, а 22% – месечно. Около 4% установяват връзка през период повече от един месец. Около 7% или нямат близки в България или не поддържат контакт с тях. Както може и да се очаква, 25% от жените ежедневно контактуват със своите близки в България, докато от мъжете това правят 16%. Седмичните връзки като честота на осъществяване са приблизително равни и за двата пола – 41% за мъжете и 44% за жените. По-голяма е частта сред мъжете (25%), които предпочитат да установяват тези връзки веднъж месечно, докато при жените този дял е 17%.

Най-предпочитаните форми за контактуване с близките са услугите на интернет – електронна поща, скайп – 70% от мигрантите се ползват от тази услуга. Над 60% предпочитат и посещенията, които те правят на своите близки в България. За посещенията на техните близки в Испания се изказват 5%. Съществени различия в използваните форми за контактуване по пол не се установяват, тъй като може да се допусне, че контактите (особено при семейните мигранти) се осъществяват по един и същ начин.

Над 80% от имигрантите са пътували до България до 10 пъти досега, като най-често целта на тези пътувания са посещения на

роднини и приятели (40%) и 33% за прекарване на ваканциите/отпуските.

Съпричастността на българските имигранти в Испания към България се изразява не само в поддържане на връзки с роднини и приятели в страната, но и чрез интереса, който те проявяват и *следенето на събитията в нашата страна*. Само 11% от тях заявяват, че не се интересуват от процесите в България. Този относителен дял за мъжете е 12%, респ. 8% за жените.

Най-предпочитаният източник на информация за събитията в нашата страна са електронните медии – телевизии и радиа. Те се ползват от 68% от имигрантите. Втори по значение източник на информация са интернет-изданията на българската преса (вестници и списания) – 37%. Освен това 13% от имигрантите се информират за събитията в България от испанските средства за осведомяване. Толкова е и относителният дял на тези, които използват българските вестници и списания издавани там. Използват се също информационни материали и печатни издания, разпространявани от българските представителства и българските клубове и асоциации, но по-ограничено – около 4-5% от имигрантите имат достъп и до тези източници на информация.

Относителният дял на жените при използването на всички информационни източници за събитията в България е систематично по-висок от този на мъжете, т. е. жените-имигранти проявяват по-голям интерес към случващото се в страната.

9.4. Очаквано завръщане в България на българската имиграция от Испания

Външната миграция на населението от страната през последните две десетилетия оказва и продължава да оказва силно влияние върху развитието на социалните и икономически процеси в България. В някои аспекти тя има положително въздействие за решаването на различни личностни и социални проблеми, възникнали в страната, но от друга страна, емиграцията забавя или задълбочава негативните тенденции в общото развитие на страната.

Повече от половината (57%) от имигрантите в Испания споделят мнението, че чрез емиграцията се осигурява финансова подкрепа на семействата (роднините), останали в страната, а това осигурява

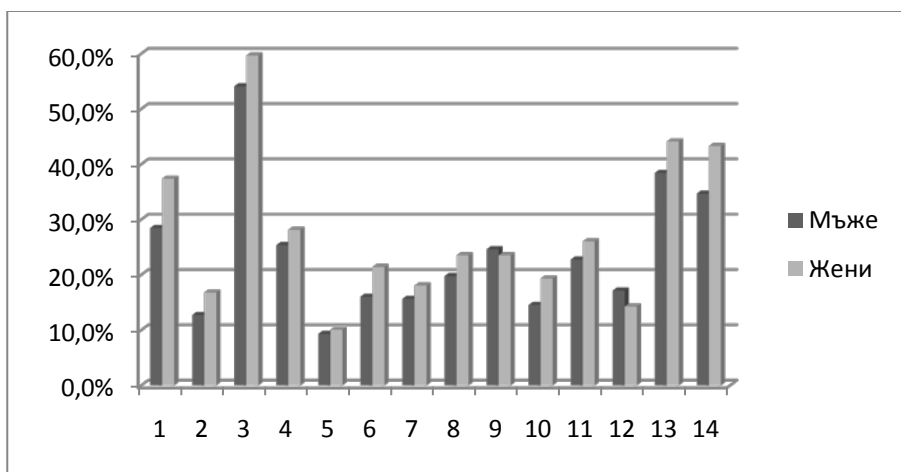
гурява финансови ползи за България. Втори по-значение факт, който отчитат имигрантите е, че емиграцията довежда до намаляване и застаряване на населението в България и до промени в неговия етнически състав – 41%. Почти толкова (39%) отчитат влияние на емиграцията и върху намаляване на трудоспособното население в страната.

Фиг. 9.5. Влиянието на емиграцията върху социалните и икономически процеси в България

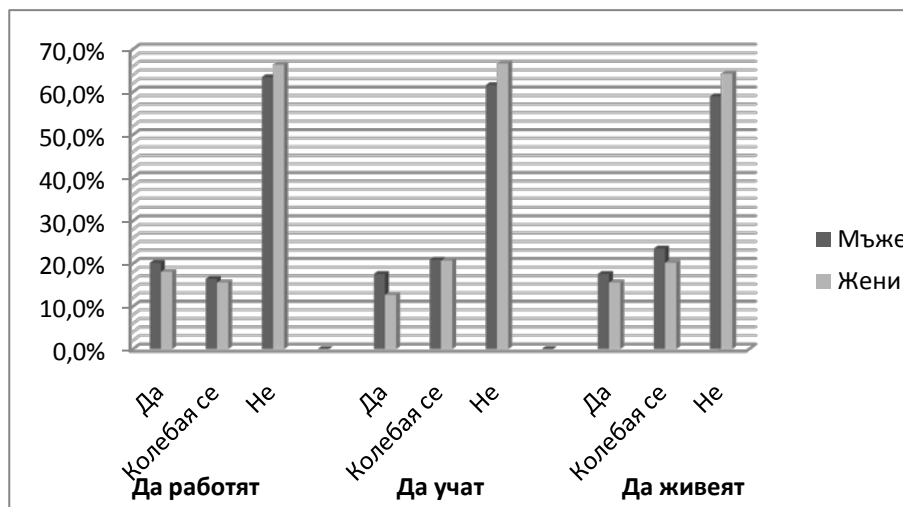
Други по-значими ефекти на емиграцията те свързват с възможността българските имигранти в чужбина да информират българското общество за държавите, в които живеят (33%); да инвестират в недвижима собственост и капиталовия пазар в България – 27%. Около 24% от анкетираните споделят, че имигрантите издигат международния престиж на България в чужбина, също толкова преценяват, че най-често емигрират квалифицираните, мотивираните и демократично настроените граждани, от което губи икономиката и обществото в България.

Влиянието на емиграцията на населението се оценява различно от мъжете и жените. Систематично по-големи са относителните дялове на жените за всеки от разглежданите проблеми, т. е. те отдават по-голямо значение, тежест, на ефектите от емиграцията за българското общество и икономика. Съществени различия не се наблюдават по отношение само на очакванията българската емиграция да привлича чужди инвестиции и ролята ѝ за издигане престижа на България. Много по-съществена е загрижеността на жените относно бъдещото развитие на демографската ситуация в страната. Тук разликите в относителните дялове на отбелязващите тези проблеми сред мъжете и жените е от порядъка на 7 – 8%.

Фиг. 9.6. Влиянието на емиграцията върху процеси в България според мъжете и жените

Съзнавайки не само положителните страни от емиграцията, но и негативните ефекти, които тя наслагва преди всичко върху демографското, а в някои аспекти и на икономическото развитие на страната, българите в Испания нямат намерение да се завръщат. През следващите пет години 74% имат твърдото намерение да останат в Испания и само 5% възнамеряват да се завърнат в страната. Близо 19 % още не знаят какво ще правят, а 3% ще се преместят в друга държава. Мненията по този въпрос при мъжете и жените съвпадат напълно.

Фиг. 9.7. Структура (в %) на мигрантите относно завръщането на децата в България

И ако решаването на възникналите парични затруднения за много от мигрантите ги принуждава да продължат своето пребиваване през следващите няколко години в чужбина, съвсем по друг начин следва да се възприемат следващите „неблагоприятни факти“. Става въпрос за това какво мигрантите биха препоръчали на своите деца относно тяхното евентуално завръщане в България. Близо две трети (64%) категорично заявяват, че не биха окуражили своите деца да се завърнат да учат, да живеят и да работят в България. Между 16 – 21% нямат точна позиция по този въпрос. Едва 16 – 19% от анкетираните биха препоръчали на своите деца

да се завърнат в България, като мъжете са по-склонни децата им да се завърнат в страната, в сравнение с жените.

Такива са намеренията на българските имигранти в Испания относно тяхното завръщане през следващите пет години. Вземането на тези решения могат да се обосновават главно с две групи причини. Първо, добрата атмосфера на приемане, която съществува според тях, както от страна на местното население, така и от административните власти и работодателите в тази страна, и от друга, по-ограничените възможности за работа, по-ниските парични доходи и по-лошите условия на живот в България. Към това следва да се прибави и съществуващите на много места в Испания активни български общности, които тушират носталгията на единичната миграция.

Х. ЕФЕКТИ НА МИГРАЦИЯТА ЗА БЪЛГАРИЯ

*Евгения Маркова,
London Metropolitan University*

10.1. Въведение

Досега изследванията на българската миграция са били доста повърхностни, често основани или на малки, целеви извадки от избрани стани – домакини, или на макро данни със съмнителна достоверност, пристигащи от самата България. В последно време някои анализи се съсредоточават върху определени социално – икономически ефекти на емиграцията по отношение на България. Тези анализи се занимават главно с паричните преводи от емигрантите, ”изтичането на мозъци” от пазара на труда и със семейните структури, по-специално с децата на родители – мигранти.

Небходимо е едно по-добро разбиране на положителните и отрицателните последици от миграцията за България, тъй като това би увеличило възможностите за формулиране на политики, както в приемащите страни, така и в тези на произход, които политики да оптимизират ползите от миграцията. Настоящият текст има за цел да подобри това разбиране като предостави най-нови емпирични данни от извадка за българските емигранти в Испания през 2011 г.

Испания се превръща в особено привлекателно място за българските мигранти през втората половина на 90-те години на ХХ век. Спорадичните данни отдават миграцията предимно на относителната толерантност, проявявана от страна испанските власти, работодатели и жители спрямо недокументираните чуждестранни работници.

Програмите за легализация на испанското правителство, особено онези от 1996, 2000, 2001 и 2005 г., също се оказват „привличащ” фактор за българите. Само по време на легализационната програма от 2005 г. около 25 000 български работници

(приблизително 3,7% от чуждестранните работници в Испания) кандидатстват за легализиране на статута им.¹

10.2. Емпирични данни за ефекта на миграцията върху България

Миграцията оказва влияние върху страна на произход по различни начини в зависимост от размера, състава и характера на миграционните потоци, както и в зависимост от специфичния контекст, от който произхождат мигрантите. Този раздел ще разгледа четири основни аспекта на миграцията:

- последици за пазара на труда и демографски ефекти;
- социални последици;
- изтичане на мозъци, печелене на мозъци, ролята диаспората;
- и ефекти от паричните средства, изпращани от мигрантите.

10.2.1. Последици за пазара на труда и демографски ефекти

Лукас (Lucas, 2005:89) поддържа, че икономическата теория предлага твърде малко на брой, хипотетични ефекти от емиграцията върху местните пазари на труда. Все пак е разумно да се приеме, че емиграцията свива предлагането на работна сила като цяло и по-специално – предлагането на специфичните категории труд от емигриращите работници, и то дори в дългосрочен аспект. Дали това ще доведе до намаляване на безработицата и натиска върху държавния бюджет (програмите за социално подпомагане) или до увеличаване заплащането на труда, на пазарите напуснати от емигрантите, зависи от статута на заетост на мигрантите преди тяхното заминаване – дали те са имали работа или са били безработни. Ако приемем първата хипотеза, ефектът върху пазарите на труда по произход ще зависи от наличието на излишък от определен вид, институционалните бариери пред гъвкавостта на възнагражденията за съответния пазар, ролята на международната търговия на съответните пазари на продукцията и способността на тези,

¹ Виж www.mtas.es/balance/pagina8.htm

които са останали да се квалифицират и да се придвижат към сектора, където са се освободили места.

В началото на 90-те години на XX век по-голямата част от емигрантите са български турци, „мотивирани” от икономическия упадък в етнически смесените райони, където живеят. Хората заминават, тъй като са изгубили своя поминък – отглеждане на тютюн и работа в строителството. Същевременно, като цяло тази миграция се характеризира и с „изтичане на мозъци”, тъй като повече от половината емигранти имат образование по-високо от основно, а 12% са завършили университет. Сред високо квалифицираните работници, 10% са с инженерни и технически професии, а следващите най-големи групи са специалистите в сферата на икономиката и селското стопанство. Тези хора са или вече безработни, или са изправени пред перспективата да станат такива поради съкращенията в редица публични институции и раздутия брой ръководни постове в публичния сектор (SOPEMI 1993). В същото време разпадането на кооперативната система, както и приватизацията и закриването на много промишлени предприятия, създават голям брой незаети работници във всички професионални сфери.

Масовата емиграция, която започва през 1989-1992 г. и продължава, макар и с намаляващи темпове, през цялото последно десетилетие на XX век, тръгва от вътрешен пазар на труда, характеризира се с драматично нарастващи нива на безработица и бързо влошаващи се показатели на нарастване на БВП. Пазарът е разстроен и не може да функционира „правилно”, тъй като на национално ниво липсват адекватни институции и механизми за социално сътрудничество, които да правят възможни преговорите за трудови възнаграждения на ниво отрасли или компании. През първата половина на 90-те години на XX век целият публичен сектор е засегнат от масивно обезценяване на възнагражденията, които спадат реално с 52% (Белева и др., 1996). Само 10 души от нашата извадка са пристигнали в Испания през този период. Интересно е да се отбележи, че те са с високо ниво на образование. Всички са имали работа в България, преди да заминат. Сред тях има специалисти от хуманитарни и химически науки, здравеопазване и архитектура. Следователно можем да говорим за първоначално изтичане на мозъци към Испания, за хора, които са

тръгнали не само поради икономическите несгоди, но и за да намерят по-добра професионална реализация.

През 1996 – 1997 г. пазарът на труда в България навлиза в най-драматичната фаза от своето развитие, когато започва драстично обезценяване на националната валута, а инфлацията достига рекордни нива.

Близо една четвърт от нашите респонденти (112 от общо 506 души) са пристигнали в Испания през периода 1996 – 2000 г. Една четвърт от тях не са имали работа, преди да заминат за Испания, а са били учащи се или безработни.

Емиграцията играе основна роля в процеса на преход на българските пазари на труда. Ако тя не съществуваше безработицата и натиска върху трудовите възнаграждения в посока надолу, както в нововъзникващия частен сектор, така и в преструктуриращия се публичен сектор биха били много по-мощни.

Като цяло пазарът на труда в България през 90-те години на ХХ век би могъл да се характеризира като ”нестабилен”, с голям излишък на работна сила и огромно количество безработни във всички професионални сектори. По дефиниция, в такъв контекст, всички заминаващи работници и особено тези с ниска квалификация могат да бъдат лесно заменени от работодателите без никакви или със съвсем малко разходи като обучението на новопостъпилите се извършва в хода на работата. При високо квалифицираните кадри обаче – инженери, учени, учители, счетоводители, лекари – в краткосрочен план заминаването само отслабва напрежението върху пазара на труда, създадено от излишъка от такъв вид високо квалифицирана работна ръка и неспособността на пазара да я поеме. Същевременно, в дългосрочен план, специфичните географски места на произход на мигрантите имат важни ефекти за местните пазари на труда. Така например, вероятно е пазарите на труда в периферните райони на страната да покажат по-малка гъвкавост при заместването на заминаващите работници. Заминаването на мигрантите може да доведе до увеличаване на заплатите или намаляване на непълната заетост и безработицата в съответните райони. От друга страна, като се има предвид сегментирания характер на пазара на труда в България (Белева, Цанов, 2004), съществува вероятност тези положителни ефекти да се разпределят непропорционално из територията на страната, най-вече в полза на столицата София и другите големи градски зони, докато пери-

ферните региони останат в неизгодно положение. Тази неравнопоставеност между отделните региони води до миграция от селскостопанските към градските райони. Нивото на вътрешно придвижване към урбанизираните зони (особено София) е нараснало значително (Михайлов и др., 2007; Калчев, 2002). По-голямата концентрация на високо квалифицирани работници в градските центрове вероятно ще създаде нов излишък, който ще упражнява натиск върху заплатите в посока надолу. Също така, допълнителен натиск върху местните пазари на труда идва в резултат на глобалната икономическа и финансова криза – чрез свиването на пазара на труда, по-бавния растеж на заплатите, намаляването на държавните разходи по социалните програми (World Bank 2009) – като най-висок риск от тези развития има именно за периферните пазари. Не е изненадващо, че около 16% от респондентите ни (79 души) са пристигнали в Испания след 2007 г. Този поток от хора се характеризира с ниско ниво на образование и висока трудова заетост в България преди заминаването, работещи като нискоквалифицирани работници в строителството, селското стопанство, търговията или като помощен персонал в туризма, транспорта, общественото хранене и търговията.

Един от най-преките ефекти от българската емиграция е драстичният спад в броя на населението. Според резултатите от преброяването през 2001 г. в България живеят 7,9 милиона души, което означава спад с около половин милион в сравнение с предходното преброяване от 1992 г. Според Икономист интеледженс юнит в Лондон, броят на населението още през 2001 г. всъщност е 7,7 милиона като се очаква през 2012 г. то да спадне до 7,4 милиона.² Прогнозата се оказва точна. Според последното преброяване на населението от 2011 г. българското население е едва 7,3 млн. души³.

Масовата емиграция, особено от смесените етнически райони в югоизточна България води до обезлюдяването на някои области⁴. Според преброяването от 1992 г., 344 849 българи от турски

² http://sofiaecho.com/2007/07/26/654886_eiu-economic-indicators-in-bulgaria-to-weaken-through-2011.

³ <http://www.nsi.bg/newsbg.php?n=450>

⁴ В края на 2004 г. 144 места в страната стават изцяло ненаселени (брой на населението = 0). Става дума главно за гранични райони в южните и западните части на България („Капитал”, 2006, бр. 28). “Селяни от градски тип. Нужна е

произход са мигрирали към Турция в периода 1989 – 1992 г., което води до значителен демографски спад в южна България и пълно обезлюдяване на някои общини (SOPEMI 1995).

Прогнозите на Националния статистически институт (НСИ) на България сочат, че през следващите 50 години населението на страната ще се свие до 5,1 милиона, независимо от стабилизиращата се раждаемост. Годишно спадът ще възлиза на около 40 000 души, при условие че се запазят настоящите социално – икономически тенденции и не настъпят промени в провежданата политика. Според експертите в НСИ, основната причина за драстичния спад на населението е емиграцията. Те сочат, че годишно България е напускана от 20 000 човека. От друга страна, нашето изследване от април 2011 г. потвърждава песимистичния тренд. Нараства желанието на българите за дългосрочна реализация и трайно установяване зад граница – от около 11,4% от трудоспособното население през април 2007 г. на 17,5% през същия месец на 2011 г. Причините за това са най-малко две – от една страна – глобалната икономическа криза; и от друга – по-добрите условия за реализация на пазарите на труда в старите страни-членки. При все това посредническите агенции в България информират, че напоследък получават запитвания от квалифицирани българи, живеещи в чужбина, които се интересуват от намиране на работа и завръщане в страната.

10.2.2. Социални последици от миграцията

Съществуват малко емпирични данни – с изключение на няколко изследвани – относно социалните ефекти от емиграцията в България. Повечето от наличната информация е със спорадичен характер и се дискутира в пресата. Основните социални ефекти от емиграцията в България са промените в структурата на семейството и развитието на децата по отношение на тяхното здраве и образование.

Промените в семейната структура настъпват или когато емигрира само единият от партньорите – което понякога води до раздяла – или когато и двамата партньори емигрират, но децата оста-

държавна политика, за да се спре обезлюдяването на селата”). Причините за това явление са нарастващата урбанизация и външната миграция. Според данни на НСИ, през 1990 г. 67,1% от населението живее в урбанизираните райони, докато през 2004 г. цифрата е нараснала на 70%.

ват у дома. Изследване на източноевропейските имигранти в Лондон и Брайтън (Великобритания), проведено през 2005 г. установи, че малко повече от един на пет българи е оставил партньора си у дома, докато повечето от децата живеят там (Markova and Black, 2007). Някои мъже, които мигрират временно до Гърция имат семейства и в двете страни. Не са малко тези, които заявяват: „Имам дом и тук и там. В България имам съпруга и две деца, сега имам партньорка и дете, и в Гърция”. (Markova, 2005).

Най – засегнати от емиграцията са децата. Изследване на Генчева и др. (Guentcheva et al., 2003) предупреждава за високия **брой напускащи училище деца сред тези, чиито родители са мигрирали** и са ги оставили на грижите на дядовци, баби или лели. Според учителите, тези ученици се радват на свободата да притежават повече пари от децата, чиито родители са останали в България. Това лесно разваля техния морал и дисциплина, те спират да слушат своите дядовци и баби или други роднини, които изпълняват функциите на настойници. Децата започват да пушат, пият и накрая въобще спират да ходят на училище.

През последните няколко години българските медии често описват тези деца като имащи „Скайп родители”⁵. Изследване на достъпа до образование в България установява, че най-често изтъкваната причина за напускане на училище е желанието да се присъединят към членовете на семейството, които са заминали за краткосрочен, сезонен или по-дългосрочен престой в чужбина (Илиев и Кабакчиева, 2002). Същевременно изследванията разкриват и някои положителни истории на семейства на завърнали се сезонни мигранти, които инвестират спечелените средства в осигуряването на по-добро образование за децата (Генчева и др., 2003).

10.2.3. Изтичане на мозъци, печелене на мозъци и ролята на „новата”⁶ българска диаспора

Като анализира „изтичането” и „печеленето на мозъци” в Европа Волфбург (Wolburg, 2002) посочва, че през 1989 г. България е напусната от около 20 000 учени, които заминават на запад, предимно към Германия, Ирландия, Обединеното кралство и Фран-

⁵ Наречени така на името на програмата Skype (Скайп), която улеснява видео и телефонните разговори по интернет.

⁶ Терминът се отнася до българските емигранти, напуснали страната след 1989.

ция. В периода 1990 – 1992 г. те са последвани от още 40 000 специалисти (Straubhaar, 2000). За същия период българските източници информират за 40 000 напуснали учени (Sretenova, 2003). Чобанова (Chobanova, 2003) твърди, че в случая на България всяка година през последното десетилетие на XX век страната е губила по един малък град с население от 55 – 60 000 от своите най-високо образовани и квалифицирани жители. Хорват (Horvat, 2004) пише, че българските студенти са едни от най-многобройните сред тези от южна и източна Европа в много европейски страни, а също и че българските учени обикновено са много високо квалифицирани. Нарастващ брой български граждани кандидатстват по Програмата за високо квалифицирана миграция (ПВКМ) на Великобритания през периода 2002-2005 г.⁷ Броят на успешно кандидатствалите варира от шест през 2002 г., когато започва прилагането на програмата, до 59 през 2005 г.

Сред висококвалифицирания персонал, напускащ България, значително място заемат учителите. В резултат на драстично спадащата раждаемост и емиграцията на младите хора, а и на цели семейства, се стига до недостиг на деца, които да бъдат записвани в училищата, а от там и до загуба на работни места за преподавателите в тях. Броят на записаните за начално, основно и средно образование през 1993-1994 г. е спаднал съответно с 39,0% (167 732 деца); 37,3% (166 650); и 7,2% (26 346) през 2007-2008 г. Броят на преподавателите в началните училища намалява от 24 601 през 1993-1994 г. до 16 585 през 2007-2008 г, спад с 32,6%; като за същия период показателите при учителите, преподаващи на ниво основно образование са 33,6% (12 160 човека)⁸.

Проучванията на автора показват, че през 1996 г. от 100 недокументирани българи в Атина, 6% са работили за последно в България като преподаватели в начално или основно училище. През 1999 г. при извадка от 153 интервюирани българи в Атина, цифрата вече е 9% (Markova, 2001). През 2003 – 2004 г. авторката интервюира 202 българи в Мадрид, от които около 7% се оказаха учители. И в двете страни бившите учители, предимно жени, се на-

⁷ ПВКМ стартира на 1 февруари 2002 г., така че данните за тази година са от същата дата до 31 декември.

⁸ Изчисленията на автора се основават на данни от Националния статистически институт на България (<http://www.nsi.bg/SocialActivities/Education.htm>).

мираха в процес на понижаване на квалификацията, тъй като работеха главно в сферата на домашните услуги.

Изтичането на мозъци има особено тежки последствия за етнически смесените региони, където загубата на ключов персонал (преди всичко лекари) прави изключително трудно осигуряването на нормално здравеопазване. Генчева и др. (Guentcheva et al., 2003: 52) предоставят емпирични данни за това като отбелязват, че скорошната емиграция от тези райони е обхващала най-активния и квалифициран сегмент от населението, т. е. онези, изгубили привилегированото си социално положение по време на прехода през 90-те години на XX век. В тази група влизат бивши кметове, членове на общински съвети, полицаи, техници, учени и лекари. В едно по-ранно изследване, основаващо се на турска статистика, Бобева (Bobeva, 1994: 227) пише, че от емиграция в началото на 90-те години на XX век българските турци губят 9,000 души с университетски дипломи.

Същевременно, други изследователи са на мнение, че всъщност „има само малък поток от високо квалифицирани емигранти и дори кумулативният ефект от него не е достатъчен, за да окаже каквото и да било осезаемо влияние” (Gachter, 2002). Тази група твърди, че в България няма недостиг на професионалисти и специалисти, поне в сравнение с другите балкански страни. Броят на учените и изследователите сред българското население в работоспособна възраст си остава висок, особено във връзка с БВП на глава от населението при паритет на покупателната способност (ППС). Също така, намаляването на броя на учените и професионалистите просто е довело числеността на специалистите до по-реалистично и устойчиво ниво, а именно такова съответстващо на онова в други, често по-богати страни от региона (Gachter, 2002).

Извадката ни в Испания от 2011 г. е доминирана от хора, завършили средно образование. Техният брой е най-голям сред дошлите в страната през периода 2001 – 2006 г. Най-образованите българи в Испания са тези пристигнали преди 1995 г., като половината от тях имат висше и по-високо образование. Сред дошлите по-късно в Испания нивото е чувствително по-ниско. Делът на завършилите висше и последващо образование сред дошлите през 1996 – 2000 г. е 20%. Приблизително същият дял (21,6%) висшисти, магистри и докторанти има и сред новодошлите в Испания през последните четири години.

Дори и без завръщане в родината, мигрантските общности имат потенциал да допринесат за развитието на родната си страна. Един от основните пътища е изпращането на финансови средства или инвестирането у дома. В допълнение на това, преходните мрежи чрез потоци от икономически и социален капитал днес се признават за най-важния ресурс за развитие, свързан с международната миграция (Newland and Erin 2004).

През 2003 г. Агенцията за българите в чужбина проведе едно уникално изследване за проблемите, с които често се сблъсква българската общност извън страната в опитите си да се включи и участва в икономическия живот на България.⁹ Според изследването, липсата на достатъчна и благонадеждна информация за приватизационни сделки, възможности за инвестиции и други аспекти на икономическата реформа, както и корупцията, заедно с дълги, бюрократични процедури, са сред най-важните причини българите в чужбина да не се опитват да инвестират в страната ни.

Респондентите в Испания и тези в България бяха запитани как влияе на страната ни това, че много наши сънародници живеят и работят в чужбина. Интересно е да се види как 506 наши сънародници в Испания и други 1179, живеещи в България преценяват колективния принос на емиграцията ни. Отговорите на двете групи респонденти са особено скептични по отношение на съдействието на българите в чужбина за привличане на чужди инвестиции. Равен брой (едва 10%) от запитаните в Испания и България са съгласни с това твърдение. Сред испанската извадка преобладават мъжете между 36 и 45 години. По-високо образование са по-склонни да дадат положителен отговор (хи-квадрат, $p < 0.05$).

Като цяло, запитаните в България са по-позитивни в оценките си за ефектите от емиграцията, сравнени с тези, запитани в Испания. Почти 78% от интервюираните в България и 57% в Испания са съгласни с твърдението, че българите в чужбина подкрепят финансово своите роднини и са от финансова полза за страната. Сред далите положителен отговор в Испания преобладават самонаетите и тези със собствен бизнес (статистически значима връзка, хи-квадрат = 39.989, $p < 0.01$). Повече българи в страната ни, отколкото в Испания, вярват, че заради емиграцията населението намалява, застарява и променя етническия си състав (съответно 69% и

⁹ <http://www.aba.bg>.

41,1%). Подобно съотношение на респондентите в двете извадки се проявява и по отношение на хипотезата, че емиграцията намалява трудоспособното население на страната (62,6% от респондентите в България и 38,7% от тези в Испания дават положителен отговор).

Интервюираните в България (42,7%), сравнени с тези в Испания (24,3%), са по-склонни да вярват, че обикновено емигрират най-квалифицираните, мотивирани и демократично настроени граждани, от което губи икономиката и обществото на България. За 32,9% от запитаните в България и 26,7% в Испания, българите в чужбина инвестират в недвижимата собственост и на капиталовия пазар в България. Много малка част от извадката в Испания (16,8%) и малко повече (27,4%) от извадката в България са съгласни, че международният престиж на страната ни намалява заради проблемите с български граждани в чужбина. Достоверно е да се заключи, че медиите в двете страни са определящ фактор за такива твърдения. За респондентите ни в Испания, българите в чужбина информират българското общество за държавите, в които живеят чрез българските медии и интернет (32,7%, сравнено с 27,3% от респондентите в българската извадка). По-високо образованите респонденти, тези със собствен бизнес и само с българско гражданство, са по-склонни да вярват в положителния принос на емиграцията за страната ни.

10.2.4. Парични преводи

По принцип се смята, че паричните преводи са един от положителните резултати от процесите на миграция. Повечето от тях се пращат до членове на семейството в родната страна. Разпределението на дохода зависи от вида семейства, които получават паричните преводи – дали те са по-бедни или по-богати. Лукас (Lukas, 2005) твърди, че нарастващите в резултат на паричните преводи доходи могат да доведат до нарастване на доходите за семейства, които не получават такива преводи, като един от начините това да стане е мултиплициращия ефект на нарастващото харчене – докато семействата на мигрантите увеличават своето потребление, допълнителното търсене на стоки и услуги създава работни места за други семейства, които също започват да харчат и да увеличават търсенето.

Проведени са значителни дискусии относно използването на паричните преводи не само за потребление, но и за инвестиране: образованието, недвижима собственост и земя са признати форми на инвестиции. В рамките на анализа на Лукас (Lucas, 2005), на макроикономическо ниво, сумата на паричните преводи, които генерират национална инвестиция зависи от възвръщаемостта, която може да се получи за онези, чиито доходи са нараснали в резултат на паричните преводи. Паричните преводи може да увеличат натиска върху цените в посока тяхното нарастване, чрез нарастване на потреблението, голяма част от което се задоволява чрез внос, което пък води до търговски дефицит и дефицит по текущата сметка. В допълнение на това паричните преводи могат да доведат до вливане на чуждестранна валута, могат да причинят действително покачване на обменния курс; за икономики с високи нива на внос, свързани с резервите от чуждестранна валута или за тежко задължнели икономики добавянето на чуждестранна валута може да се окаже от полза (Katseli et al., 2006).

Тази част от настоящия раздел предлага само емпирични данни за детерминантите на паричните преводи на мигрантите и тяхното използване в контекста на България.

Станчев и др. (Stanchev et al., 2005) твърдят, че паричните преводи са станали много важни за подобряване стандарта на живот и съживяване на местните икономики чрез завишаване на потреблението и инвестиции. Според авторите, тези макроикономически ефекти водят и до забавяне на държавните реформи за икономическо реструктуриране и политики за борба с основните причини за емиграцията. Способността на частните домакинства да посрещат непосредствените си нужди независимо от държавата, може да създаде липса на инициатива от страна на властите да работят за по-добра бизнес среда и да се справят с икономическите и структурни проблеми, които първоначално са накарали хората да заминат.

По време на кратките си престои в родината, българските мигранти харчат пари в грижи за здравето си и най-вече за зъболекари, които не могат да си позволят в страните, където живеят.

Моделът парите на мигрантите да се влагат в къщи и апартаменти е довел до бум в пазара на недвижимите имоти в региона, което значително е повишило цените. Количествено изследване на Минчев и Бошнаков (2006), което използва данни от около 1 000

домакинства, подбрани на случаен принцип, установява, че паричните преводи на мигрантите се използват основно за потребление, закупуване на кола и собственост, като много малко от анкетираните изразяват интерес от закупуването на земя. Това се обяснява със слабо развития пазар на земя. Интересно е и това, че всяко пето домакинство, получаващо трансфери от чужбина, е ангажирано и в някакъв вид предприемаческа дейност – създало е нов бизнес или подпомага вече съществуващ – докато положението е такова при само едно от десет домакинства, които не получават парични преводи. Основните сфери на инвестиране са транспорта, услугите и търговията. В повечето случаи става дума за малки по размер предприятия, както и за лизинговане (например покупка на кола и използването ѝ като такси).

Изследванията на сезонни и недокументирани мигранти насочват към извода, че те превеждат средства по-често и в по-големи количества. Проучване на авторката на настоящия текст, основано на интервюта с въпросници, проведени сред 100 български имигранти в Атина, Гърция през 1996 г. установи, че недокументираните българи превеждаха всеки месец повече от половината спечелени пари, без диференциация с оглед семейно положение, брой членове на семейството в България, намерение да се остане в Гърция или други признаци. Единственото изключение бяха вариациите по отношение на пола, като данните показваха, че жените изпращат по-голяма част от своите доходи в сравнение с мъжете.

Това може да бъде обяснено с факта, че повечето от интервюираните жени – омъжени или разведени – бяха оставили своите деца или целите си семейства в България. Анализът на друга извадка от 153 български имигранти, интервюирани от авторката в Атина и на остров Крит през 1999 г., около 10 месеца след въвеждането на първата гръцка програма за легализация, показва значителна промяна в поведението на имигрантите по отношение на паричните преводи и спестяванията. Почти половината от извадката, лица които се бяха сдобили с легален статут и достъп до банковата система в страната – домакин, бяха започнали да спестяват пари в Гърция намалявайки по този начин сумите, изпращани у дома. В контраст на това, недокументираните мигранти, несигурни в своето оставане в Гърция, извършваха парични преводи по-често и то в количества покриващи почти целия им доход. Раз-

ликите в броя на членовете на семейството в България се оказва значим фактор (на 1% ниво от значимост): допълнителен член на семейството в България увеличаваше вероятността от извършване на паричен превод на 34% (Markova, 2001). Установените факти отразяват онези съобщени от Маркова и Райли (Markova and Reilly, 2007). Авторите, като се основават на данни, получени от извадка от 188 български имигранти, живеещи в Мадрид през 2003 – 2004 г., установяват по-висок среден обем на парични преводи, както при жените, така и при лицата в брак, при равни други условия. Влиянието на пола, взето усреднено и при условие, че всички други променливи са константни, подсказва че жените извършват годишно парични преводи към България надвишаващи с 588 евро тези на мъжете – мигранти. За референтната година, лицата, които са в брак са превеждали над 420 евро повече от онези с какъвто и да било друг семеен статут.

При нарастване на броя на членовете на семейството в България (Испания) с един, обемът на годишните парични преводи би се увеличил (намалил) със 135 (420) евро. Най-силно влияние оказва правният статут на респондентите. Българските имигранти, които живеят и работят в Испания законно извършват годишни преводи с почти 1 220 евро по-малко от недокументираните мигранти. Тези резултати се потвърдиха и от извадката в Испания от 2011 г. Повече от половината респонденти (324 души; 64,7%) заявиха, че не пращат никакви пари в България. Седем процента от тези, които все още пращат пари в България, заделят за тази цел половината от доходите си, докато 73% изпращат не повече от $\frac{1}{4}$. Изпращаните пари се харчат най-вече за потребителски нужди (71%). Сериозно перо са разходите за лечение – с такава цел се изразходват близо $\frac{1}{4}$ от изпращаните средства. Трансферите се изразходват също така и за изплащане на заеми (11%), образование (11%), спестявания (6%), покупка на жилище (5%) и т. н. Осем процента от запитаните не знаят за какво се харчат изпратените от тях пари, но със сигурност се знае, че не се инвестират в ценни книжа.

Направени наскоро прогнози на Световната банка (World Bank, 2009) сочат намаление на паричните преводи, извършвани от мигранти с около 7%, поради влошаващото се икономическо положение в приемащите държави, засегнати от глобалната криза.

10.3. Заключение

Емиграцията от България продължава, макар и със спадащи темпове. Големи мигрантски вълни, насочени навън значително измениха демографския профил на населението през последните 20 г. Млади хора и цели семейства са мигрирали в чужбина, допринасяйки за постоянно спадащата раждаемост, която поставя България сред петте „най-стари” страни в Европа.

Изтичането на мозъци чрез емиграция не е ясен въпрос в България. При всички положения обаче, това явление се отразява най-зле на етнически смесените райони в страната, където емиграцията обхваща най-активните и квалифицирани сегменти от населението.

Според изчисленията четири милиона българи живеят в чужбина. Национална стратегия на Република България по миграция и интеграция, създадена за периода 2008 – 2015 г.¹⁰ е насочена към тези хора, като има за цел тяхното по-постоянно завръщане. Политиците не трябва да игнорират и онези българи, които не планират да се завръщат, но са готови да допринесат за икономическото развитие на страната. Те трябва да бъдат снабдявани с точна и достоверна информация от съответните държавни институции, като например информация за приватизационни сделки, условия за инвестиции и други аспекти на икономическата реформа в страната. Търговските отдели и аташетата, отговарящи по въпросите на труда в рамките на българските дипломатически мисии могат да играят важна роля в този процес.

България вече изживява трансформация от страна на произход на миграция и транзитна страна, към страна приемаща мигранти¹¹. Съществува нужда не само от професионалисти с висока квалификация, но и от нискоквалифицирана работна ръка. Този аспект не е развит достатъчно в националните стратегически документи. От решаващо значение е отговорните за формулирането на политиката да преразгледат въпроса и да го включат по-активно в разработваните политики. Ако те не направят това,

¹⁰ Въпреки че вече е приета „Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011- 2020 г.” „Стратегията за миграция и интеграция 2008-2015 г.” все още е в сила (Виж параграф 2.2.2. на настоящата монография)

¹¹ Виж параграф 2.2.4. на настоящата монография.

страната рискува да привлече неквалифицирана, недокументирана, мигрантска работна ръка, което да доведе до разрастване на и без това процъфтяващата сенчеста икономика.

Библиография

Белева, И., Добрев, П., Цанов, В. и И. Зарева (1996) *Пазарът на труда в България, отражение на противоречивите икономически реалности*, Горекс Прес, София.

Белева, И., В. Цанов (2014) 'Сегментиран ли е българският трудов пазар?' *Икономическа мисъл*, кн. 3.

Илиев, И., П. Кабакчиева (2002) 'Социална оценка на достъпа до основно образование в България', МТСП, доклад.

Калчев, Й. (2002), *Териториална мобилност на населението (социално-демографски характеристики)*, София: Национален статистически институт.

Минчев, В. (2006) 'Съвременната българска емиграция' в *Конвергенция и европейски фондове*. Доклад за Президента на Република България, София: Публикации на Българска народна банка: 135-144.

Михайлов, Д., Минчев, В., Бошнаков, В. и Кр. Николова (2007) *Семейни модели и миграция*, Фонд на ООН за население.

Национален статистически институт (2005) *България 2004: Социално-икономическо развитие*. София: Национален статистически институт.

Желязкова, А. (1998) 'Социална и културна адаптация на българските изселници в Турция'. (www.omda.bg/imir/studies/nostalgia_1.html)

Bobeva, D. (1994) 'Emigration from and Emigration to Bulgaria', in: H. Fassmann & R. Munz (eds.) *European Migration in the late Twentieth Century: Historical Patterns, actual trends, and social implications*. Aldershot: Luxembourg.

Chobanova, R. (2003) 'Flows and non-EU Europe–Bulgaria' (www.merit.unimaas.nl/braindrain/Part5.Flows_non_EU%20Europe-Bulgaria.pdf)

Gachter, A. (2002) 'The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988', *International Migration Papers* 39. Geneva: ILO.

Guencheva, R., P. Kabakchieva & P. Kolarski (2003) *Bulgaria: The social impact of seasonal migration*. IOM & European Commission Project. Vienna: IOM.

Horvat, V. (2004) 'Brain Drain: Threat to Successful Transition in: South East Europe?'. *Southeast European Politics*, vol. 5(1): 76-93.

Katseli, L., R. Lucas and T. Xenogianni (2006) 'Effects of Migration on

Sending Countries: What Do We Know ?' *Development Centre Working Paper No. 250*, Paris: OECD.

Lukas, R. E. B. (2005) *International Migration and Economic Development*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

Markova, E. (2001) *The Economic Performance of Bulgarian Illegal and Legalized Immigrants in the Greek Labor Market*. Ph.D. Dissertation, Athens: National and Kapodistrian University of Athens, Department of Economics.

Markova E. (2005) 'Circular and Temporary Migration: Towards an Integrated Regional Market in South-East Europe'. *Paper presented at the 2nd Annual IMEPO-MPI International Migration Conference 'Capturing the Benefits of Migration in Southeastern Europe'*, 10-11 October 2005, Athens, Greece.

Markova, E & R. Black (2007) *New East European Immigration and Community Cohesion*. York Publishing: Joseph Rowntree Foundation.

Markova, E. & B. Reilly (2007) 'Bulgarian Migrant Remittances and Legal Status: Some Micro-level Evidence from Madrid'. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, vol. 5 (1): 55-71.

Mintchev, V., V. Boshnakov, (2006) The Economics of Bulgarian Emigration – Empirical Assessment, *Economic Thought*.

Newland, K. , P. Erin (2004) Beyond Remittances: The Role of Diaspora in Poverty Reduction in their Countries of Origin, MPI, July, (<http://www.migrationpolicy.org/research/beyond-remittances-role-diaspora-poverty-reduction-their-countries-origin>)

SOPEMI (1993) *Trends in international migration*. Paris: OECD.

SOPEMI (1995) *Trends in international migration*. Paris: OECD.

Sretenova, N. (2003) 'Scientific mobility and 'brain drain' issues in the context of structural reforms of Research and Development and the Higher Education Sector in Bulgaria', *CSLPE Research Report No 2*, University of Leeds, UK.

Stanchev, K., S. Kostadinova, M. Dimitrov, G. Angelov, K. Dimitrova, G. Karamakalakova, S. Gankov, and E. Markova (2005) *Bulgarian Migration: Incentives and Constellations*. Sofia: Open Society Institute.

Straubhaar, T. (2000) 'International Mobility of High Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange', *HWWA Discussion Paper 88*.

Wolburg, M. (2000) *On Brain Drain, Brain Gain and Brain Exchange within Europe*. Ph.D. Dissertation, HWWA-Hamburg

World Bank (2009) *Bulgaria: Poverty Implications of the Global Financial Crisis*. Washington: The World Bank.

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ: ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ, ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Първо издание,
© „Икопис” – ООД, София, 2012 г.

Авторски колектив:

- © Веселин Минчев, Професор в Институт за икономически изследвания при БАН: • Отговорен редактор, Предговор, Глава IV и Глава VIII
- © Евгения Маркова, Лектор в London Metropolitan University: • Глава I, Глава II – т. 2.1, Глава X
- © Михаела Мишена, Главен асистент в УНСС: • Глава II – т. 2.2.1, 2.2.2, 2.2.4 и т. 2.3
- © Ирена Зарева, Доцент в Институт за икономическия изследвания при БАН: • Глава II – т. 2.2.3, Глава VI, Глава VII – т. 7.2 и 7.3
- © Искра Христова-Балканска, Професор в Институт за икономически изследвания при БАН: • Глава III и Глава VIII
- © Венелин Бошнаков, Доцент в УНСС: • Глава IV
- © Йордан Калчев, Доцент в ЮЗУ, Благоевград: • Глава V, Глава VII – т. 7.1 и Глава IX

Рецензенти:

Професор Кръстьо Петков
Доцент Андрей Нончев

ISBN: 978-954-91905-8-8